त्रैमासिक

भारत इतिहास संशोधक मंडळ, पुणे

वर्ष ६१, अंक २–४, शक १९०४–५

(शिव-चरित्र-साहित्य, खंड १४)

Quarterly

of the

Bharata Itihasa Samshodhaka Mandala, Pune

Year 61, No. 2-4, Oct. 1982-April 1983

(Records of the Shivaji Period, Vol. 14)

भारत इतिहास संशोधक मंडळाच्या त्रैमासिकाचे प्रकाशन नोव्हेंबर १९२० सालापासून सुरू झाले. त्रैमासिक मुख्यत्वेकरून भारताच्या इतिहाससंबंधी निरनिराळ्या भाषांतील मूळ, अस्सल ऐतिहासिक साधने उजेडात आणते. तसेच या इतिहासाच्या विविध अंगांचा अभ्यास करणारे संशोधन लेख प्रकाशित करते.

The Quarterly of the Bharata Itihasa Samshodhaka Mandala was started in November 1920. Since then the Quarterly has been publishing mainly original source-material available in different languages, and also research articles relating to various aspects of Indian history and culture.

त्रैमासिक

भारत इतिहास संशोधक मंडळ, पुणे

वर्ष ६१, अंक २–४, शक १९०४–५

(शिव-चरित्र-साहित्य, खंड १४)

Quarterly

of the

Bharata Itihasa Samshodhaka Mandala, Pune

Year 61, No. 2-4, Oct. 1982-April 1983

(Records of the Shivaji Period, Vol. 14)

ऋणनिर्देश : महाराष्ट्र साहित्य संस्कृति मंडळाकडून या अंकासाठी त्यांच्या नियमानुसार अनुदान मिळाले आहे.

वार्षिक वर्गणी – रुपये दहा

* * *

या नियतकालिकात प्रसिद्ध होणाऱ्या लेखातील विधानांची व मतांची जबाबदारी सर्वस्वी लेखकांकडे आहे. त्यांचे उत्तरदायित्व मंडळाकडे नाही.

* * *

प्रकाशक : म. श्री. माटे, चिटणीस, भा. इ. सं. मंडळ, १३२१ सदाशिव पेठ, पुणे ४११ ०३०

मुद्रक : य. गो. जोशी, आनंद मुद्रणालय, १५२३ सदाशिव पेठ, पुणे ४११ ०३०

अनुक्रमणिका

पत्रांची छायाचित्र

(कालक्रमानुसार)

पृष्ठ क्र.

———

निवेदन

भारत इतिहास संशोधक मंडळाच्या त्रैमासिकाचा प्रस्तुत अंक 'शिवचरित्र-साहित्य', १४ वा खंड या स्वरूपात प्रसिद्ध होत आहे. यापूर्वीचा १३ वा खंड शके १८८६ च्या शिवजयंतीच्या दिवशी, म्हणजे दि. २० मार्च १९६५ रोजी, प्रसिद्ध झाला होता; व तो त्रैमासिकाचा जोड अंक म्हणूनही (त्रैमासिक, वर्षे ४१ व ४२, अंक १ ते ८, स्वीय ग्रंथमाला क्र. ९५) प्रकाशित झाला.

प्रस्तुत अंकात एकूण ४४ पत्रे समाविष्ट केली आहेत. या पत्रांचा काल डिसेंबर १५४० ते शाहू महाराजांच्या राज्याभिषेकापर्यंतचा, म्हणजे जानेवारी १७०८ पर्यंतचा आहे. यात शिवजन्मापूर्वीची ५ पत्रे, शिवजीवनकालीन १३ पत्रे, संभाजीकालीन ८ पत्रे, राजारामकालीन ६ पत्रे आणि राजाराम ते शाहूपूर्वकालातील १२ पत्रे आली आहेत.

या खंडासाठी मुख्यत्वे मंडळाच्या संग्रहातील तीन दफ्तरांतील कागदपत्रे निवडली आहेत. वाईकर देशपांडे यांच्या दफ्तरातून ११, चिंचवडकर देव यांच्या दफ्तरातून १४, लक्ष्मेश्वर देसाई यांच्या दफ्तरातून ७ व इतर संकीर्ण १२ अशी निवड केली आहे.

पत्रांचे विषय विविध स्वरूपाचे आहेत. त्यांवरून शिवकालातील सामाजिक, आर्थिक, राजकीय इत्यादि बाबींवर अधिक प्रकाश पडण्यास मदत होईल असा भरवसा वाटतो.

शिवराज्याभिषेक दिन, श. १९०५
दि. २३ जून, १९८३

संपादक

प्रस्तुत खंडातील पत्रे खालील पद्धतीने सादर केली आहेत :

१. पत्राचा अनुक्रमांक
२. त्याखाली डाव्या हातास संदर्भ-संग्रह व त्या संग्रहातील पत्र-क्रमांक
३. त्याखाली पत्रात उल्लेखिलेली मूळ तारीख
४. उजव्या हातास प्रथम शालिवाहन शकातील पत्राची तिथि
५. त्याखाली इसवी सनातील तारीख
६. पत्रावर असणाऱ्या शिक्क्यांचे संक्षिप्त वर्णन इत्यादि
७. मूळ पत्र. आवश्यक तेथे लिपि इत्यादींचा खुलासा पत्रातच केला आहे
८. आवश्यक तेथे पत्रावर स्पष्टीकरणार्थ टीपा

———

शब्दसंक्षेप

इ. = इसवी सन
जु. = जुलूस सन
नि. = निराळया हस्ताक्षरात
फ. = फसली सन
फा. आ. = फाटला आहे (कागद)
मो. जा. = मोकळी जागा
(* * * = अक्षर लागत नाही.)

रा. = राज्याभिषेक शक
व. = वद्य
श. = शके (शालिवाहन)
शु. = शुद्ध
सु. = सुहूर सन
हि. = हिजरी सन

———

संदर्भ-संक्षेप

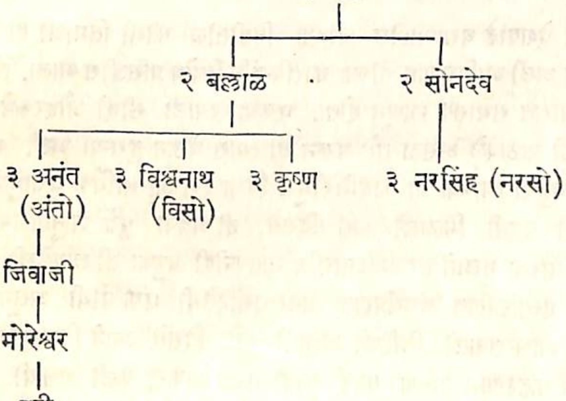
गो. पु. = गोवे पुराभिलेखागार संग्रह
प. = पत्र क्र.
प. द. = पां. न. पटवर्धन दफ्तर, भा. इ. सं. मंडळ संग्रह
मुं. पु. = मुंबई पुराभिलेखागार संग्रह
ल. दे. = लक्ष्मेश्वर देसाई दफ्तर, भा. इ. सं. मंडळ संग्रह
वा. दे. = वाईकर देशपांडे दफ्तर, भा. इ. सं. मंडळ संग्रह
वाड रु. = वाड रुमाल, पुणे पुराभिलेखागार संग्रह
सं. द. = संकीर्ण दफ्तर, भा. इ. सं. मंडळ संग्रह

———

१. वाईकर देशपांडे

वाई येथे मुख्यतः दोन देशपांडे घराणी आहेत : (१) रामडोह आळीतील पंत-राजाज्ञा आंधळीकर देशपांडे (२) रविवार पेठेतील दगडी दरवाजा किंवा उंब्रजकर देशपांडे. या दोन देशपांडे घराण्यांचे आज जरी भाऊपणाचे संबंध नसले तरी ते समगोत्रज आहेत. त्यांपैकी पंत–राजाज्ञा–देशपांडे घराण्याच्या कागदपत्रांसंबंधी मी एक लेख इंडियन हिस्टॉरिकल रेकॉर्डस् कमिशनच्या, इ. १९५० मध्ये नागपूर येथे भरलेल्या २७ व्या अधिवेशनात वाचला होता. तो त्या कमिशनच्या ३६ व्या वृत्तांत–ग्रंथात प्रकाशित झाला आहे. त्यांजकडील कागदपत्रे या मंडळाच्या ' शिवचरित्रसाहित्या'च्या ११ व्या खंडात (१९५८) 'वाई-पंत-राजाज्ञा' या नावाखाली मी प्रकाशित केली आहेत. पण या घराण्याची दहा पत्रे माझ्यापूर्वीच कै. द. वा. पोतदार यांनी 'ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य ' खंड १ (मंडळ त्रैमासिक, वर्ष ९, अंक ३) मध्ये प्रकाशित केली होती. उंब्रजकर देशपांड्यांच्या घराण्यातील काही कागद त्या घराण्याच्या मुख्य शाखेतील नुकतेच दिवंगत झालेले माझे वैकुंठवासी वर्गबंधू व्यंकटेश दत्तात्रय देशपांडे यांजकडे सुमारे चार वर्षांपूर्वी मला पहावयास मिळाले. त्यांवरील एक लेख मी इंडियन हिस्टॉरिकल रेकॉर्डस् कमिशनच्या, इ. १९७९ साली औरंगाबाद येथे झालेल्या ४७ व्या अधिवेशनात वाचला होता. तो त्या सालच्या वृत्तांतात प्रकाशित झाला आहे. मी पहिल्या लेखात पंत-राजाज्ञा-देशपांडे यांची एक कामापुरती व दुसऱ्या लेखात उंब्रजकर देशपांडे यांचीही कामापुरती, अशा दोन वंशावळी दिल्या आहेत. पहिल्या वेळी या दोन देशपांड्यांचे संबंध जुळविता आले नव्हते. परंतु आता ते काहीसे जुळविता येतात.

आंधळीकर देशपांडे यांची वंशावळ अशी :



उंब्रजकर देशपांडे यांची वंशावळ अशी :

- १ गोविंद
  - २ लहमाजी
    - ३ अंतो
      - ४ भिकाजी
        - ५ चंदो
          - ६ रुद्राजी
    - ३ शंकर (संको)
      - ४ अण्णाजी
    - ३ दत्तो
      - ४ लहमाजी
        - ५ झुंगो
          - ६ गिरमाजी
      - ४ तिमाजी
        - ५ कासी (दियानतराव)
          - ६ त्रिमलराव
            - ७ दत्तो
              - ...
                - ११ दत्तात्रेय
                  - १२ व्यंकटेश
          - ६ लक्ष्मणराव
          - ६ (इतर १)
        - ५ हरी
        - ५ (इतर ३)
      - ४ रत्नाजी

या दुसऱ्या देशपांडे घराण्यातील चौथ्या पिढीतील कासी तिमाजी हा गृहस्थ मुहम्मद व दुसरा अली आदिलशाह यांच्या कारकिर्दीत विशेष प्रसिद्धीस आला. तो प्रथम आदिलशाही दरबारात सभासद म्हणून होता. एकदा त्याला सीदी जौहरकडे त्याचे मन वळविण्यासाठी पाठविले असता तसे करून तो त्यास घेऊन दुसऱ्या अली आदिलशाहाकडे आला. बहुधा त्याच्या या कामगिरीमुळे किंवा त्याच्या धार्मिक वृत्तीमुळे त्यास 'दियानतराव' ही पदवी मिळाली असे दिसते. ही पदवी पुढें आनुवंशिक झाली असावी. कारण त्याच्या मुलाने तर निश्चितच व नातवानेही बहुधा ती लावलेली आहे.

मंडळाच्या हस्तलिखित ग्रंथसंग्रहात अगस्त्यसंहितेची एक पोथी असून ती या दियानतरावाच्या आश्रयाखाली लिहिली असावी असे दिसते. त्याने विजापूरचा एक सेनापति सरनौबत फतहखान याच्या पदरी काही काळ नोकरी केली असावी. फतहखानाला इ. १६४९ मध्ये विजापूरकरानी शिवाजीविरुद्ध पाठविले होते. त्यात फतहखान

पराभूतही झाला होता. अफजलखान आणि दियानतराव यांचे ठीक नव्हते असे दिसते. अफजलखानाने दियानतरावाचे वतन जप्त केले होते. ते वतन त्यास परत मिळवून देण्यात शहाजी व इतर काही दरबारी मुत्सद्दी यांचे अंग होते. राजवाडे खंड ८ मध्ये आरंभीच याने निळोपंत मुजुमदार (शिवाजीचा) यास लिहिलेली दोन पत्रे उपलब्ध आहेत. त्या पत्रांत दियानतरावाने निळोपंतास विनंती केली आहे की, ओझर्डे हे गाव शिवाजीच्या लोकांनी जबरदस्तीने ताब्यात घेतले असून ते त्यास परत मिळावे. 'बसातीन-उस्सलातीन 'मध्ये जी माहिती आली आहे तीवरून असे दिसते की, इ.१६७२ मध्ये दुसरा अली आदिलशाह मेल्यानंतर सिकंदर आदिलशाह राज्यावर येण्याच्या वेळी सिकंदरचा मुख्य प्रधान कोणी व्हावे याविषयी वाद उत्पन्न झाला असता दियानतरावाने खवासखानाची बाजू घेतली होती. परंतु खवासखानाने ते पद स्वीकारण्याचे नाकारल्यानंतर तो बहलोलखानाच्या पक्षास जाऊन मिळाला. पुढे त्याच्या व इतरांच्या आग्रहावरून बहलोलखान मुख्य प्रधान झाला.

या संबंधावरून एवढे स्पष्ट होते की, उंब्रजकर देशपांडे घराणे जुन, म्हणजे शिवकालीन किंवा शिवपूर्वकालीन आहे. एवढेच नव्हे तर प्रस्तुत उंब्रजकर देशपांडे व कऱ्हाडकर देशपांडेही फार जुने आहेत. मला तर असे दिसते की, खांबटकीच्या घाटाच्या दक्षिणेपासून ते प्रायः मिरजेपर्यंत जो प्रदेश आहे तो सारा कऱ्हाडकर देशपांडे आणि त्यांचेच भाऊबंद उंब्रजकर देशपांडे व वाईकर देशपांडे यांच्यात विभागलेला होता.

अशा या उंब्रजकर देशपांडे घराण्याकडील कागदपत्रे येथे प्रकाशित होत आहेत. त्यांपैकी अगदी पहिले पत्र (वा. दे., प. ६, ७) शक १५१४ (इ. १५९२) चे आहे. यात तत्कालीन पंत-देशपांडे घराण्यांपैकी बल्लाळाचे (बाळाजीचे) पुत्र अंतो, विसो व कृष्णो, आणि नरसो सोनदेव व रंगो, हे वाई परगण्याचे व वाई गावाचे कुलकर्णी, म्हणजेच देशपांडे, तसेच पेठेतील लहानमोठे व्यापारी, इत्यादींनी उंब्रजकर देशपांड्यांपैकी लहमाजीचे मुलगे अंतो, सखो (शंकर) व दत्तो यांस या पत्राने लिहून दिले आहे की तुम्ही व आम्ही गोत्रपुरुष आहो; आमच्या देशपांडेपणाच्या मिराशी हकात वाईचे एक रहिवासी थिटे यांनी दावा उत्पन्न केला: त्याबाबत आपली मदत मिळावी म्हणून वाई परगण्याचे निम्मे देशपांडेपण आम्ही तुम्हाला दिले. आता तुम्ही म्हणू लागला की, वाईचा कसबा व पेठ आणि वाई परगण्यातील मुऱ्हे समनेमधील गावे यांचे अर्धे देशपांडेपणही द्यावे. तरी आपल्या इच्छेनुसार आपण मागत आहात ते सर्व तुम्हास देत आहो. आम्हास साहाय्य करून आमचा शत्रू जो थिटे त्याचा नाश करावा. तुमच्या हिश्श्याचे देशपांडेपण तुम्ही व आमच्या हिश्श्याचे आम्हो चालवावे. बावधनचे निम्मे कुळकर्ण आमचे आहे; त्यातील निम्मे तुम्हास दिले आहे. आता तुम्ही आम्ही सर्वच जण बाळो विठ्ठलाचे पुत्र असे समजून, आमच्या कामात काही उणेपणा पडला तर तुम्ही तो सावरून घ्यावयाचा आहे. आता या मिराशीबाबत कोणताही प्रश्न उत्पन्न झाला तरी तो दोघांनी मिळून त्याबाबत निम्मीनिम्मी वाटणी करून सोडवावयाचा आहे. आपले कऱ्हाडच्या बाजूचे जे

देशपांडेपण आहे त्याशी आमचा काही संबंध नाही असे समजावे.

वरील हकीगतीवरून एवढे स्पष्ट होते की, वाईस आरंभी पंत-राजाज्ञा-देशपांडे हे आपले देशपांडेपण स्वतंत्र रीतीने करीत असता थिटे नावाच्या कोणी वाईकर इसमाच्या दांडगाईमुळे त्या देशपांड्यांनी वाई परगण्यावरील आपल्या देशपांडेपणाचा अर्धा हिस्सा उंब्रजकर देशपांड्यांना दिला आहे.

याच विभागात पीड नायक बहिरी यास उद्देशून काही पत्रे आली आहेत (वा. दे., प. २०, १, २). डॉ. ना. ह. कुलकर्णी यांनी या बेरड घराण्यावरच प्रबंध लिहून पीएच्. डी. पदवी मिळविली आहे. त्यांनी पुरविलेली या घराण्याची कामापुरती वंशावळ अशी :

१. पाम नायक (इ. १६२२ ते १६५६) - २. पीड नायक (इ. १६५७ ते १६७४) - ३. दुसरा पाम नायक (इ. १६७५ ते १६९५) - ४. पीतांबर बहिरी पीड नायक (इ. १६९५ ते १७२४) - ५. तिसरा पाम नायक (इ. १७२४ ते १७४१) - ६. दुसरा पीतांबर बहिरी पीड नायक (इ. १७४२ ते १७४६) - ७. व्यंकटप्प नायक (इ. १७४७ ते १७५२)

डॉ. कुलकर्णी यांनी दिलेल्या या वंशावळीत बहिरी पीड नायकाच्या मागे 'पीतांबर' हे उपपद लावलेले आहे. येथील तीनही पत्रांत 'पीतांबर' हे उपपद लावल्याचे आढळत नाही. वा. दे., प. २० मध्ये दियानतराव बहिरी पीड नायकाचा साहाय्यक म्हणून उल्लेख आला आहे. पण दियानतरावामागे वैकुंठवासी हा शब्द लावला आहे. यामुळे हे पत्र दियानतराव मेल्यानंतरचे आहे. बराच शोध करूनही, दियानतराव नेमका केव्हा मृत्यु पावला हे निश्चित करता आले नाही. तथापि इ. १६८० नंतर फार दिवस तो वाचला असेल असे वाटत नाही. तो वारल्याबरोबर त्याच्या त्रिमलराव व लक्ष्मणराव या दोन मुलांमध्ये मिळकतीविषयी भांडण सुरू झाले. त्यात लक्ष्मणरावाने त्रिमलरावावर छापा घालून त्याचा सर्वस्वी नाश केला. त्रिमलरावाचा जीव तेवढा वाचला. त्यांचे भांडण तोडावे म्हणून रुद्रो चिमणाजी या त्यांच्या भाऊबंदाने यादगिरी (जि. रायचूर) येथील देशमुख बायाजी त्रिलोचन यास विनविले होते. आपणही या बाबतीत लक्ष्मणरावास नीट समजावून सांगून भांडण तुटेल असे करावे, अशी या पत्रात विनंती केली आहे.

वा. दे., प. १ च्या पत्रात कोणा मल्हारी अंबाजीने बहिरी पीड नायकास या दोन भावांमध्ये चाललेले भांडण यथान्याय मिटवून त्यांची एकी करण्याबद्दल विनंती केली आहे.

वा. दे., प. २ हे पत्र कऱ्हाडचा देशकुलकर्णी व सरदेशकुलकर्णी रुद्राजी चंदो याने लिहिले आहे. उपर्युक्त त्रिमलराव हा, रुद्राजी चंदोचा नातू आपणास दत्तक द्यावा, अशी विनंती करीत होता. तीस रुद्राजी चंदोने, आपण मान्यता दिली आहे असे कळविले आहे.

या तीनही पत्रांवरून, वाईच्या या देशपांडे घराण्याचा पीड नायकाच्या घराण्याशी अत्यंत निकटचा संबंध होता, याविषयी खात्री होते.

बहिरी पीड नायकाविषयी थोडी अधिक माहिती देऊन ही चर्चा संपवू. कर्नाटकातील कलबरगे जिल्ह्यात वागिनगेरे नावाचे एक गाव आहे. तेथे सोळाव्या शतकात एका बेरड जमातीच्या गृहस्थाने एक लहानसे राज्य स्थापन केले. अशा लहान राज्याला कर्नाटकात 'पाळे' म्हणत. तेथील प्रमुख तो पाळेगार. उपर्युक्त पाळ्यात सगर (नुस्रताबाद), शोरापूर व वागिनगेरे अशी तीन गावे प्रमुख होती. या पाळ्याचा एक छोटा इतिहास कलबरग्याचे श्री. कृष्णराव कपटराळ यांनी लिहिला आहे. 'फरामीनुस्सलातीन' या ग्रंथात औरंगजेबाचे हि. १०६८ (जुलूस १) रमजान (२७ मे १६५८) या तारखेचे एक फर्मान दिले आहे. त्यात औरंगजेबाने पीड नायकास, "तुमच्या अपराधाबद्दल क्षमा केली असून, तुम्हास नुस्रताबादेची सरदेशमुखी दिली आहे," असे सांगितले आहे. सिद्दी जौहरने पन्हाळगडास वेढा घातला असता त्याच्या सैन्यात पीड नायक होता, असा परमानंदाच्या 'शिवभारता'त उल्लेख आला आहे.

— ग. ह. खरे

Deshpandes of Wai

There were two principal Deshpande families at Wai near Satara : 1. Pant-Rajajnya (Andhalikar) Deshpande, and 2. Umbrajkar Deshpande. Kasi Timaji, belonging to the latter family, came to occupy an important position in the Court of Ali Adil Shah II of Bijapur. There he earned the title of 'Diyanatrao'. It appears that it was at his instance, along with that of others, that Bahlol Khan accepted the prime ministership of Bijapur after 1672. Thus, the Umbrajkar Deshpande family appears to have played an important part in the history of this region even from pre-Shivaji times.

The letters that appear in this section, relating to these two families, throw light on their inter-relations. A resident of Wai, one Thite had raised issues relating to the Mirashi rights with the Pant-Rajajnya family. The latter, thereupon, sought the help of Umbrajkar family in this regard by surren-

dering to them half the rights of their own Deshpandeship.

A second set of important papers, which need a special mention, relates to the Bahiri Pid Nayaks of Wagingere in Kalbarge district of Karnataka. They belonged to the Berad community and had established a small principality of their own containing important towns like Nusratabad, Shorapur and Wagingere. From the letters appearing here it becomes clear that the Pid Nayaks of Wagingere and the Deshpandes of Wai had continuous and close contacts. The Pid Nayaks had received formally again the Sardeshmukhi rights of Nusratabad from Aurangzeb in 1658. The Pid Nayak was in Shivaji's army during Siddi Johar's expedition against the fort of Panhala in 1660.

——

– १ –

वा. दे., प. ६, ७
श. १५१४ श्रावण व. ९

श. १५१४ श्रावण व. ९
इ. १५९२ ऑगस्ट २१

॥ र्द स्वस्तिश्री सके १५१४ नदन सवछरे स्रावण वधी नवमी सोमवार तदिनी अतो लाहामाजी वा सखो लाहामाजी व दतो लाहामाजी उबरजकर यासी अतो बलाल वा विसो बलाल वा क्रुस्णो बलाल वा नरसो सोनदेऊ वा रंगो [* फा. आ.] पा॥ वाई वा गावकुलकरणी [क] सबा वा बकाल वा पेठ कालवट बाजे खूम वा गावकुलकरणे समत मुऱ्हे पा॥ मजकूर यानी सु [॥] सलास कार्ण लिहून दिल्हे यैसे जे पा॥ मजकुरीचे मिरासी सिसातरगत अमची अम्ही चालवीत होतो वा पा॥ कऱ्हाडीचे देसकुलकरण तुम्ही सिसातरगत चालवीत होतेसी पुढे अमचे मिरासीस थिटे याने खलल माडिले त्याबदल तुम्ही आ [म] चे गोत्रपुरूस म्हणै (णौ) न पा॥ मजकूरचे देसकुलकरणाची निमे तकसीम दिल्हे आसे आणि आता तुम्ही म्हणो लागलेसी जे कसबा वा बक(का)ल वा पेठ कालवट वा बाजे खूम कसबे मजकूर वा गावकुलकरण सा॥ मुऱ्हे याची निम तकसीम आपणासि देणे म्हणे (णौ) नू तरी देसकुलकरण पा॥ मजकूर वा कसबा वा बकाल वा पेठ कालवट वा बाजे खूम वा गावकुलकरण समत मुऱ्हे याचे निम तकसीम तुम्हासि दिल्हे आसे आपली तकसीम घेउनू आमचे पाठी राखोनू दुस्मानाचे हात तोडून सुखे असिजे वा मौजे बाहुधणीचे कुलकरण निमे तकसीम आम्हासि येते त्याचे

निम तकसीम तुम्हासि दिल्हे आसे वाडीलपण अमचे आम्ही चलवावे आता तुम्ही वा आम्ही भाऊपणे चालोन आववे बालो विठलाचे पुत्र येणे रिती चालावे जेथे आमचे उणी पडेल ते तुम्ही पेस करणे आता पुढे जो कोण्ही वडीलपणास * * * यासी जे काही [उ] पायेतर होईल ते दो ठाई वाटून प्रमाणपूर्वक देणे वा व्रुतीसमधे दिवाणीचे जे काही पडेल ते दो ठाई देणे वा तागादियाबदल जे काये मिलेल तेही दो ठाई वाटुनू देणे वा पाा कराडीचे देसकुलकरण वा गावकुलकरणे तुमचे मिरासी त्यासि आम्हासि समधू नाही वा तुमचे गोत्रपुरुसासि आणि पाा मजकुरासि समधू नाही येणे-प्रमाणे चालावे हे सते

■ ■ ■

— २ —

वा. दे., प. ५ श. १६१० आश्विन व. ३०
जु. ३२ जिल्हेज २८ इ. १६८८ ऑक्टो. १४

नकल परवाना परसी
ची

सुलफिद्खान

नकल परवाने देसमुखी पाा कराहाड बमोहर खाने आलीशान [* मो. जा.] आकी मुसदियानी मुजारियानी व रयानीबराया व साहीर जमेदारानी पाा कराहाड विदानद दरविला देसमुखी पाा मजकूर बतह्वुर जलालत दस्तगाहा जानराऊ मोा केली ये बाबे हजूर लेहून पाठविल अहे रास्ती दुरस्ती व किफायत अदसी जे अबाब लाजिमा आहे ते करून परदाख करून दर अबादानी मुळूक व रयेत नातवाना हाल अहे त्याची परदाख करणे व जिराती कीर्दी मामुरी करणे जे लोक तेथ वसाताती त्याचा गौउर करणे रोजबरोज मामुरी पाा मजकूर होये माल वाजीब टका जो होईल तो करोडीस देणे रयत मजकुरावरी जुळूम जाजती न व्होये मानुलेसी देसमुखी पाा मजकूरची मुस्तकीन दिल्हे असे त्याचे रजेखेरीज कामकाज न करणे रजेतलबेमधे राहाणे दरीबाब ताकीद असे छ २८ जिल्हेज सन ३२ बतीस

■ ■ ■

- ३ -

वा. दे., प. ४ श. १६११ कार्तिक व. १४
फ. १०९९ मोहरम २७ इ. १६८९ ऑक्टो. ३१

(पत्राच्या आरंभी उजवीकडील कोपऱ्यात फारसीतील वाटोळा शिक्का)

(मोडी लिपीतील मजकूर)

खालिसे सेरीफ

(फारसी मजकूर)

कौलनामह बइस्म रुद्राजी देसपांदियह परगनह करहार मअ्लूम नुमायद कह * * * आबादानी शाहजादह मरहमत शुदह बखातिर जमअत नमुदह रिआया दर कस्बह कराबाद शवद हेच वसवास बखातिर नह आरद कसी मुजाहिम न खाहद शुदह बखातिर जमअत आयद * * * शवद तहरीर फी २६ शहर मोहर्रम सनह १०९९

(मराठी मजकूर)

र्द कौलनामा बो। रुद्राजी चदो देसपांडिये पा। कऱ्हाडी सा। रायेबाग सुबे दारुल-जफर विज्यापूर सुा। सन हजार १०९९ कारणे कौलनामा लेहोनू दिधला ऐसा जे तुमचे बाबे पिराजी यादव पदाजी यादव देसमुख पा। मा। हजूर येउनू जाहीर केले की मा।इले मातबर देसपाडिया आहे धामधुमेकरितां पा। टाकून गेला होता हाली पा। मजकूर [* मो. जा.] जाला आहे हे खबर आयेकोनू पा। मो। येउनू आपणे व पा। आबाद करीण म्हणउनू उमेद धरीत आहे साहेबी मेहरवान होउनू कौल ऐनायेत जालिया येउनू आबाद हा (हो) ईल आणि साची किफायेत करील म्हणउनू माळूम केले बराये माळुमाती खातिरेसी आणौनू तुम्हास कौल दिधला आहे व पा। मा।वरी ठाणेही येत आहे तुम्ही आपली खातीरजमा राखोन आबाद होणे व रयेतीचा दिलासा करुनू पा। आबाद कीजे आपण पा। मजकुरास स्वारी करुनू येउनू ते वख्ती मुलाजमत कीजे आबादानीस कोताई न कीजे [* नि] मोर्तबू सुद

(पत्राच्या पाठीमागील मजकूर)

तेरीख २७ माहे मोहरम

पीर सेख माहमद कराड

■ ■ ■

– ४ –

वा. दे., प. ३ | श. १६११ मार्गशीर्ष व. ३
फ. १०९९ सफर १६ | इ. १६८९ डिसें. १९

(पत्राच्या आरंभी डावीकडील कोपऱ्यात एक व उजवीकडील कोपऱ्यात एक फारसीतील वाटोळा शिक्का)

(फारसीतील मजकूर) (मोडी लिपीतील मजकूर)

बक्षी व वाकेनिगार **शाहाजादे अलम अजम शाहाजी**

* * *

(फारसी मजकूर)

इझ्झत आसार रुद्राजी देसपांदियह परगनह मसूर व करहार मअ्लूम नुमायद किब्लह अर्झी हकीकत दौलतख्वाही नेकूकारी शुमा मअ्लूम शुदह बूद दर बाब शुमारा कौल नविस्ता फिरिस्ताद [ह] बूद दरीं विला अज हुजूर पुरनूर देसमूखी बनाम महादजी परगनह मजकूर मुकर्रर शुदह मी बायद कह बखातीर जमअ दाश्तह परगनह मसूर करहर बाइत्तिफाक देसमूख विलायतरा आबाद नुमायद कह नेकू खिदमत शुमा बहुजूर नविश्तह आयद बखातिर जमअ दाश्तह ईं मुलाजिमत नुमायद बवक्त मुलाजिमत कारी * * * इझ्झत आसार खाहद शुद इनसराम नमूदह खाहद शुद तहरीर १६ शह्र सफर सनह १०९९ फसली

(मराठी मजकूर)

ईजत आसार रुद्राजी चंदो देसपाडिये पा। मसूर सा। रायेबाग सुबे दारुलजफर विज्यापूर सु॥ सन हजार १०९९ माळूम दानद कीं तुम्हास येकदोनी मोरतबे लिहिले की तुम्ही भेटीस येणे आणि मुळूक लावणे आपली खातरजमा असो देणे त्यासि तुम्ही तगाफुली केली आता [* मो. जा.] ने कमाल मेहरबानगी करुनू माहादजी वा। सुलतानजी देसमुख पा। मा। यासि देसमुखी दिधली आणि फर्मान करुनू दिधला आहे आणि हुकूम केला कीं पा। आबाद कीजे तरी तुम्ही व माहादजी देसमुख येकदिल होउनू परगणा आबाद कीजे यामध्ये तुम्हा दोघाचा कुली मुजरा आहे आपली खातिरजमा राखो [न] किफाये [त] सरकार कीजे कुली मुजरा आहे

■ ■ ■

— ५ —

वा. दे., प. ४
सवाल ७

श. १६१९ आषाढपूर्वी
इ. १६९७ जूनपूर्वी

(१. पत्राच्या मध्यभागी डाव्या बाजूस संताजी घोरपडयाचा अष्टकोनी शिक्का; २. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का.)

हु

हजरत काजी पा। वाई दाम मोहबतहु

०॥ र्द शरीयतपन्हा अदालत दस्तगाह अजी सादतुलदिल येकलास सताजी घोरपडे सेनापती जप्ततनमुळुक सलाम बाजद सलाम महवल मक्सूस ऊ की दिगर चितो केशव व दासो रायाजी व केसो हमले व रामाजी वीरेस्वर थिटे यामधे व शामजी लिगोजी व गगाजी शकर अधलीकर यामधे पा। मजकूरचे देसकुलकर्ण व कसबचे कुलकर्ण व पेठाचे कुलकर्ण व समत मुरे गावकुलकर्ण यासाठी गरगशा लागला आहे तरी तुम्ही हजरत काजी अहे हर दो * * * चा निवडा देसमुख व हकजवारीचे पाटील कुलकर्णी व सेटे महाजन व बारा बलुलते अदिकरून माहरदेखील सेलऊन श्रीकृष्णातीरी बैसऊन त्यास त्याचेही तालीकची क्रिया घाळून बरहक मनसुबी करून गोतमुखे उभयताचा निवाडा करून देऊन गोताचे विदमाने पुरातन वृतीवंत यैसा होईल त्यास अपले मोहरेनसी महजर करून देऊन अम्हानजीक पाठऊन देणे तोवर हरदो जणाचे वतन अमानत केले असे कागदची तालीक लिहून घेऊन असल परतून देविले पाहिजे दराज लिहिणे काये असे प्यार मोहबत असो देणे रा। छ ७ सौवल निलो बपूजीने पेशजी माळुमातीचे कागद नेले अहेत त्यावर नव जाणे दराज लिहिणे काये असे [* नि] हे किताबती

■ ■ ■

— ६ —

वा. दे., प. ८
फ. १११२ रबिलावर १

श. १६२४ भाद्रपद शु. २
इ. १७०२ ऑगस्ट १४

श्रीपद्मावती प्रसन

ताम्र राजश्री पिराजी यादव व रा।। पदाजी
यादव देसमुख व राजेश्री रुद्राजी चदो
देसपाडिये पा।। कराड गोसावी यासी

■ ■ ■

र्द

अखडित लक्षुमी अलकृत राजमान्य [* मो. जा.] स्नहाकित दताजी केशवजी ना।। देसमुख पा।। वाई जोहर व दडवत सु।। सन हजार १११२ तुमच्या प्रा।। गाव का।। पाचवड देह ४ विता।।

मौजे पाचवड	मौजे उडतर	मौजे इडमिडे	मौजे कलबे
१	१	१	१

येणेप्रमाणं च्यारी गाव वाईकडे कबज राजेश्री सिवाजीराजे यानी केली तधीपासून वीसपचवीस वरसे कमाविसीस आमच्या माहालाकडे चालताती यैसियासी सरदहू गाव आमच्या पा।।चे नव्हत तुमच्या परगणेचे गाव तुमचे तुम्ही घेणे आम्हास मागावयासी संमध नाही पूर्वीपासून ते गाव कराहाडा पा।। म्हणून वडिलीही सागितले आहे तरी तुमचे गाव तुम्ही घेणे छ १ माहे रबिलाखर हे विनंती छ

■ ■ ■

— ७ —

वा. दे., प. ९ श. १६२८ ज्येष्ठ व. ८
फ. १११६ सफर २४ इ. १७०६ मे २४
जु. ५०

(पत्राच्या आरंभी उजवीकडील कोपन्यात फारसीतील वाटोळा शिक्का)

(फारसीतील मजकूर)

बमजमून नविशतह हिंदवी बअमल आरन्द

(मराठी मजकूर)

अमिलान पा।। करडाबाद सु।। सन १११६ ईनहाये आकी रुद्राजी चदो देशपाडिये पा।। मा।। याचा व कृष्णाजी शकर याचा झगडा आहे यैसियासी हाली कामकाज मा।।इलेचे

तुदे देशपांडियेगिरीचे केले आहे काम खिदमत यापासून होणे हक लवाजिमा जो आहे तो याचे तुहदे करणे दरीबाब ताकीद तमाम दानद मो॥ शुद इनाम जमीन व देह जो माकूल भोगवटा आहे तो याचे तुहदे करणे मो॥ शुद तो॥ २४ माहे सफर सन ५० जलूसवाला

■ ■ ■

— ८ —

वा. दे., प. २०

श. १६३० पूर्वी
इ. स. १७०८ पूर्वी

श्री

राजमान्ये राजेश्री पिडीनायेक बहिरी गोसांवी यांसी

र्द श्रीमत सकळगुणनिधान अखंडित लक्ष्मी अलंकृत [* मो. जा.] श्रो रुद्रो चिमणाजी आसीर्वाद येथील क्षेम जाणौऊन अपळे स्वानंदवैभव लिहीत गेळे पाहिजे यानंतरे वैकुंठवासी राजेश्री द्यानतरायाची दया राउळाचे आस्थानावरी बहुत होती तुम्हींहीं विशेशाकारें दया करून चालविता असतां घरकळहो लावालावीचे गोष्टीने कथळा उद्भव होऊन रा॥ लक्ष्मणराऊ कऱ्हाडास गेले तेथेहीं तबियेत माफीक न पडता उठून आळे रा॥ [त्रिम] लराऊ स्थल धरून होते त्यावरी छेपा घाळून सर्वश्चे नाश केळा जीवमात्रें वाचून आळे पहिळे उभयेतांस कथला वाढला होता आम्ही रा॥ बायाजी त्रिलोचन देसमुख पा॥ यांतगेरी यास [प्रय] त्न करून निवडिले असे बा॥ सनद रा॥ निर्मळराऊस वडीळपण देऊन रा॥ लक्ष्मणराऊ धाकटे केले गोसांवीही धर्मथा विचार करणेस सूज्ञ असा रा॥ लक्ष्मणरायांसही बुधीवाद सागोन मर्यादे राहेतसे करणे रा॥ निर्मलजा (रा) यास वडीलपण देऊन सर्वश्चे दया करून चालविले पाहिजे धर्माथा करणेस आलेश्ये न कीजे [* नि.] बहुत लिहिणे न लगे हे विनंति

■ ■ ■

— ९ —

वा. दे., प. १

श. १६३० पूर्वी
इ. १७०८ पूर्वी

श्रीराम

राजाधिराजमान्ये राजेश्री पिडीनाईक वहिरी गोसावी यास

॥ र्द सकलगुणालंकरण अखंडित लक्ष्मी अलंकृतः [* मो. जा.] प्रती स्नो॥ मलहरी आंबाजी आसीवाद येथील क्षेम जाणून गो॥ याने अपुले वैभव लिहून पाठविले पाहिजे यानंतर रो॥ ज्यानतरायाचे मिरास गो॥ यानी चालवीत आहा त्यास उभयेता भावाने अपणामधे अपण भांडत आहेत त्यास कोण्ही त्याचे पक्षपात करीत अहेत कोण्ही याचे पक्षपात करितील तुम्हास उभयेता समान आहे यैसियास उभयेतासी येक करूण त्याचे त्याप्रा याचे याप्रा बा॥ सनद बिलाकुसूर चालेसारखे करविले पाहिजे यामधे बहुत कीर्ती आहे हे आम्हासही अगत्य आहे * * * विशेष लिहिणे न लगे [* नि.] हे अस्तीवाद

■ ■ ■

— १० —

वा. दे., प. २

श. १६३० पूर्वी
इ. १७०८ पूर्वी

श्री

श्रीमत् प्रहुड दिनकर खंडेश्वरी सदा येशवंतराये राजमान्ये राजश्री पीड नाईक वहिरी सरदेशसाई माहालानिहाय प्रांत सगर गोसावी यासी

श्रेहंकित रुद्राजी चंदो देशकुलकर्णी प्रा॥ कऱ्हाड व सरदेशकुलकर्णी माहालानिहाये कृतानेक आसिरवाद विनंती उपरी येथील क्षेम जाणऊन आपले क्षेम समाचार लेखन करणे विशेष चिरंजीव राजेश्री त्रिमलराऊ यानी कितेक आपलेकडील वर्तमान लिहिले जे आपणावरी कृपा करिताती सर्वस्वे चालविताती म्हणऊन लिहिले होते त्यावरून परम समाधान पावलो तुम्ही थोर असा तेथे काये लिहिणे चिरंजीवानी लिहिले होते की आपणासी तुमचे पुत्र नारोबा आहे त्याचा पुत्र देणे म्हणऊन लिहिले होते तरी जे पुत्र आहेत ते त्याचेच असे इतके काये लिहिणे आवशमेव मूल देऊन बहुत काये लिहिणे आमचा परामृश करीत गेले पाहिजे येक वेल चिरंजीव त्रिमलरायासी कऱ्हाडास पाठऊन

दिल्हे पाहिजे भावाबंदाच्या भेटी होतील यैसे अहे बहुत लेहावे तरी सर्वज्ञ आसा कृपा असो दीजे हे विनंति

हे विनंति

■ ■ ■

– ११ –

वा. दे., प. १०
जमादिलाखर २२

श. १६३० पूर्वी
इ. १७०८ पूर्वी

श्रीराम

अखंडित लक्षुमी अळंकृत राजमान्ये रुद्राजी चदोपंत गोसावी यासि

सो। रुद्रो चिमणाजी नमस्कार उपरी पादशाजीने हमिदुदखानास हुकूम केले की आम्हास बोलाऊ पाठउनू सागणे की कऱ्हाडचे देसपांडे यासी बोलाऊ पाठउनू * * * हकीकत पुसणे आम्ही खानास बोलिले की आपुले मोहरनसी हसबल हुकूम देणे खानाने म्हणू लागले जे तुम्हास हुकूम जाहला आहे तुमचे मोहरनिसी हसबल हुकूम लेहून पाठउनू लौकरी बोलाऊ पाठविने यैसेयासी पत्रदर्शणी श्वार होउनू येणे येक घडी उजूर न कीजे याबदल मियांभाई माहालदारास पाठविला आहे देखत कागद आम्हाजवली येणे या माहालदारास मसाला रुपये २ दोनी दिला येक घडी दिरंग न करिता स्वार होऊन मग कागद वाचण हे विनंति

छ २२ जमादिलाखर

■ ■ ■

२. चिंचवडकर देव

चिंचवडचे देवस्थान नेमके केव्हा अस्तित्वात आले हे उपलब्ध माहितीवरून सांगणे कठीण आहे. पारंपरिक माहितीप्रमाणे पहिले मोरया गोसावी हे शके १२९७ (इ. १३७५) मध्ये जन्मले आणि १८६ वर्षांचे होऊन शके १४८३ (इ. १५६१) मध्ये समाधिस्थ झाले. एका व्यक्तीला इतके दीर्घायुष्य लाभल्याचे समजणे मोठे कठीण आहे. मोरया गोसावी हे संसारी होते, आणि त्यांची परंपराही सांसारिकच आहे. शिवकालात चिंचवडास नारायण गोसावी हे पीठावर होते. त्यांच्यापर्यंत देव घराण्यामध्ये नेमके किती महंत होऊन गेले हे निश्चित माहीत नाही. तथापि त्यांच्या तीन किंवा चार पिढ्या होऊन गेल्या असाव्या. इ. १३७५ ते १६७५ एवढ्या काळात या

गादीवर आलेले पुरुष साधुत्वातून महंतपणापर्यंत पोहोचले. त्यांना निरनिराळ्या लोकांनी दिलेल्या देणग्यांमुळे त्यांचे एक संस्थान बनले. त्यांना संस्थानच्या कारभारामुळे अनेक ऐहिक व व्यावहारिक बाबतींत लक्ष घालावे लागले आणि त्यात ते बराच रसही घेऊ लागले.

सध्या आपल्याला ठाऊक असलेली देव घराण्यातील गादीवर असलेल्या पुरुषांची वंशावळ अशी : १. मोरया गोसावी (इ. १५७६ पूर्वी)– २. चिंतामणी देव (इ. १६६३)– ३. नारायण देव (इ. १७१९ डिसेंबर १७ पूर्वी)– ४. चिंतामणी (इ. १७४१ डिसेंबर २४)– ५. धरणीधर– ६. नारायण– ७. चिंतामणी– ८. धरणीधर– ९. चिंतामणी

यांपैकी मोरया गोसावी यांजबद्दल वर माहिती दिली आहेच. त्यांचे पुत्र चिंतामणी देव ९५ वर्षांचे होऊन वारले. त्यांचे पुत्र नारायण देव हे शिवाजीमहाराजांच्या काळात जिवंत होते. त्यांचा निर्देश शिवकालात रचलेल्या 'राजव्यवहारकोशा'त 'चिंचवडाधिवासी महानुभाव नारायणाभिध' असा केला आहे. हा कोश इ. १६७६ च्या सुमारास तयार झाला असल्यामुळे मोरया गोसावी फार फार तर इ. १५७६ च्या सुमारास होऊन गेले असावेत, असे वाटते. आजपर्यंत या चिंचवडच्या देवांचे जे कागद सापडले आहेत तेही या काळाच्या पलीकडे जात नाहीत. औरंगजेबाच्या कैदेत असता, संभाजीची बायको येसूबाई हिने चिंचवडच्या महंताकडे कर्ज मागितल्याचे एक पत्र प्रसिद्ध झाले आहे. या पत्रात नेमक्या कोणत्या देवांना ते उद्देशून लिहिले आहे ते नमूद नाही. पण त्या पत्राची तारीख औरंगजेबाचा जुलूस ४९ मोहरम ११ (इ. १७०५ एप्रिल १९) ही आहे. याशिवाय शिवाजीनंतरच्या औरंगजेबकालीन एका पत्रात, चिंचवडच्या देवांकडे निरनिराळ्या प्रकारचे किती हजार होन होते हे नमूद केले आहे. तेव्हा या वेळी देव हे एक श्रीमंत घराणे झाले होते एवढे स्पष्ट होते. 'शिवचरित्रसाहित्य' खंड ७ मध्ये, या देवांनी केलेल्या आडदांडपणाची एक हकीकत आली आहे. त्या प्रसंगात, चिंचवडकर देवांनी आपली मर्यादा ओलांडून राज्यकारभारात हस्तक्षेप केल्याबद्दल त्यांचा निषेध करण्यात आलेला आहे. चिंचवडकर देवांना, त्यांना नेमून दिलेल्या प्रदेशातून तांदूळ, भात, मीठ, तूप व पेंड असे जिन्नस विशिष्ट भावाने व विशिष्ट संख्येत दरसाल मिळत असत. त्यांच्यावर वेळोवेळी, अधिक निश्चितपणा आणण्यासाठी, सरकार निर्बंध घालत असे. शिवचरित्रसाहित्य खंड ४ मध्ये अशा निर्बंधांचे एक पत्र आले आहे. प्रस्तुत विभागातही अशाच नमुन्याचे एक पत्र आहे (सं. द., प. १८०८/३).

—ग. ह. खरे

Deo Family of Chinchwad

Moraya Gosavi, the known founder of this family, had, as the tradition goes, a long life of 186 year (A. D. 1375–1561). The family started as that of a mendicant, but soon the members in successive generations took to family life, amassed wealth and occasionally dabbled in administrative matters. The government of the day imposed restrictions and made definitive rules relating to their privileges and various other rights. A letter appearing in this section illustrates this point.

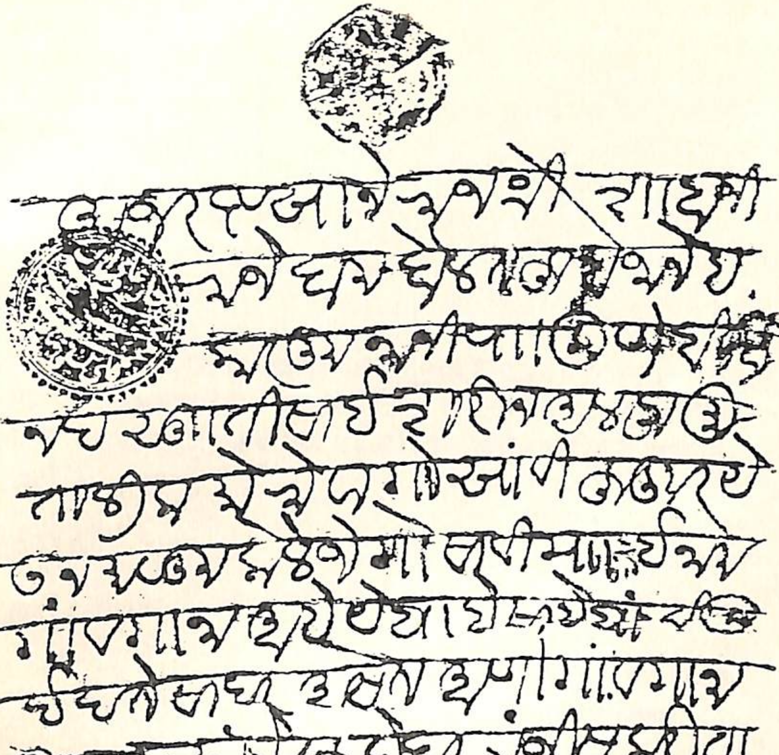
–१२ –

प. द., प. १०८९/३
सु. १०२९ रबिलाखर १७

श. १५५० मार्गशीर्ष व. २
इ. १६२८ डिसें. ४

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी अस्पष्ट वाटोळा शिक्का; २. पत्राच्या सुरुवातीस पहिल्या ओळीनंतर डाव्या बाजूस फारसीतील वाटोळा शिक्का; ३. पत्राच्या शेवटी ' मोर्तब ' शिक्का.)

अज रख्तखाने राजेश्री शाहाजी राजे दामदौलतहू बजानेब कारकुनानी पा। पुणे बिदानद सु॥ तिसा इशरीन अलफ मुतालिक मोरोबा गोसांवी हुजूर येऊन माळूम केले जे गोसावी मा। इनाम गांवगाना आहे ये बाबे साहेबांची खुर्दखते सादर असेत आणि गांवगाना मुकासायांचे हुदेदार रंजीस करिताती दुमाले करीत नाही दरीबाब निघा होये म्हणौन तरी यांचा इनाम बा। खुर्दखते रा। इ॥ सालाबाद तसरुफातीप्रमाणे चालवणे इनामतीची मुकासायांची निसबती नाही त्यांस इनामतीखेरीज करून मुकासे दिधले असेत जे कोण्ही लाइनी इस्कील करतील त्यांस ताकीद करून यांचा इनाम यांचे दुमाले करवणे व यांचे इनामतीमधून जे गांवीचे मुकासाई उचापती केली असेल ते त्याकरवे फिराऊन देवणे मौजे ताथवडे व मौजे भिवरी व मौजे बोपेगाऊ व चिचोली ना। किण्ही इतके गांवीचे मुकासाई इस्कील करिताती म्हणौन तरी त्यास लाइनी



पत्र क्र. १२ – शहाजीचे पत्र (४ डिसें. १६२८)

इस्कील करूं न देणे सालाबादप्रमाणे चालवणे इनामतीस व मुकासायांस काही निसबती नाही [* नि.] मोर्तब

रुजू सुरुनिवीस

तेरीख १७ माहे रबिलाखर
रबिलाखर

सुरू शुद

(टीप :- इनामदारांकडून, विशेषतः चिंचवड संस्थानच्या इनामदारांकडून न्यायतः कोणत्याही प्रकारचा वसूल घ्यावयाचा नसताना मोकाशांनी तो बळजबरीने घेतला; तरी तो परत करावा व पुनः तसा घेऊ नये अशाविषयी शहाजीचे हे ताकीदपत्र आहे.)

■ ■ ■

– १३ –

प. द., प. १०९१/३ — श. १५५८ श्रावण व. २

सु. १०३७ रबिलावल १६ — इ. १६३६ ऑगस्ट ८

(पत्राच्या आरंभी अस्पष्ट वाटोळा शिक्का)

अज रख्तखाने राजश्री स्याहाजी राजे दामदौलतहू वजानेव कारकुनानी हाल व इस्तकबाल व देसमुखानी पा। पुणे बिदानद सु॥ सबा सलासीन अलफ रा। मोरोब गोसावी सो। मौजे चिचवड पा। मा। हुजूर मालूम केले जे अपणास इनाम अजरामऱ्हामती देणे शरकसखान मुकासाई मौजे पिंपरी ना। राहाटणी पा। मा। बा। खु॥ छ ९ साबान दरसाल सन सवा इसरीन अलफ जमीन चावर नीम ॥। गजशराइनी सेत मोरजाबुल टिके येकून कदीम रकम खडी २८. पैकी सोडी सालाबाद । बाकी हाली रकम खडी १॥। पाउणीदोनी खडी देखील नख्तयाती व महसूल बाजे बाब ता। देहाये व ता। ठाणे व पायेपोसी व खर्चपटी कुलबाब कुलकानू व वेठीबेगारी व फर्मासी बाब महसुलेसी दिधले तेणेप्रमाणे ता। सन समान तसरुफाती जालियावरी सन तिसा इसरिनामधे पा। मजकूर साहेबास मुकासा अर्जा [नी] जाला होता ते वख्तीही खु॥ छ ७ मोहरम मऱ्हामती केले यावरून चालिले आहे याबरी अफतफितरतीकरिता विलायती खराब जाली मौजे मजकूरही खराब पडले सेत तमाम जगल बेबान होउनू काटवण वाढले सदरहू इनामतीचे सेत किर्दी करावया जाता चोराचा उपद्रो होतो बैल व सेतकरी याची पाधुरणे नेताती तरी साहेबी नजर अनायेत फर्माउनू सदरहू सेतीचा मुबादला गावानजीक सेत दिधले पाहिजे खंडी १॥।

गारपाटीपैकी
पाटी १ योा खडी
१८२॥·

गाढवलोली
पैकी मण
·॥२॥·

सदरहू मुबादला दिधले पाहिजे दरीबाब खुर्दखत होये म्हणौउनू तरी यास सेत मोरजाबुल टिके कदीम रकम खडी २८ पैकी सोडी सालाबाद ·।· बाकी खडी हाली रकम खडी १॥।· याचा मुबादला गारपाटीपैकी पाटी १ योा खडी १८२॥· व गाढवलोलीपैकी मण ·॥२॥· दिधले असे भोगवटा व तसरुफाती सालाबाद बाा खुाा शरकसखान व खुाा राा इाा तसरुफाती जाली असेल तेणेप्रमाणे सदरहू मुबादला सेत चालवणे तालीक लेहोनू घेउनू असली परतोनू देणे हरसाल खुर्दखताचा उजूर न करणे सदरहू सेतास हदमहदूद घाळुनू देणे [* नि.] मोर्तब

तेरीख १६ माहे रबिलौवल
रबिलावल

■ ■ ■

– १४ –

प. द., प. १०८५/३
सु. १०५५ रबिलावल २२

श. १५७६ पौष व. ९
इ. १६५५ जाने. २१

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी वाटोळा अस्पष्ट शिक्का; २. सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर डाव्या बाजूस फारसीतील वाटोळा शिक्का.)

अज रख्तखाने माहाराज राजेश्री शाहाजी राजे दामदौलतहू बजानेब कारकुनानी हाल व इस्तकबाल व देसमुखानी पाा सुपे बिदानद सुाा खमस खमसैन अलफ राजेश्री मोरोबा गोसावी सोा चिंचवड पाा पुणे याचे बाबे रघुनाथभट खेडकर येही हुजूर येउनू माळूम केले जे गोसावी यास इनाम पाा माा बाा फर्मान व खुर्दखते वजिरानी व बाा खुर्दखते रख्तखाना गहदम सालाबाद ताा सालगुाा कुलबाब कुलकानू दुमाले चालत असता सालमााराकारणे कारकून नवी जिकीर करून गोसावियाचे इनामावरी कनकगिरीपटी नवी बाब जाली आहे ते घाळुनू पैकियाची तहसील लाविली आहे व आणिखी नविया पटिया जालिया आहेती त्याही घाळुनू घेउनू म्हणताती तरी ये बाबे माहाराजे ताकीद खुर्दखत मऱ्हामती करून कनकगिरीपटीची व आणिक नवे पटियाची तसवीस न लगे व उसापती केली असेली ते फिराउनू देती यैसा हुकूम केला पाहिजे म्हणौनू माळूम केले तरी गोसावियाचे इनाम कुलबाब कुलकानू ताा सालगुदस्ता बाा सनद दुमाले

असता सालमा। कनकगिरीपटी घाळुनू त्यास तह्सील लावणे व आणि.खी नविया पटिया घाळुनू घेउनू म्हणणे हे तुम्हास कोणे फर्माविले आहे यावरून तुमचे कारकुनीची बूज जाहीर जाली आता खुर्दखत पावताच याचे इनामावरील कनकगिरीपटी घेतली असेली ते व आणिखी नविया पटिया काहीं घातलिया असतील तरी त्या दुरी करणे काही उचापती केली असेली तरी ते जराबजरा फिराउनू देवणे त्याचा येक रुका ठेविलियाव-(त) री साहेब तुमची नुरी न ठेवीत पेस्तर हरयेक बाब येकजरा याचे इनामाचे वाटे नव जाणे सालाबाद चालिलेप्रमाणे चालवणे तालीक घेउनू असल खुर्दखत फिराउनू देणे पेस्तर फिर्यादी येऊ न देणे पा। खा। जैनाखान पीरजादे बा। परवानगी रोखा मोर्तब

रुजू सुरुनिवीस
माहे रबिलवल

तेरीख २२ रबिलावल

(**टीप** – शहाजीला, तुरुंगातून सोडल्यावर सुमारे पाच वर्षांनी, कनकगिरीचा पाळेगार उडचप्प नायक यास जिंकण्यासाठी विजापूरकरांनी पाठविले. त्यावेळी विजापूरकरांनी शहाजीबरोबर त्याच्या नेहमी विरोधात असलेला अफजलखान यास पाठविले. शहाजीबरोबर त्याचा थोरला मुलगा संभाजी हाही गेला होता. कनकगिरीच्या वेढ्यात तो मारला गेला. शहाजीचा या स्वारीत पुष्कळ पैसा खर्च झाला. त्यामुळे त्याने आपल्या जहागिरीतील गावांवर तो युद्धखर्च भागविण्यासाठी 'कनकगिरी पट्टी' नावाचा कर बसविला. याचा गैरफायदा घेऊन शहाजीच्या अधिकाऱ्यांनी कनकगिरी पट्टीखेरीज आणखीही नवे कर बसवून ते वसूल करण्याचा प्रयत्न चालविला होता. या पत्राने शहाजीने त्याना ताकीद दिली आहे की चिंचवडच्या मोरोबा गोसावी यांच्या इनामावर कनकगिरी पट्टीसह वरील प्रकारचे कोणतेही कर घेऊ नयेत, घेतले असल्यास ते परत करावेत.ह्या कनकगिरी पट्टीचा उल्लेख इतरही अनेक पत्रांत आला आहे.)

■ ■ ■

– १५ –

प. द., प. १५७७
सु. १०५६ जिलकाद ९

श. १५७७ भाद्रपद शु. १०
इ. १६५५ ऑगस्ट ३१

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी शिवाजीची अष्टकोनी 'प्रतिपच्चंद्र' मुद्रा; २. सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर डाव्या बाजूस सामराज 'मतिमत' प्रधानाचा वाटोळा शिक्का; ३. पत्राच्या अखेरीस 'मर्यादा' शिक्का.)

राजश्री मोरोबा गोसावी

अज रख्तखाने राजेश्री सिवाजीराजे साहेब दामदौलतहू बजानेब कारकुनानि व कमाविसदारानि व पथकी पाणसारेयानि हाल व इस्तकबाल वितपसील मा। हाये

कारकून		कमाविसदार व पाणसारे	
ता। हाये ऊर्फ पौड	ता। मुठे खोरे	घाट तेलबैला	घाट कुंभा
ता। खडकवासले	ता। मोसे खोरे	व गाढवलोट व फावला	
ता। माण	पा। चाकण	माहाल चिंचोली	माहाल इंदोरी

बिदानद सु।। सीत खमसैन अलफ राजेश्री [* मो. जा.] याची खासगत कोठीचे बैल गला आणावयासी मावलात व कोकणात पाठवीत असताती तरी इकडून गला अगर वस्तभाव कोकणात व मावलात नेतील व तिकडूनही जे काही आणितील त्यासी जकाती व विस्वा सरदेसमुख व देसमुख व हक पाणसारे व हरएक बाब थल-मोडी व थलभरीत काही ने घेणे राजेश्री [* मो. जा.] चे कोठीस हरयेक बाब येक जरेयाची तोसीस न देणे, तुम्ही तालीक लेहोनू घेउनू असल खुर्दखत राजेश्री [* मो. जा] मुतालिकापासी परतोनू देणे दर हरसाल ताजे खुर्दखताचा उजूर न करणे दर हरसाल सदरहूप्रमाणे चालवीत जाणे

तेरीख ९
जिलकादी

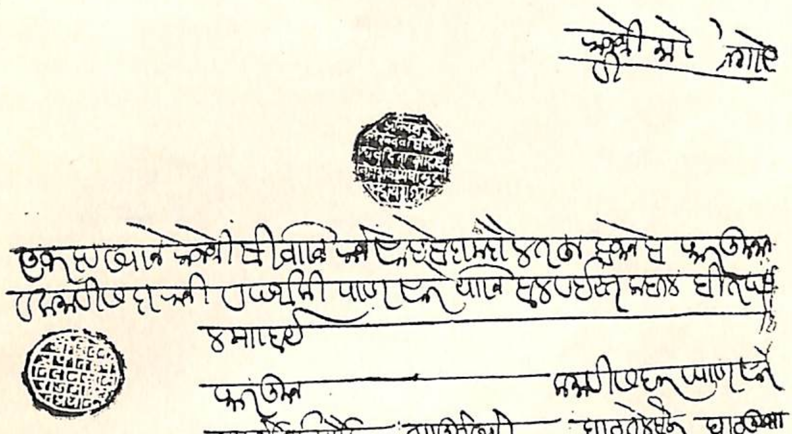
(टीप : चिंचवडचे मठाधिपती मोरया गोसावी यांजविषयी शिवाजीमहाराजांच्या मनात आदरभाव होता. म्हणून मठाधिपतींचे जे बैल त्यांना लागणारे जिन्नस आणण्यासाठी कोकण व मावळ या भागात जातील व तिकडून येतील त्यांवर कोणत्याही प्रकारची जकात वगैरे घेऊ नये अशी आज्ञा या पत्रात संबंधित अधिकाऱ्यांना शिवाजीमहाराजांनी दिली आहे.)

— १६ —

प. द., प. १५७८
सु. १०५७ जिल्हेज

श. १५७८ आश्विन–कार्तिक
इ. १६५६ सप्टें.–ऑक्टो.

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी शिवाजीची अष्टकोनी ' प्रतिपच्चंद्र ' मुद्रा; २. सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर डावीकडे वाटोळा अस्पष्ट शिक्का; ३. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का.)



पत्र क्र. १५ – शिवाजीचे पत्र (३१ ऑगस्ट १६५५)

अज रख्तखाने राजेश्री सिवाजीराजे साहेब दामदौलतहू बजानेबू कारकुनानी हाल व इस्तकबाल व देसमुखानी पा। पुणा बिदानद सु॥ सबा खमसैन अलफ बो। बिसाजी राम हुजूर मालूम केले यैसे जे [* मो. जा.] [* फा. आ.] मौजे चिंचवड पा। मजकूर यासी इनाम [* फा. आ.] मजकुरी आहे बिता।

मौजे चिचवड जमीन बिता।
जिराती बागाईत टके
नख्त टके गला खंडी ५०
३० १॥

मौजे चिचोली
जमीन चा
वर येक
१

ना। किन्ही
रोजमुरा द
रोज नख्तपै
की रुके बा
रा ·।·

मौजे ताथवडे जमीन
कास रुके ·।६ येकूण
चावर येक
१

मौजे पिपरी राहाटणी
जिराती का
स खंडी १॥।
यो। चावर नीम
·॥·

बाग जमी
न मण दा
हा ·॥·

मौजे आकुलवडी जमीन
कास गला मण ·॥·
येकूण रुके
८३

मौजे राहाटणी बा।
कुरण नख्त टके
७ ·॥·

मौजे मुडखल जमीन
कास रुके ·।·
मौजे वाकड जमीन
चावर येक १
मौजे बोपगाऊ दरोज
नख्तपैकी रुके दोनी
८२
मौजे भिवरी दरोज
नख्तपैकी रुके ८२

मौजे पिपले सौदागर
जमीन चावर येक १
मौजे नेरे जमीन कास
रुकें ८६
कसबा पा। मजकूर
पैकी रोजीना दरमा
हाल जकातीपैकी
नख्त रुकें
बारा
·।·

तेल वजन
येक सेर
८८१

सदरहूप्रमाणे याचा इनाम आहे यासी माहाली कारकून ताज्या खुर्दखताचा उजूर करताती म्हणौनू इलतमेसी केंली [बरा] ये इलत [मेसी] खातिरेसी आ [णौनू] श्रीचा इनाम पा। मजकुरी आहे [भोगव] टा तसुरफाती ता। सालगु॥ चालत आली असेल तेणेप्रमाणे कुलबाब कुलकानू देखील ठाणेबाबा हाल व इस्तकबाल दुमाले केले असे दुमाले करणे माहालास हरयेक येकदर खुर्दखत इनामतीचे बावें इस्किलीचे सादर

जऱ्ही जाले तऱ्ही श्रीच्या इनामास येक जरा इस्कील न करणें दर हरसाल ताज्या खुर्दखताचा उजूर न करणे तालीक लेहोन घेउनू असेली खुर्दखत फिराऊन देणें मोर्तब सुद

रुजू सुरुनिवीस

तेरीख * * *
जिल्हेज

(**टीप :** या पत्रात एक महत्त्वाचा मुद्दा आला आहे. तो म्हणजे, इनामाबाबत एखादी तहुकुबीची (इस्किलीची) आज्ञा आली तरी मोरया गोसावी यांच्या इनामाबाबत त्या आज्ञेचा अंमल करू नये.)

■ ■ ■

– १७ –

प. द., प. १५८०
सु. १०५९ रबिलावल १३

श. १५८० मार्गशीर्ष शु. १५
इ. १६५८ नोव्हें. २९

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी शिवाजीची अष्टकोनी 'प्रतिपच्चंद्र' मुद्रा; २. सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर डावीकडे सामराज 'मतिमत' प्रधानाचा वाटोळा शिक्का; ३. मूळ पत्राचा पहिला निम्मा कागदच उपलब्ध आहे.)

अज रख्तखाने राजेश्री सिवाजीराजे साहेब दामदौलतहू बजानेब कारकुनानि हाल व इस्तकबाल व देसमुखानि पा पुणा बिदानद सुाा तिसा खमसैन अलफ राजेश्री [* मो. जा.] गोसावी मुाा चिंचवड यासि चिंचवडानजीक हमशाही गाव आहेती तेथील रयेती हरसाल गवत काढून देत असताती म्हणोन् हुजूर मालूम जाले तरी साल मापासुनू साहेबी हुजरून तह ऐसा केला आहे की राजेश्री [* मो. जा.] गोसावी यासि पा माहून हरसाल गवत ५०००० पनास हजार काढून देववावे तरी चिंचवडानजीक भवताले [* अपूर्ण]

तेरीख १३ माहे रबिलावल
रबिलावल

सुरू सुद

(**टीप :** मोरया गोसावी यांच्या मठाला चिंचवडजवळच्या गावांतून काहीं गवत मिळत असे. ते नेमके किती असावे यावर पूर्वी निर्बंध नव्हता. या पत्राने तो ५०,००० पेंड्या असा निश्चित केला आहे.)

■ ■ ■

– १८ –

प. द., प. १५९३ श. १५९४ वैशाख व. ८
सु १०७२ मोहरम २२ इ. १६७२ मे १०

(१. पत्राच्या सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर डावीकडे मोरेश्वर त्रिंबकाचा पिंपळपानी शिक्का; २. पत्राच्या शेवटी 'मर्यादा' शिक्का)

श्रीमोरेश्वर

मशहुरल हजरत राजेश्री विसाजी बलाल सुबेदार माहालहाये प्रती राजश्री शिवाजीराजे दंडवत शुहूर सन इसने सबैन व अलफ बदल इनाम राजश्री मोरोबा गोसांवीं देवस्तान श्री [* मो. जा.] यासि हासिल कसबे पेडगाऊपैकी दररोज रुके ८६ सा नख्त व तेल वजन टकबंदी ८८१ येक सेर सालाबाद माहातकदम बा। सनद मलिक अंबरपासून ता। सालगु। चालत आले असे तेणेप्रमाणे देविले असे हासिल कसबे मजकूरपैकी सदरहूप्रमाणे मवाफिक सालाबाद रोजबरोज आदा करीत जाणे हरसाला ताजा सनदेचा उजूर न करिता याचवरून साल दरसाल चालवणे तालीक लिहून घेउनू असल परतोनू देणे छ २२ मोहरम पा। हुजूर

सुरू सुद

■ ■ ■

– १९ –

प. द., प. १५९५ श. १५९६ ज्येष्ठ शु. ४
सु. १०७४ रबिलाखर १२ इ. १६७४ जुलै ७

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी शिवाजीची अष्टकोनी 'प्रतिपच्चंद्र' मुद्रा २. सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर डावीकडे महादेव 'मतिमत' प्रधानाचा शिक्का; ३. पत्राच्या शेवटी 'मर्यादा' शिक्का.)

श्री

कौलनामा अज रखतखाने राजश्री शिवाजीराजे साहेब दवामदौलतहू ताहा मोकदमानी व रयानी मौजे चिंचवड पा। पुणा बिदी (दा) नद के शुहूर सन अर्बा सबैन व अलफ दादे कौलनामा ऐसा जे तुमचा मुदा जाहीर जाला की मोगलाची आमदनी

होते तसवीस लागते याकरितां गावावरी राहवत नाही जरी साहेबांचा हुकूम होईल तरी मोगलाकडे साजीस करून कौल घेऊन गावास अजार लागेना यैसे करून राहोनू म्हणून त्यावरून कौल मरहमत केला असे मोगलाकडे साजीस कराल ते भले माणूस मक्षसर दरम्याने घाळून त्याचे हातें कौल घेणे कीं काडीचा अजार लागेना यैसे घटी करून मग सुपे गांवावरी राहणे जरी मोगलाचा कौल पुरता नसेली आणि गांवांवरी राहाल सेवट मोगल येऊन अजार देतील बंद धरून नेतील तरी गावावरी राहावया साहेबांचा कौल नाही यैसे जाणून ज्याकरितां मोगलांपासून दगा नव्हे ते करणे कौल असे व आपल्या लोकाकडून तुम्हास काही अजार लागणार नाही ये बाबे पा मारचे कारकुनास लिहिले असे परवानगी हुजूर

तेरीख १२
रबिलाखर

सुरू सुद

(टीप : या पत्रात शिवाजीने चिंचवडच्या लोकांस असे आश्वासन दिले आहे की, 'माझ्या लोकांकडून तुम्हाला कोणताही त्रास होणार नाही. तथापि तुम्ही तो त्रास मोगलांकडून होऊ नये म्हणून सुप्याच्या बाजूस स्थलांतरित झालात तर तेथेही मोगलांचा त्रास होण्याची शक्यता आहे. तरी तुम्ही एखाद्या महत्त्वाच्या व्यक्तीस मध्यस्थी घालावे आणि त्याजकरवी मोगलांचे अभयपत्र घ्यावे.'

हे सुपे म्हणजे मोरगाव परिसरातले सुपे होय.

राज्याभिषेकानंतर लवकरच लिहिलेले हे पत्र आहे. त्यावेळी चिंचवडच्या परिसराला मोगलांचा धोका होता असे दिसते.)

■ ■ ■

– २० –

सं. द., प. १८११/३
रा. ७ ज्येष्ठ व. २

श. १६०२ ज्येष्ठ व. २
इ. १६८० जून ४

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी कोणतीही राजमुद्रा नाही; २. सुरुवातीच्या तीन ओळींनंतर डावीकडे शिक्क्यासाठी मोकळी जागा ठेवली आहे. तेथे कोणताही शिक्का नाही; ३. पत्राच्या शेवटी 'मर्यादा' शिक्का.)

श्री

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शक ७ रौद्र सवत्सरे जेस्ट बहुल द्वितीया भृगुवासरे क्षत्रियकुलावतस श्रीराजा शंभुछत्रपति याणी राजश्री माहादाजी सामराज देशाधिकारी

ता। मावळे यासी आज्ञा केली यैसी जे श्री [* मो. जा.] स्वामी चिंचवड यासी प्रतिवर्षी धान्य व तूप व पेडी खा। करून द्यावयाची नियेत तीर्थस्वरूप कैलासवासी स्वामीने करून दिल्ही असे तेणेंप्रमाणे चालतें तैसे याउपरीही चालवणें खा। करून देवीत जाणे नवे खलल काही न करणे [* नि] लेखनालंकार

रुजू सुरुनिवीस

सुरू सुद

■ ■ ■

– २१ –

प. द., प. १५४०/३ — श. १६०३ चैत्र व. २
रा. ७ चैत्र व. २ — इ. १६८१ मार्च २५
(* शुक्रवार)

(१. पत्राच्या सुरुवातीच्या तीन ओळींनंतर डाव्या बाजूस नीळकंठ मोरेश्वर मुख्य प्रधान याचा वाटोळा शिक्का; २. पत्राच्या शेवटी ‘ मर्यादा ’ शिक्का.)

श्री

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शक ७ दुर्मती संवत्सरे चैत्र बहुल द्वितीया भृगुवासरे क्षत्रियकुलावंतस सिंहीसनाधीश्वर श्रीराजा शंभू छत्रपति स्वामी यांणी संभाजी बापूजी पारपत्यगार ता। सुपें यासि आज्ञा केली ऐसी जे श्री [*मो. जा.] देव चिंचवड यांचे इनाम ता। सालगुदस्तां कैलासवासी [* मो. जा.] स्वामीचे वेलेस चालत आले आहेती तेणेप्रा। पेस्तरही चालवणें हरसाल ताजा सनदेचा उजूर करीत नव जणें [* नि.] लेखनालंकार

रुजू सुरुनिवीस

सुरू सुद

■ ■ ■

– २२ –

प. द., प. १७६५/३ — श. १६१६ भाद्रपद शु. २
रा. २१ भाद्रपद शु. २ — इ. १६९४ ऑगस्ट १२

(१. पत्राच्या सुरुवातीच्या तीन ओळींनंतर डाव्या बाजूस नीळकंठ मोरेश्वर मुख्य प्रधान याचा वाटोळा शिक्का; २. या शिक्क्याच्या शेजारी प्रल्हाद निराजी याची अष्टकोनी मुद्रा; ३. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का.)

श्री

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके २१ भाव सवसरे भाद्रपद सुध द्वितीया रविवासरे क्षत्रियकुलावतंस श्रीराजाराम छत्रपति यांणी हवालदार व कारकून [* मो. जा.] मावल यास आज्ञा केली यैसी जे राजश्री मोरोबा गोसावी चिंचवडकर यांणी शामभट ब्राह्मण हुजूर पाठविला त्यांणें येऊन चंजीचे मुकामी विनती केली कीं मोरावा गोसावी चिचवडकर यास मौजें पोहुरे पा। मार पैकीं इनाम भात बारीक खंडी १ येक सालीना चालत आले आहे पुढेही उतरोतर चालवावयाची आज्ञा केली पाहिजे म्हणून विदीत जाले त्यावरून राजश्री मोरोवा गोसावी थोर सत्पात्र देवीकृपाही याचें ठांईं आहे यांचे चालवणें स्वामीस अगत्य याकरितां हे आज्ञापत्र तुम्हास सादर केले असे तरी सालीना येक खडी भात बारीक इनाम चालत आले ते मनास आणून पूर्वीपासून सालगुदस्ता ता। भोगवटा चालत आला असेल तेणेप्रमाणे पुढेही उतरोतर वौशपरंपरेनें [* नि.] चालवणें जाणिजे [* नि.] निदेश समक्ष

संमत मंत्री

समत सुमंत
सुरू सुद

रुजू
बार बार बार

■ ■ ■

– २३ –

प. द., प. १६१८
सु. १०९७ सफर ४

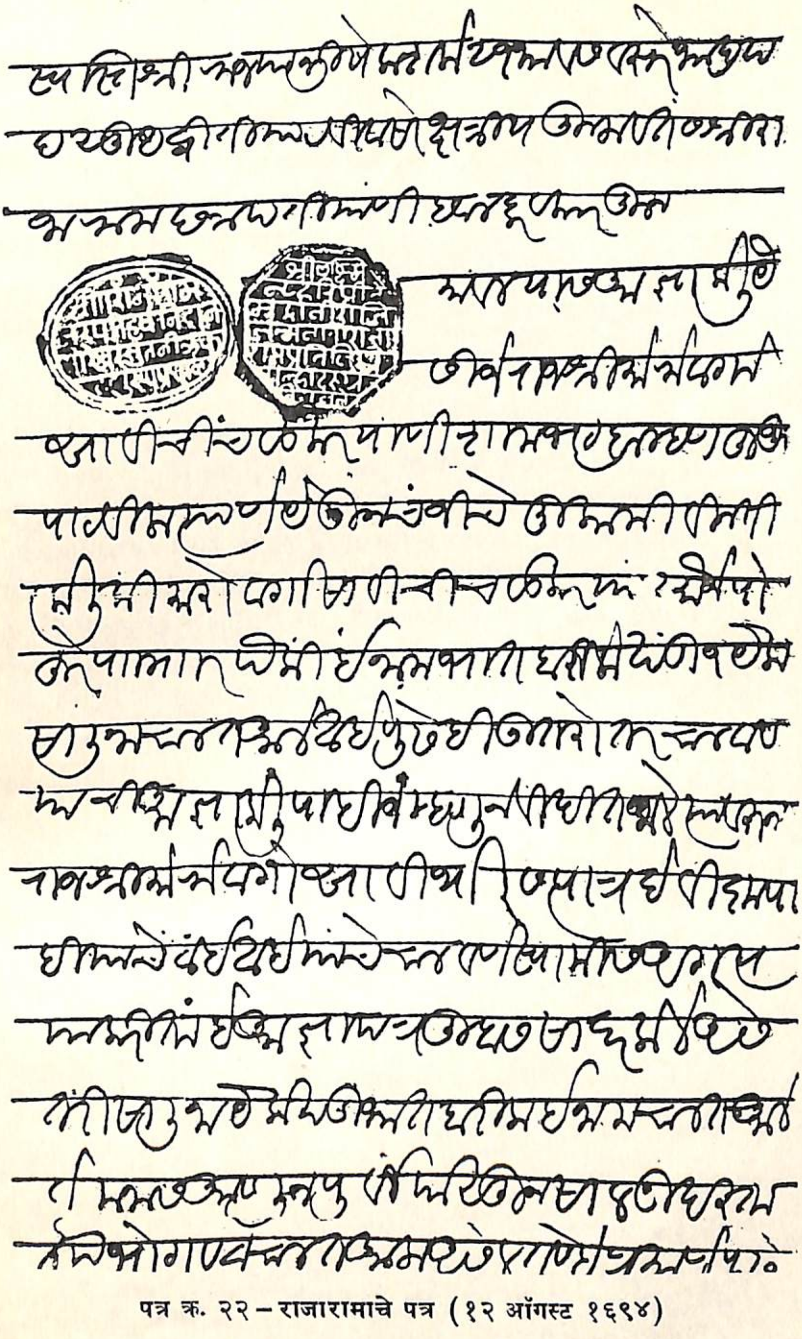
श. १६१८ भाद्रपद शु. ६
इ. १६९६ ऑगस्ट २३

(१. पत्राच्या सुरुवातीच्या तीन ओळींनंतर श्रीकराचार्य यांचा वाटोळा शिक्का; २. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का; ३. पत्राच्या शेवटी मारलेला शेरा असा : वो रघुनाथभट याचे पुत्र नीलकठ भट)

श्री

शिवराज

श्री सकलगुणालंकरण अखंडित ल [क्षुमी] अलंकृत राजमान्य राजश्री देशाधिकारी व ले [खक वर्तमा] न भावी प्रा। मावले गोसावीं यासि पौ। श्रीकराचार्य पंडित-



पत्र क्र. २२ – राजारामाचे पत्र (१२ ऑगस्ट १६९४)

राऊ आसीर्वाद सुा सबा तिसैन अलफ धात्रु नाम संवछर भाद्रपद शुध षष्टी भानुवासरे वेदमूर्ति रघुनाथभट यांचे पुत्र नीलकंठभट सिवणेकर काशप गोत्र अश्वलायेन सूत्र वास्तव्य स्थल चिंचवड याणी चंदीच्या मुकामी समीप येऊन श्रुत केले की आपणास धर्मादाऊ प्रति वरुषी तांदूल कैली कोठी मापे

बारीक तांदूल खंडी	मोठे तांदूल खंडी
२	१

येकून खंडी ३ तीन रास राजश्री कैलासवासी स्वामीचे वेलेस येणेप्रा चालत होते त्यानतर राजश्री [* मो. जा.] दाजी याचे वेलेपासून भोगवटा तुटला आहे तरी स्वामीनी कृपाळू होऊन सदरहू धर्मादाऊ जीर्णोधार करून देविला पाहिजे म्हणऊन विदीत केलें त्यावरून मनास आणितां ब्राह्मण थोर सत्पात्र वेदशास्त्रसंपन्न कर्मनिष्ट यैसे जाणौन सदरहू धर्मादाऊ प्रतिवरुषी तांदूल कैली कोठी खंडी मापें बारीक २ व मोठे १ ये ३ तीन रास देविले असेती तरी रा [* मो. जा.] दाजी यांचे वेलेस भोगवटा चालला नाही त्यावरी नव जाणे भट गोसांवी क्षेम आहेती तोंवरी सदरहू धर्मादाऊ सुरक्षित चालवणें प्रति वरुषीं नूतन पत्राची अपेक्षा न करणे या पत्राची प्रति लेहून घेऊन मुख्य पत्र परतोन देणे जाणिजे छ ४ माहे सफर [* नि.] हे विज्ञप्ति

बार सुद

(**टीप :** येथे ' दाजी ' हा शब्द छत्रपति संभाजीस उद्देशून लावला आहे.)

■ ■ ■

— २४ —

सं. द., प. १८०८/३ — श. १६२४ कार्तिक शु. ९
रा. २९ कार्तिक शु. ९ — इ. १७०२ ऑक्टो. १८

(१. सुरुवातीच्या पहिल्या तीन ओळींनंतर डावीकडे प्रथम नीलकंठ मोरेश्वर प्रधान याचा पिंपळपानी शिक्का; २. त्याला लागून उजव्या बाजूस ' श्री आई आदि पुरुष श्रीराजा शिवछत्रपति स्वामी कृपानिधि ॥ तस्य परशराम पंत प्रतिनिधि ' अशी अष्टकोनी मुद्रा; ३. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का.)

श्री

श्रीदेव

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शक २९ चित्रभानु संवत्सरे कार्तिक शुध नवमी रविवासर क्षत्रियेकुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपति यांणी राजश्री देशाधिकारी व लेखक वर्तमान व भावी प्रांत मावले यासि आज्ञा केली ऐसी जे श्री [* मो. जा.] वास्तव्य चिंचवड यांचेथें श्री [* मो. जा.] प्रीत्यर्थ अन्नाचा व्यये बहुत आहे त्यास धान्य व वरकड जिनस लागतात त्यामधें नाने मावल व पोन मावल या माहालपैकी राजश्री थोरले कैलासवासी [* मो. जा.] स्वामींनी मोईन करून दिल्ही आहे विा

तोा नाने मावलपैकीं टके		तोा पोन मावलपैकीं टके	
१८७॥·	तांदूल बारीक खंडी ७॥ दर २५ U	१८७॥·	तांदूल बारीक खंडी ७॥· दर २५ U
७५	भात बारीक खंडी ७॥ दर १० येकून	७५	भात बारीक खंडी ७॥ दर १० येकूण
५०	तूप मापी ·।· पाच मण दर १० U	५०	तूप मापी ·।· पांच मण दर १० U
२५	पेड वजन टकबंदी खंडी ५ दर ५ U	२५	पेड वजन टकबंदी खंडी ५ दर ५ U
३३७॥·		३३७॥·	

यकूण खुर्दा टके ६७५ पावणेसातसे श्री [* मो जा.] हरसाला पाठऊन देत जातील ते घेऊन दोही माहालीं जमा करीत जावे आणि दोन्ही माहालींहून राजभागपैकीं तादूल बारीक खंडी १५ पंधरा व भात बारीक खंडी १५ पंधरा व खरीदी अगर ऐन जिनस जमाईपैकीं तूप मापी ·।· १० दाहा मण व पेंड खंडी १० दाहा याप्रमाणें देत जावें यामधें सदरहू ऐवज श्री [* मो. जा.] कडून येईल ते बेरिजेस व सदरहू गला व जिनस देविला आहे याच्या निरखास नुकसान पडेल तें दिवाणांतून खर्च ल्याहावा ऐसा निर्वाह करून पत्र दिल्हें आहे त्याप्रमाणे चालत आहे पुढेही चालवायाविशीं आपलें पत्र दिल्हें पाहिजे म्हणून श्री [* मो. जा.] ने सांगोन पाठविलें व थोरले कैलासवासी [* मो. जा.] स्वामीचें पत्र होतें तेंही पाठऊन दिल्हें त्यावरून श्री [* मो. जा.] स सदरहू जिनस दोहीं माहालपैकीं थोरले कैलासवासी स्वामीचे वेलेपासून पावत होता तेणेंप्रमाणें हालींही पाववायाची आज्ञा केली असे

ता॥ नाने मावळ
१८७॥ तादूल बारीक खंडी ७॥
दर २५
U
७५ भात बारीक खडी ७॥
दर १०
U
५० तूप मापी ·।· पाच मण
दर मणे १० ये
२५ पेड वजन टकबंदी
खंडी ५ दर ५
U

३३७॥·

तो॥ पोन मावळ
१८७॥ तांदूल बारीक ७॥
दर २५ यकून
७५ भात बारीक खंडी ७॥
दर १० यो॥
५० तूप मापी ·।· पाच मण
दर मणे १० यो॥
२५ पेड टकबंदी वजन
खंडी ५ दर ५
U

३३७॥·

येकूण खुर्दा टके ६७५ पावणेसातसें श्री [* मो. जा.] हरसाला पाठऊन देत जातील ते घेऊन दोंहीं माहालीं जमा करून राजभागपैकीं गला व खरीदी अगर ऐन जमाईपैकीं जिनस दर हरसाल देत जाणे पेस्तर माहाग हो अगर सवंग होत होत ये धारणपावेतों जाहालें तऱ्हीं यांला याचप्रमाणें दिवाणातून देत जाणें अधिक उणें काहीं न करणें दर हरसाल ताजे सनदेचा उजूर न करणें या पत्राची प्रती लेहून घेऊन हें मुख्य पत्र श्री [* मो. जा.] कडे पाठऊन देणें [* नि.] जाणिजे निदेश समक्ष

रुजू सुरुनिवीस
बार सुरू सुद बार

[**टीप :** शिवाजीमहाराजांनी याच बाबतीत पूर्वी लिहिलेले शके १५९८ चे एक पत्र आहे. ते यापूर्वी 'शिवचरित्रसाहित्य', खंड ४ मध्ये (लेखांक ६८४) प्रकाशित झाले आहे. त्यामध्ये, धारण महाग होवो किंवा सवंग होवो, ६७५ टक्के चिंचवडच्या मोरया गोसावींकडून घेऊन त्यांना उपर्युक्त दोन मावळांतून वर नमूद केल्याप्रमाणे जिन्नस कोठीतून द्यावे अशी आज्ञा केली आहे. त्या आज्ञेप्रमाणे आताही, म्हणजे २६ वर्षांनंतर (शके १६२४), व्यवहार करावा असे राजाराम व ताराबाई यांचा मुलगा दुसरा शिवाजी याच्या अमदानीत ठरले.]

■ ■ ■

– २५ –

सं. द., प. १७२८/३
रा. २९ कार्तिक शु. १०

श. १६२४ कार्तिक शु. १०
इ. १७०२ ऑक्टो. १९

(पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का)

श्री

श्रीदेव

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके २९ चित्रभानु संवत्सरे कार्तिक शुध दशमी इंदुवासर क्षत्रियकुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपति यांणी समस्तसेनाधुरंधर विश्वासनिधि राजमान्य राजश्री जयेसिंग जाधवराऊ सेनापति जफ्ततनमुलुक यांसि आज्ञा केली यैसी जे श्री [* मो. जा.] यांणी स्वामीसंनिध सांगोन पाठविले कीं पुणे विलायतीचे सरदेशमुखी-पैकीं गावगना आपला इनाम आहे तो घरवाहो करितात त्याकरितां तेथील सरदेश-मुखीचा ऐवज होन पाा २९ व याखेरीज प्रांत मजकूरचे सरदेशमुखीपैकी होन २९ प्रतिवर्षी खर्च घाळून देत जावे यैसी आज्ञा आहे तेणेप्रमाणें उतरोतर चाले यैसी आज्ञा केली पाहिजे म्हणून सांगोन पाठविले व येविसीचे पत्र थोरले कैलासवासी स्वामीचे आहे ते आणून दाखविले त्यावरून प्रांत मजकूरचे सरदेशमुखीपैकीं थोरले कैलासवासी स्वामीने इनाम दिल्हा आहे तो चालवायाची आज्ञा केली असे तरी तुम्ही हे जाणून पुणे विलायतीत इनाम आहे तो घरवाहो करितात त्याकरितां सरदेशमुखी सहजेंच भोगली ते दुमाला दाखल जाणोन सरदेशमुखी दुमाला करणे होन येकुणतीस त्याखेरीज सरदेशमुखीपैकीं प्रतिवर्षी खर्च घाळून देत जाणे होन येकुणतीस दर हरसाल ताजे सनदेचा उजूर न करणें या पत्राची प्रती लेहोन घेऊन हें मुख्य पत्र भोगवटियास श्री [* मो. जा.] कडे पाठऊन देणें जाणिजे [* नि.] बहुत लिहिणे तरी तुम्ही सूज्ञ असा

बार

(टीप : या पत्रात 'जयसिंग जाधवराव सेनापति जफ्ततनमुलुक' असा उल्लेख आला आहे. पत्र अस्सल आहे. इतरत्र धनाजीला ' जयसिंगराव ' ही पदवी लावलेली आढळते. तेव्हा येथे धनाजीचे नाव नसले तरी हे पत्र धनाजी जाधव यास उद्देशून आहे असे दिसते.)

चिंचवडकर देवांची पुणें विलायतीत (प्रांतात) जी इनामी जमीन होती तीवरील सरदेशमुखी पट्टी २९ होन होती. ती जमीन ते स्वतः कसत असल्यामुळे ती पट्टी घेऊ नये, शिवाय याच विलायतीमध्ये असलेल्या इतर जमिनीवरील सरदेशमुखी पट्टीपैकी २९ होन देवांना द्यावेत, अशी या पत्रात आज्ञा केली आहे.)

■ ■ ■

३. लक्ष्मेश्वर देसाई

कर्नाटकच्या धारवाड जिल्ह्यातील लक्ष्मेश्वर किंवा लक्ष्मणेश्वर ही एका मध्ययुगीन संस्थानाची राजधानी होती. लक्ष्मेश्वर देसाई हे त्या संस्थानाचे किंवा देसगतीचे प्रमुख होते. या देसाई घराण्याचा मूळ पुरुष वीरनगौडा देवनगौडा देसाई हा होता. त्यानें इ. १५७९ मध्ये हे संस्थान स्थापल्याचे दिसते. या वर्षापासून ते इ. १७४० पर्यंत संस्थानिकांच्या एकूण बारा पिढया झाल्याचे दिसते. प्रथम विजापूरकरांच्या बंकापूर मामल्यातील एक मांडलिक अशी सुरुवात करून क्रमाने त्यानी राज्यविस्तारास सुरुवात केली. कोप्पळच्या किल्ल्याची नाडगौडकी, येलबुर्गी परगण्याची नाडगौडकी, तसेच रायरहुबळी परगण्याची नाडगौडकी, धारवाड परगण्याची सरनाडगौडकी, समत कारडगी कमतरणीची सरमोकादमी, तोरगल सरकारातील किल्ले बदामीखालील बेनापूर गावची पाटिलकी व कुलकर्णिकी, सिरगुप्पेची पाटिलकी, अनेक खेडयांची इनामदारी, असा त्यांचा क्रमाने विस्तार होत गेला.

जानेवारी १६७४ ते जुलै १६७५ या काळात लक्ष्मेश्वरच्या देसायानें शिवाजीचे आधिपत्य मान्य केले, परंतु विजापूरचा कारभारी अब्दुल करीम बहलोलखान याच्या दडपणामुळें शिवाजीचा पक्ष त्याला लवकरच सोडून द्यावा लागला. चौथा केंचनगौडा आणि चौथा खानगौडा हे कधी मराठयांचा पक्ष धरत तर कधी त्यांच्या शत्रुपक्षास जाऊन मिळत. पाचव्या केंचनगौडापासून नंतरच्या देसायांनी मात्र मराठयांचीच बाजू सर्वसामान्यपणें घेतलेली दिसते.

या विभागात प्रसिद्ध होत असलेल्या पत्रांचे विषय सामान्यपणे, लक्ष्मेश्वर देसायांच्या प्रदेशात रहात असलेल्या लोकांमधील जमिनीसंबंधी व्यवहार, कर्जाऊ रकमा, कुलकर्णिकीची वतने, शेटयेपण इत्यादीसंबंधी आहेत. पत्रांचा एकूण काळ सुमारे इ. १५८० ते १७०५ हा आहे.

या विभागातील पहिल्या पत्रावर (ल. दे., प. २६४) तिथीचा उल्लेख नाही, पण त्यात वीरनगौडा देसाई याचा उल्लेख आला असल्याने, ते इ. १५८० च्या सुमाराचे असावे असे दिसते. बंकापूरच्या किल्लेदाराने वीरनगौडा देसायला बूदीहाळची गौडकी दिली असल्याचा त्यात उल्लेख आहे. त्यानंतरच्या पत्रात, २७–१०–१५८६ रोजी करण्यात आलेल्या गावकुलकर्णिकीच्या उत्पन्नातील एक चतुर्थांश वाटयाच्या विक्रीसंबंधाने केलेल्या एका कराराचा उल्लेख आहे. ४ मे १६७९ रोजीच्या एका गहाणपत्रात (ल. दे., प. २१७), कदडि कडमंदि येथील गौडिकेमान्य अशी ४॥ 'मार' इतक्या आकाराची जमीन १०० वराहांसाठी गहाण ठेवल्याचा उल्लेख आहे.

यापुढील पत्र (ल. दे., प. २५६) इ. १६८८ च्या सुमाराचे असून, ते जाबत्याच्या स्वरूपाचे आहे. यात लक्ष्मेश्वरचा देसाई चौथा केंचनगौडा यास त्याच्या अमलाखालील काही भागातून मिळावयाच्या उत्पन्नाच्या बाबींचा उल्लेख आहे. तर्फ कसबा (लक्ष्मेश्वर ?), तर्फ कळस, तर्फ गोजनूर, तर्फ सिगली, तर्फ बेळशी, तर्फ विदरहळ्ळी, तर्फ बागेवाडी आणि काही उंबळि-इनाम खेडी यांचे यात उल्लेख आले असून, हे सर्व भाग हल्लीच्या धारवाड जिल्ह्यातील मुंडरगी व शिरहट्टी या तालुक्यांत समाविष्ट झालेले आहेत.

इ. १६९० ऑक्टोबर २ च्या एका दानपत्रात (ल. दे., प. ३४१, ३४०) गदगचा देसाई श्रीपति अय्यनवरु याने लक्ष्मेश्वरचा देसाई चौथा खानगौडा ह्यास, देसगत मिळवून दिल्याबद्दल आणि त्यासाठी यासंबंधात औरंगजेब बादशहाकडून फर्मान आणवून दिल्याबद्दल वेगवेगळ्या ३१ गावांची कुलकर्णिकी व देशकुलकर्णिकी दान केल्याचा उल्लेख आहे. या दानपत्रान्वये, चौथ्या खानगौडा देसायाला ३१ गावांच्या कुलकर्णिकीबरोबरच इतर आनुषंगिक, ' चावरात ', ' वर्तने, ' ' तैनात ', ' तशरीफ ', ' हुग्गीभत्ता ' इत्यादि हक्क, मानपान बहाल केल्याचाही उल्लेख आहे.

ल. दे., प. ४२ हे इ. १७०१ चे एक अभयपत्र (कौलनामा) असून, ते लक्ष्मेश्वरचा देसाई केंचनगौडा याने कोमार मागडि लिंगण्णा यास दिले आहे. यात लिंगण्णाला खानसागर गावच्या पेठेची तसेच सांवशी गावची पट्टणशेट्टिके (ग्रामशेटयेपण) दिल्याचा उल्लेख आहे. शेटयेपणाबरोबर येणाऱ्या हक्क, मानपानादींचा सविस्तर उल्लेख यात केलेला आहे.

या विभागातील अखेरचे पत्र इ. १७०५ च्या सुमाराचे असून, ती एक लक्ष्मेश्वर देसायांच्या सैन्यात वापरल्या जात असणाऱ्या विविध हत्यारांची सविस्तर याद आहे. त्यात तलवारी, ढाली, खंजीर, जमदाड, दांडपट्टा, गुर्ज इत्यादींचा उल्लेख आहे.

—कृ. ना. चिटणीस

Desais of Lakshmeshwar

Lakshmeshwar (originally Lakshmaneshwar), a village in the Dharwad district of Karnataka, was in the medieval

times the seat of a petty principality of the same name. Its chieftains were called Desais. The earliest Desai of Lakshmeshwar was Viranagauda Devanagauda Desai. Viranagauda seems to have founded this principality by A. D. 1579. There were in all twelve rulers who ruled from 1579 to 1740. Originally the feudatories of Bijapur, the Desais of Paragana Lakshmeshwar in Mamla Bankapur gradually acquired the 'Nadgaudike' of the fort of Koppal, of Paragana Yelburga, of Paragana Rayar Hubli, the 'Sar-nadgaudike' of Paragana Dharwad, the 'Sar-mokaddami' of Samat Karadgi and Kamtarani, the Patilki and the Kulkarniki of the village of Benapur under the fort of Badami of Sarkar Torgal, and the Patilki of the village Sirguppe, besides receiving many villages in *inam* from their overlords.

Between January 1674 and July 1675, the Lakshmeshwar Desai accepted the suzerainty of Shivaji. But he was very soon forced by the Bijapuri regent, Abdul Karim Bahlol Khan, to give up his allegiance to Shivaji.

The loyalties of Kenchangauda IV and Khangauda IV vascillated between the Marathas and their enemies. From Kenchangauda V, the next Desai, we find the Desais of Lakshmeshwar to be largely loyal to the Marathas.

The letters that appear in this section relate to the land transactions, donations of Kulkarniki rights and assignment of *Shetye* rights etc.

The first document that appears here mentions Viranagauda Desai and therefore may be of the year *circa* 1580. By this letter, the commandant of the Bankapur fort grants to Viranagauda Desai the *gaudike* of Budihal.

Kalasappa of Bale Hosur gave a sale deed (1586, October 27) to Linganagauda of Mantur for the one-fourth part of the proceeds of his office of village accountant in the Bale-Hosur village.

A mortgage-deed (1679, May 4) given by Kenchangauda and others to Virappa of Gadag is the subject-matter of another letter. A land measuring 4½ *mars* from the *gaudikemanya* lands in Kadadi Kadamandi was mortgaged for a hundred varahas.

A document of the year about 1688 is in the form of a *jabta* containing regulations regarding the perquisites to be given to the Desai of Lakshmeshwar, Khangauda IV, from some of the areas under his rule. They include Tarf Kasba (Lakshmeshwar ?), Tarf Kalas, Tarf Gojnur, Tarf Sigali, Tarf Belashi, Tarf Bidarhalli, Tarf Bagewadi and some quit–rent villages. These places are mainly located in Shirhatti and Mundargi talukas of Dharwad district.

There is a deed of gift granted (1690, October 2) by Sripati Aiyanavaru, the Desai of Gadag etc. to Khangauda IV, the Desai of Lakshmeshwar, for helping the former in establishing his *desgat* rights and getting a *farman* for that from Aurangzeb. The gift related to the *Deshkulkarniki* and *Kulkarniki* rights of different villages. In all 31 villages were gifted together with the perquisites such as *Chavarat*, *Vartane*, *Tainat*, *Tashrif*, *Huggibhatta* and the like.

An *Abhayapatra* (*Kaulnama*) by Kenchangauda, the Desai of Lakshmeshwar, given (*circa* 1701 A. D.) to Magadi Linganna is the next document. By that, Linganna is granted *Pattanshettike* of the village of Saunshi and of the market of Khansagar.

The last document in this section is a detailed list of weapons in the possession of the Lakshmeshwar Desais. The weapons include the swords, shields, daggers, jamdads, gurj etc.

———

-२६-

ल. दे., प. २६४

श. १५०२ सुमारे
इ. १५८० सुमारे

(१. पत्राच्या शेवटी डाव्या बाजूस शिक्का २. शेवटचे मो। अक्षर देवनागरी लिपीत)

श्रीमत्त बंकापुरद दुर्गाधिपत्तिगळाद खान आजं कासिम खुरसिदखानरु लक्ष्मणेश्वरद देशायि विरण गौडगळिगे संप्रित्तियं बरिसिकाळिद प्रयोजनउ अदागि। बूदेहाळ गौडिके * * * नक्के हेळिकळिहिदिरि अदक्के आ ग्रामक्के मिसिलिना बरसि कळिसिदेने निंम गौडिके ग्रामवल्लद्द अहुर्देषिकें आ ग्रामवनु निउ काबिजवागि गौडिकेउ आगु * * * डिकोंबदु मो।

■ ■ ■

-२७-

ल. दे., प. ३४३
श. १५०८ कार्तिक व. १०

श. १५०८ कार्तिक व. १०
इ. १५८६ ऑक्टो. २७

लक्ष्मणलिंग:

शुभमस्तु स्वस्त (स्ति) श्री जयाद्भुदय शालिवाहन शंखे वरुशा १५०८ नेय व्ययनाम सं। रद कार्तिक ब १० लु श्रीमत्त मंटूर लिंगण गउडगे गुत्तळद सिमेय वळगण बालेहोसूरा मलयन मगा कळसप्पनु कोट बालेहोसुरु सलुवंथा कालवळि चळगेरे होरगागि बालेहोसुर नमगे सलुव कालवळिसहा नंम्म सेनबोविकेय वळगे कालुपालु सेनबोविकेयनु निमगे अवसरक्के क्रयवागि कोटक्रयपत्रंदा क्रमवेंत्तेंदरे नंम गुतळद सिमेवळगादा बालेहोसुर सेनबोविकेगे चळगेरे होरगागि सलुव कालवळि बुलिगनकोप्प भद्रापुरा बुळसनाकोप्प सायनायिकनकोप्प मादापुरा सहा कालुवळि ग्रामगळु सेनबोविकेगे सलुव कारंभ निरारंभ सरसेनबोविकेगे सलुव लायमांन्या हुंलु सोप त्तेने मेदे मगगवण सहावागि सेनबोविकेगे सलुवंथालादायवनु नाल्कु पालुवळगे नाल्कुपालु सेनबोविकेयनु निमगे क्रयवागि कोट्टेउ निउ नमगे कोडुव कालु सरि वर्त्तनेके सलुव प्रियश्रादिसधिगद्याण वरहा ग ३० अक्षारदलु इवे मूवत्तु वरहाके नाउ नंम सनमतियिंदलु कोट सेनबोविकेय क्रयद वाळै यि सेनबोविकेगे अंणतंम्म दायादि सावंत्तरू यिदह्लि वंदरे सरिहंचिसि

कोडुवेउ अनवादि इल्ल अपराद सल्ललु यंदु कोट क्रयद वाल्ययु यित्तप्पुवदके साक्षि लक्ष्मणेश्वरद सिमे देशायि विरणगउडन मग यिमडि विरणगौडा लक्ष्मणेश्वरद सिदणगउडन मग चेंनमल्लणगउडा लक्ष्मणेश्वरद....धि भरमणगउडा बालेहोसुर नागणगउडा बडगेर सलोज अकसालैर भद्राजेन तंम्म होळल तळवारा करिय्यनाविंदर गुज.... कदिगर....हनुमिनायिकन मग बालेनायक.... लेनु कोट कर्तुविना वप्पित्त बाळैहोसुर सेन बोग मल्लयन मग कळसप्पन सुहस्ता बरह्य साक्षिगळु वप्पिदे शायि साक्षि चेंनमलगउडन साक्षि नालुयिक कर्तरु चळगेरेयलादियनु विडिसिकोंडरे नाल्कुरह्लि वंदुपालु कोटिर्वेदु पत्र ग्रामदेवरु श्री मैलारलिंग होळल जनवप्पि विरभद्रदेवरु तळवारा करेनायिकन मनेदेवरु कनकन क....नाविंदर गुढजन मनेदेवरु गुडदेवरु बालैनायिकन मनेदेवरु हनुमंतदेवरु यित्तिवर सनुमतदिंद बरदात्त देशायि लिंगप्पन प्रत्तिहस्त बरदात्त कोडप्तनू। मोदलै क्रयदवाले बरकोट्टु इदह्लिलावाले जिर्णलादाकारण प्रत्तिनेत्ति बरदात्त लक्ष्मणेश्वरद सिमे देश्य कुलुकरुणि काश्यप गोत्रद विरेण नागप्पय्यन मगा हरियप्पनु नंम मने दैवा श्री देवरु जिर्णप्रत्तिनेत्ति बरद सुहस्ता बरह्यादा कागदउ।

■ ■ ■

–२८–

ल. दे., प. ३१७
श. १६०१ ज्येष्ठ शु. ५
सु. १०७९ रबिलाखर ३

श. १६०१ ज्येष्ठ शु. ५
इ. १६७९ मे ४

(१. साक्षीदार भरमणगौडाची संमतिदर्शक नांगराची खूण त्याच्या नावावरती)

श्री होसमठद चेरंत्ति १

सिध्धार्थि नाम सं। द ज्येष्ठ शुद्ध ५ भियलु श्रीमतु धनिकोनामद सौडिय। मरुळशिद्द देवर शिष्य पोडिसो चेंन्नाल्वगे। गदगिन बोरटय्य विरप्पगे रिणकोनामद कदडि होन्नापुरद चेंन्नागौडि परुतगौडन मग कंचणगौडना भरमणगौडन हेंडति। चवक उभयतरु येकस्तरागि बरदुकोट्ट भोग्यादि यादि पत्रउ सुहुरसनु तिसा सबैनु अलफ क्रमवेंत्तयंदरे आदरे नंम हिरियरु जवळिमलेयप्पगे कोडकोंबो साल संमध यिरलिके रा॥ देशायिगळ सुखांत्र निर्णयवागि। निवहिशिदरु अदके नाऊ निम कैय्य यिसकोंडदु ग १००८. नूरु वरहानु यिसकोंडु निमगे नंम गौडिके मांन्येदोळगे कदडि कडमंदि मांन्येदागे। मा ४॥ नाल्कुवरे मारु होलवनु भोग्यादिय कोट्टू यिधेवे। यिदर बडिगे उणबेकु नंम गौडिके बिद जूडि तेरबेकु निम गंट्टू कोडुव

परियंत्र होलभोग्यादि उणबेकु ज्येष्ठ आदिय मेले निंम गंट्टु कोट्टरे नंम बदक बिडबेकु यंदु बरदुकोट्ट भोग्यादिया पत्रउ हुग्गि हच्यंबलि सुंक सूडिगे नितरिसितमत्येतकु संमधविल्लउ यंदु बरदुकोट्ट पत्रउ कंचणगौडन चवकन वोपितउ—

यिदक्के साक्षिगळु

कल्लप्पगौडनमक्कळु
भरमणगौड कंचण
गौड अभयतरु कडे
हासि कोठेउ
कदडिय कत्ते सोम्मंणन
भरम्मंण प्पोत्तार गौरजा

मुदकराडि गाणगेर गौडप्प
बडगेर कोप्प अरवट्टिगे
शिवने वडेरु

यितियिवर वोपितदिंद बरदात कदडि होन्नापुरद शानभोग अम्रतैय्यन मुत्तालिकनर न्यासु—

यिदक्के संदु गु ॥ निलिनायिक सालेसालु ये ॥ विक्रमनाम सं। द तागायित ग ९३ तोंभत्तुमूरु वरहा बाकि। येळु वरहा कोडबेकु विक्रमनाम सं। दलि गु ॥ निलिनायिक गळ नाल्कु वरहा मुट्टिदउ बाकि मुरु वरहा कोडबेकु

जोडि हिरे गौडर पैंद कोडबेकु

नांगराची खूण

भरमण गौडन वोपितउ—

■ ■ ■

—२९—

ल. दे., प. २५६
फ. १०९७
सु. १०८८

श. १६०९-१०
इ. १६८८

(१. पत्राच्या सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर उजवीकडे शिक्का; २. पत्राच्या शेवटी समाप्तीचा शिक्का)

सन १०९७ फसली
॥ जाबित्त वरात्तने जोळ देशायी ॥ लक्षुमणेश्वर सू ॥ समान समानिने अ
लप प्रभव नाम सं। स्के एकून बेरीजउ—

त्त॥ कसबे
ख १ कसबे बण २ के
ख ·। १ हुलिगेरे
ख ·।· बास्ति

ख १ ॥ १

त्त॥ गोजनूरु
ख ·॥· गोजनूरु
ख ·८३ हाळलापुर
ख ·८२ परसापुर
ख ·।३ एत्तिनहळि
ख ·।· मागडि
ख ·।· अ....
ख ·। २ बोटूर
ख · ८ ४ निटूर
ख ·।· बागवाड
ख ·॥ २ यीरेगुंबळ
ख · ८३ चिकगुंबळ

ख ३ । ४

त्त ॥ वेळशि
ख ·।· बेळशि
ख ·।· नारणापुर
ख ८४ होसूरु
ख ·।· अलगिलवाड
ख · ८४ कोकर....लि
ख ·।· एक्किबूदिहाळु
ख · ८४ चिकमलापुर
ख · ८४ सवणूरु
ख · ८४ सो....वाळ
ख · ८२ निळुवगलु

त्त॥ कळसउ
ख १॥ गुडिगेरे
ख १ कळसउ
ख ·। १ हरलापुर
ख ·।३ रामिगेरे
ख ·८४ गउडिगे
ख ·॥· सुलित्तनपुर
ख ·।· शंकरिपुर
ख ·॥२ पशुपत्तिहाळु
ख ·८४ रप्रगेरे
ख · ८४ मरिहाळु
ख ·।२ गोवनहाळु

ख ५ ॥·

त्त ॥ सिगलि
ख ·। १ दोडूरु
ख · ८२ उंडहळि
ख · ८१ वमादापुर
ख ·।· बिडळे
ख · ८४ हुलूरु
ख · ८३ अमरापुर
ख · ८३ हिरेमलापुर
ख ·।· उप्रहाळु
ख · ८२ काटेनकोप
ख · ८३ गुलुगंजिकोप
ख · ८३ उळहट्टि
ख · ८४ .... बळ
ख ·८२ बुळनकोप
ख ·।· सिगलि
ख · ८३ .... मलापुर
ख · ८४ अडेरिकठे

ख · ८१ ॥ कंपाखर
ख · ८३ लादरवळि
ख · ८३ नाविंदगति
ख · ८३ संकरहाळु
ख ·।· ८३ रेविहाळु
ख ·।· रणत्तुरु
ख · ८४ कुरुबग
ख · ८४ हडगिलि
ख · ८३ बोनूरु
ख · ८२ खानापुर
ख ·।३ वडवि

ख ४८१ ॥

त्त ॥ क। बागवाडि
ख ·।· क। बागवाडी
ख · ८४ .... रु .... डि
ख · ८३ × लवाडि
ख · ८२ × × हळि
ख · ८४ × × कोप
ख · ८२ क। केरुउरु
ख . ८४ वडवटे
ख ·८३ का बूदिहाळु
ख ·८४ मलुकलवाड
ख ·।· माचिनहळि
ख ·८३ मजूरु
ख ·८१ मासलापुर
ख ·।१ चबि ×××....
ख ·८३ बानूरु

ख २॥३

वलिगेरे स ॥ गणाचारि

।१२

एकेंद्रत्तेळब

ख ·८१ कोंडिकोप
ख · ८२ कोनेरिकोप
ख ·८२ हरदगठे
ख · ८२ का। तूरापुर

ख ३ ८२

त्त ॥ बिदरहळि
ख · ॥ बिदरहळि
ख ·।· सासवाड
ख · ८३ बसवापुर
ख · ८२ चउडहाळु
ख · ८३ हागनूरु
ख · ८३ तोळलि
ख · ८४ विठलापुर
ख ·।· बळिगले
ख ·।· तंगोडु
ख · ८४ अंत्ति....
ख ·।· गोवनकोप
ख · ८४ कोगनूरु
ख · ८४ कणकवाड
ख . ८२ कबेरहळि
ख ·८४ सागरमडउ
ख ·८३ बिजोरु
ख ·।· वलुंडवाड

ख ३॥१

उमळिग्रामगळु
ख १॥ एळवत्ति
ख १ माडहळि
ख ·॥२ वरदवाड
ख ·८३ कनकापुर
ख ·८४ कुंद्रवळि
ख ·।३ सिरहट्टि

	ख ।१ कडकोळ
ख १ ॥ १२ ॥	ख ।३ बनिकोप
ख ५ ॥ त्त ॥ कळसउ	ख ।१ सु....हळि
ख ३।४ त्त ॥ गोजिनूरु	ख ।३ कोंजिगेरे
ख ३ ८२ त्त ॥ सिगलि	ख ।। ....
ख ४ ८१ ॥ त्त ॥ वेळशि	ख ।३ बालिहोसूरु
ख ३ ।॥ १ त्त ॥ भिदरहळि	ख ।३ यिट्गिे
ख २ ॥ ३ त्त ॥ क । बागेवाडि	ख .८३ हंमिगे
ख ७।॥१ उमळिग्रामगळु	ख ।० गुंमगोळ
	ख ।॥० हेबाळु
ख ०८२ बलिगेरे....	ख ०८२ से....केरे
ख ३२८ ०॥०	ख ७ ।॥ १

अंत्तु जमा ख ३२ ८०॥० मू व तु यरडु खंडगद....

■ ■ ■

–३०–

ल. दे; प. ३४१, ३४०
श. १६१२ आश्विन शु. १०

श. १६१२ आश्विन शु. १०
इ. १६९० ऑक्टो. २

(१. लक्ष्मेश्वर देसाई दफ्तरातील ह्या पत्राचे दोन तुकडे झाले असून ते वरील क्रमांकाने लावले असता त्यांचा नीट संदर्भार्थ लागतो; २. पत्राच्या शेवटी समाप्तीचा शिक्का,)

श्री

श्रि वेंकटेष

आलंमगीर

नमश्तुंबिशिरस्तुंगिचंद्रचामरचारवेत्रयलोक्यनगरारंभमूलस्तंभायसंभवे । स्वस्ति श्रिजयाभ्युदय नृप शालिवाहन शक वरष १६१(२) नेय प्रमोदूत नाम सं।० आश्विज शु १० लु श्रीमतु परगणे लक्ष्मणेश्वरद सिमेय देशायि वा किल्ले कोप्पळद सिमे नाडगौडराद केंचणगौडर पुत्र खानपगौडरिगे परगणे गदुगु व कौडकुंदि सिमेय देशायि वा किल्ले बादावि व समत कल्लिकेरेय सिमे नाडगौडराद काश्यप गोत्रद बौधांन्य शाखेय वेंकटाद्रि वाजपेयगळ मोंमकळु श्रिनिवासैगळ पुत्रराद श्रिपतिऐयनवरु नंम आंतम संतोषदिंद

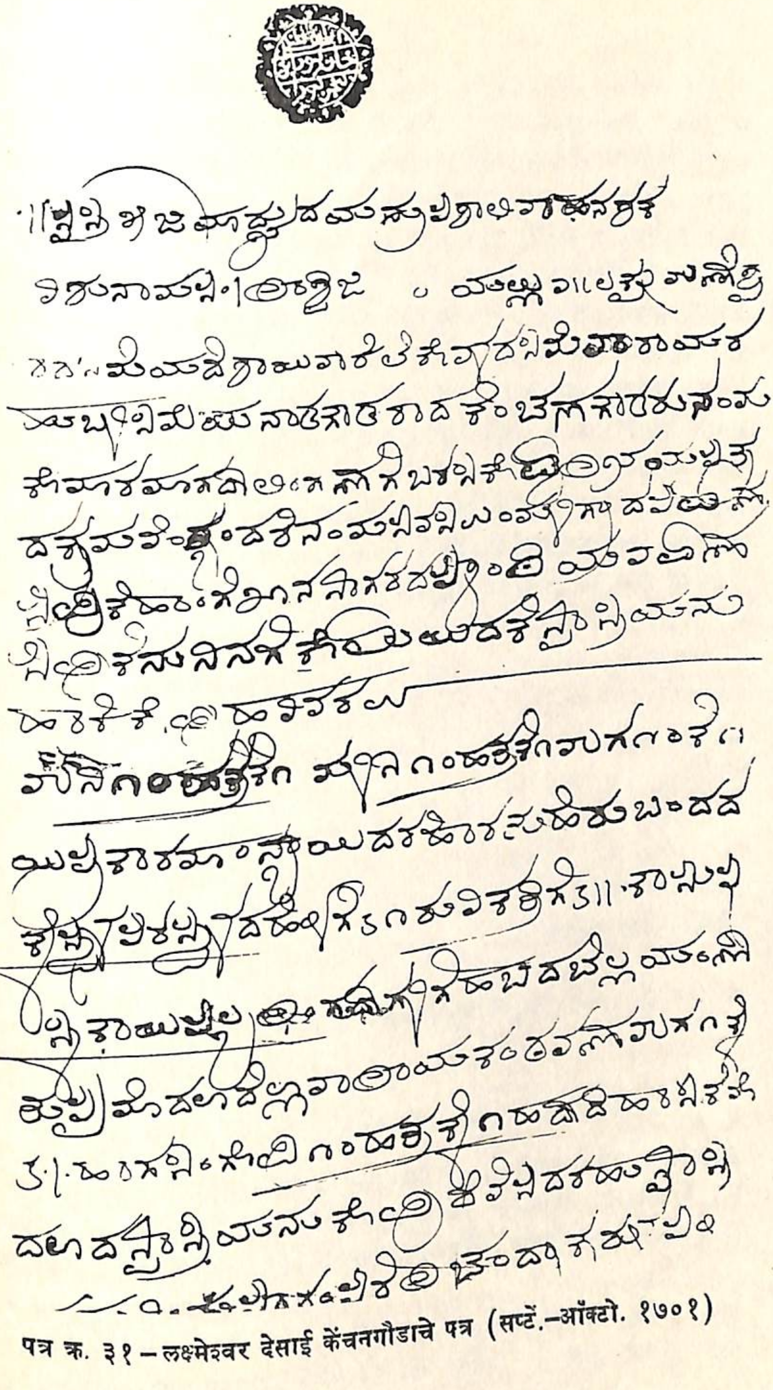
धारादत्ता माडि वरकोट्ट पत्रद क्रमवेंतेंदरे नावु नंम बंधु चिरंजीवि रा ।। वेंकटैयनवर संगड तोडकि वंद कारुण नावु निंम स्थळेक बंदल्लि निवु नंम्म कैविडिदुनिं × × × तालिकर कूडिसिकोट्टु हजरत × × × शहर भेट्टि माडिसि अदके बेकादष्टु द्रव्य वेच्चिसि नंम देसगति फर्मानं हेसरलि माडिसिको (ट्ट) आमेले नंम विलायति कबजिमाडुवदके देव (शन) टोंककट्टि सर्वबलिसह स्वथा बंदु विलाय × बजमाडि नंम स्वथानके निल्लिसुवदके × × द्रव्यमुट्टितु रावतरानाशिवे बह्ळस × × × तु यिधकेयिंदनिंम × × × ज्यवेल्ल खराबा(यि) × रुसलियेदेवशवरु नंन अभिमान हिड(दु) × दके नंमनुनंम सौंधानके निल्लिसि × यिद × × देवरवरू माडिदंथ उपकारके दाव × × × उतराय-वाधेनेंदरु तिरदु अदका(गि) × × × नंम आत्मसंतोषदिंद समत कल्लिकेरे × × × के देशकुलकर्णिके अदर उंमळि ग्राम × × × के कुलर्णिके (ह) ळिगळवळनिद्दंथ स्वा × × × नेल्ल धारादत्ता माडि कोट्टिधेने। अद × × × तपसिलु देशायिके उंमळिग्रामति × × × उळद ग्रामगळ विवरउ

नंम उंमळि ग्राम कोटे सह

बतापुर	सिंगपालूरु	मुंडारिगे	× × × [*फा. आ.]
१	१	१	×

खालसाति ग्रामगळु—

१ कसिबेकल्लिकेरे	१ बिडनहाळु
१ मेउंडे मजरे कुरुबन मोट्टि देखिलु	१ सिरनहळि
	१ गंगापुर
१ आलूरु मजरेगळु	१ मल्लापुर
१ देकल्लसपुर	१ राटि
१ वेंकटापुर	१ कक्करु
१ नागलापुर	१ हेसरूर
३ सह	१ बेंणे × ×
	१ नागर × ×
१ हळिकेरे	१ रामेन × ×
१ तांब्रगुंडि	१ नंदि × × ळि
१ बिरदूरु	१ बेलिवाडिगे
१ हारोगेरे	१ सिरवळ
१ बसवापुर	१ कनकापुर
१ बूदिहाळु	१ मोखदुमपुर
१ मुष्टिकोप	१ मलकापुर
१ विरपापुर	
११	१२



पत्र क्र. ३१ – लक्ष्मेश्वर देसाई केंचनगौडाचे पत्र (सप्टें.–ऑक्टो. १७०१)

अंतु मूवतोंदु ग्रामयिष्टनु सदर प्र (मा) णाकोटिधेवे। आ स्वास्थिगे सलुवंथ चावराति वर्तने तैनाति तश्रिपु हुग्गिभत्त यिनायति ग्राममोदलासियेनुंटाद तेजोपार्जने निधिनिक्षेप जलपाषाण काडारंभ निरारंभ समवागि। निमगे धारादत्त माडि कोट्टिधेवे। यिदर होरतु हनकनहळि वड्डवट्टि गुंडिकेरे यिउमूरू कोप्पळद नाडगौडिके उंमळि ऊरगळु नंम हिरेरू मुंगैवट्टिळे माडिकट्टि कोंडिदरु अउनिंमउ अल्लि गौडिके से (नभो) विके नंमउ अउसहवागि यीमूरु ग्रामसह निमगे कोट्टिधेने। सदरहु यी स्वास्थियनु निंम पुत्रपौत्र पारंपरियल्लि अनुभविसि कोंबदु। यी बरेकोट स्वास्थिगे नंमिदागलि नंमअणतंमग XXX पुरुषरिंदागलि अंत्र बिदरे नंम कुलस्वा (मि) श्रि [*मो. जा.] स्वामिय आणे नंम हिरेर सुकृतवे साक्षि काशिलि गोवधे माडिद पातकउ यंदु नंम त्रिकरशुधवागि बरकोट्ट धारादत्त क्रियपूर्वक पत्रउ। सदरहु मूवतोंदुग्राम बरकोट्टदररोळगे उंमळि ग्राम कोर्लवळि ग्रामद येनुंटाद खंडनाशि रोक्कवनु नंम कुलस्वामिश्रि देवरिगे कोट्टिधेवे। आ रोक्कवनु सिउ नडसुवदु सदरहु बरद प्रमाण नंम आत्मसंतोशदिंद बरदु कोट्टिधेवेंदु बरद स्वदस्तुरद बरहउ यी उभयतर सन्मतदिंद बरदात कौरूर गौडकुलकर्णि भारद्वाजगोत्रद आपस्तंभ-सूत्रदयजुशाखेय ओणकि नरसप्पैन पौत्र तिंमणगौडन पुत्र वेंकटपतिगौडनु बरद सुहस्त

टीप:- X = फाटले आहे.

■ ■ ■

-३१-

ल. दे., प. ४२ श. १६२३ आश्विन

श. १६२३ आश्विन इ. १७०१ सप्टें. ऑक्टो.

(१. पत्राच्या सुरवातीस मध्यभागी केंचनगौडाचा फारसी शिक्का; २. पत्राच्या शेवटी समाप्तीचा शिक्का.)

०।। स्वस्ति श्री जयाद्भुदयनृपशालिवाहन शक विशुनाम सं। आश्विज० यहु प।। लक्ष्मणेश्वरद सिमेय देशायि वा किले क्रोपळद सिमे वा रायरहुबळि सिमेय नाडगौडराद केंचणगौडरु नंम कोमार मागडि लिंगणगे बरसिकोट्ट अभयपत्रद क्रमवेंत्यंदरे नंम सवसि उंमळि ग्रामद पटणसेट्टिके हांगे खानसादगरद प्यांठिय पटणसेट्टिकेनु निनगे कोटु-यिदके स्वास्तियनु हाकिकोट्टेह विवरउ-

मनि १० हत्तके १ मळिगि १० हत्तके १ मग १० के १ यि प्रकार मांन्या यिदर होरतु हेरु बंददक्के स्थळ परस्थळद हेरिगे ३१ रुवि कत्तिगे ३।। कासु फस्कि कायि

पल्य अंगडिगळिगे हबद वेल्ल यंणि तुप्प मोदलादेल्लवा आयकंठवण मग १ क्के ८०।। हागसिंगोप्प १० हत्तक्के १ हडदि हासिके मोदलाद स्वास्तियनु कोट्टिथेवे सदरहु स्वास्तियनु निंम पारंपरे आचंद्रार्करुळपरियंत्र अनुभविसि प्यांठिमने कौलिन प्रमाणे तुंबिसि कोंडु सुखदलिहद

■ ■ ■

–३२–

ल. दे., प. २६९, २७५, २७३, २७८ श. १६२७
श. १६२७ इ. १७०५
सु. ११०६

(लक्ष्मेश्वर देसाई दप्तरातील ह्या पत्राचे चार तुकडे झाले असून ते वरील क्रमांकाप्रमाणे लावले असता त्यांचा नीट संदर्भ व अर्थ लागतो.)

हवालनिर्रनिसबति
U सु॥ सित्तु मया अलफ पार्थिव सांदलु

३ जामदार भरमणगे फिरंगु सोनेरि मुलामु
१ फिरंगु
१ कठारू
१ ढालु
२ सिवपाजि देसाय
१ फिरंगु
१ जमदांडु
१ वहिलि नंजय्यगे
१ कत्तिगुर्दी
२ हुचप्पगे
१ फिरंगु सोनेरि मुलामिदु
१ कोवि
२ मरिबोकप्प
१ फिरंगु नाबोळि पजिंदु
१ बाकु

२ हिरेबोकप्प
१ गुर्दी बासंणन वगेदु
१ जमदांडु आतन वगेदे
२ मेट्टेरा
१ गुर्दीगुम्मुगोळद निल्यान वगेदु
१ कठारि केंचबसप्पन नि॥

२

३ जले खानप्प
१ फिरंगु
१ जमदांडु
१ ढालु

३

२ अय्यंणगे
१ फिरंग
१ जमदांडु

१ ढालु
४ कोमारगे
१ फिरंग
१ जमदांडु
१ ढालु
१ सुणा
१ अक्किनुचिन गुरमण मग सिदि
१ फिरंग
० ज (मदांडु)
२ होळिय्य
१ फिरंग
१ जमदांडु
१ चिकभरमणन मग रुद्रगे
१ फिरंगु
१ फिरंगु
१ कमतगे
१ फिरंगु
३ सनोंबत खानप्पग
१ फिरंगु
१ जमदांडु
१ ढालु
२ विळेद खानप्पगे
१ गुर्दा निंबोळि पर्चिदु
१ बाकु
२ अय्यगुरपैयगे
१ फिरंगु
१ जमदांडु
१ चिंन्या
१
१ कुजायर जखंणगे
३ मिराखानर नागंण
१ फिरंग
१ जमदांडु
१ ढालु
३ मरियप्पगे
१ फिरंगु

१ जमदांडु
१ गुर्दा कडा पर्चिदु
३ मिराखानर देशायि
१ प्पटा
१ कत्तिनिबोळिपर्चु
१ जमदांडु
१ वस्तार मखदुम राउतग
१ संखप्पन मग दानप्पगे
१ गुर्दा
३ बडणियवरु
२ नरसप्प
१ गुर्दा
१ ढालु
१ विठप्पगे गुर्दा
१ जलि वेंकंणग गुर्दा
२ शिवंणन मक्कळिगे
१ गुर्दा
१ ढालु
१ माहलदारन रश्यागे ।
जमदांडु
१ वस्ताद दावलखानगे
१ प्पेटा
१ हसनखान लवानि
१ सुरयि निंबोळि पर्चिदु
१ मखदुमखानगे
१ खोबडि
१ जे....खोयि
१ जमदांडु
१ तेप्पदय्य
१ प्पेटा
२ ....मण मग केंचप्प
१ फिरंगु
१ जमदाडु
सबनिस विसप्पगे
१ मोतिखानगे
१ गुर्दा

■ ■ ■

४. संकीर्ण पत्रे

या विभागात एकूण अकरा पत्रे आली असून, त्यांचा काळ ११ डिसेंबर १५४० ते ५ जून १७०७ असा आहे. ही पत्रे विविध संग्रहांतून घेतली आहेत. त्यांतील १६७०–७१ च्या सुमाराचे पत्र मुंबई पुराभिलेखागारात; जून २४, १६७४ चे पत्र गोवा पुराभिलेखागारात; फेब्रुवारी १५, १६७७ चे पत्र पुणे पुराभिलेखागारात; आणि ऑगस्ट २७, १६८० चे संभाजीचे दानपत्र पुणे येथील स. प. महाविद्यालयातील कै. द. वा. पोतदार–संग्रहात उपलब्ध आहे. बाकीची सात पत्रे भा. इ. सं. मंडळाच्या संग्रहात आहेत.

या विभागातील पहिले पत्र हे एक द्वैभाषिक (फारसी–मराठी) फर्मान असून मंडळात आजवर उपलब्ध झालेले ते सर्वांत जुने आदिलशाही फर्मान आहे.

संभाजीचे दानपत्र कै. द. वा. पोतदार यानी मंडळाच्या पंधराव्या वाढदिवसाच्या (शके १८४७) प्रसंगी वाचले होते, परंतु ते आता प्रथमच प्रकाशित होत आहे.

पुणे, मुंबई व गोवा पुराभिलेखागारांतील महत्त्वाची पत्रे तेथील अधिकाऱ्यांच्या सौजन्याने येथे छापीत आहोत.

आवश्यक त्या ठिकाणी पत्राना स्वतंत्र टीपा दिल्या आहेत.

———

Miscellaneous Letters

This section includes eleven documents covering the period from December 1540 to June 1707. These letters are available at different archival centres. The letter of 1670–71 is available in the Bombay Archives, that of June 24, 1674 is available in the Goa Archives, the one of February 15, 1677 belongs to the Pune Archives and Sambaji's Dana-patra (Gift-deed) of August 27, 1680 is available in the D. V. Potdar Collection at the S. P. College, Pune. The rest are available in the archives of the B. I. S. Mandal.

The first letter in this section is a bi-lingual *farman* in Persian and Marathi. It is the oldest Adil Shahi *farman* available in the Mandal collection.

Sambhaji's Danapatra was earlier presented by D. V. Potdar in the 15 th Anniversary meeting of the B.I.S.M. in the year 1925. Since its full text remained unpublished so far, it has been included in this issue.

With the courtesy of the authorities of the Archives at Pune, Bombay and Goa, the documents available there are being published here.

Wherever necessary, documents are supplied with editorial notes.

– ३३ –

[हे द्वैभाषिक फर्मान मला मी बेळगाव जिल्ह्यातील एकसंवे गावी गेलो असता तेथे असलेल्या आणि वैद्यकीचा धंदा करणाऱ्या तेरदळच्या काजी घराण्यातील एका गृहस्थाकडे मिळाले. मी आजवर विजापूरच्या सुलतानांची जी फर्माने अभ्यासिली त्यांपैकी हे सर्वांत जुने फर्मान आहे. याची मुसलमानी तारीख हिजरी ९४७ (इ. १५४० डिसेंबर २१) अशी आहे. म्हणजे हे फर्मान आदिलशाही सुलतान पहिला इब्राहीम याच्या राज्यकाळात पडते.मुधोळच्या घोरपडे घराण्याच्या इतिहासात याहीपूर्वीचे काही कागद छापले आहेत. पण त्या कागदांची मूळें मुधोळच्या राजेसाहेबांनी, त्यांस वारंवार विनंती केली असताही, दाखविली नाहीत. ती फर्मानें अस्सल नसावीत अशी माझी पक्की खात्री झाली आहे. या पहिल्या इब्राहीमनंतर विजापूरच्या गादीवर आलेला सुलतान पहिला अली आदिलशाह याची काही फर्माने 'ऐतिहासिक फार्सी साहित्य' खंड १ ते ५ यांत पूर्वी मी प्रसिद्ध केली आहेत. तीही फर्माने बहुतांशी द्वैभाषिक (फारसी व मराठी-मोडी) आहेत.

असे दिसते की, आरंभी आरंभीच्या विजापूरच्या सुलतानांनी आपली फर्माने लोकांस समजावी म्हणून फारसीबरोबर मराठीतही लिहिली होती. या फर्मानांच्या फारसी व मोडी हस्ताक्षरांची वळणे अशी किचकट आहेत की एकमेकांच्या मदतीशिवाय फर्मान अचूक वाचता येणे फारच कठीण व्हावे. दोन्ही भाषांतील मजकूरही एकमेकांस पूरक असतो. तेव्हा येथे दोहोंच्या साहाय्याने प्रस्तुत फर्मानाचा पाठ तयार केला आहे. यातील मराठी भाषेंत फारसी शब्द फार मोठ्या प्रमाणात वापरलेले दिसतात.

वर उल्लेखिलेल्या तेरदळच्या काजी घराण्याकडे आणखीही असेच जुने कागद मिळण्याचा संभव आहे.

भा. इ. सं. मंडळाच्या संग्रही असलेले आदिलशाहीकालीन हे सर्वांत जुने फर्मान आहे.

— ग. ह. खरे]

[The following is the oldest Adil Shahi *farman* (of 21 st December, 1540) available in the Archives of the B.I.S. Mandal. It belongs to the period of Ibrahim Adil Shah I. The bilingual *farmans* in Persian and Marathi, which were issued in the earlier days, were, it appears, for the benefit of the people residing in this region. Such bilingual *farmans* of Ali Adil Shah I have also been published in volumes 1 to 5 of ' Aitihasika Farsi Sahitya ' published by the B. I. S. Mandal.]

सं. द., प. १४
हि. ९४७ शाबान २१

श. १४६२ मार्गशीर्ष व. ८
इ. १५४० डिसें. २१

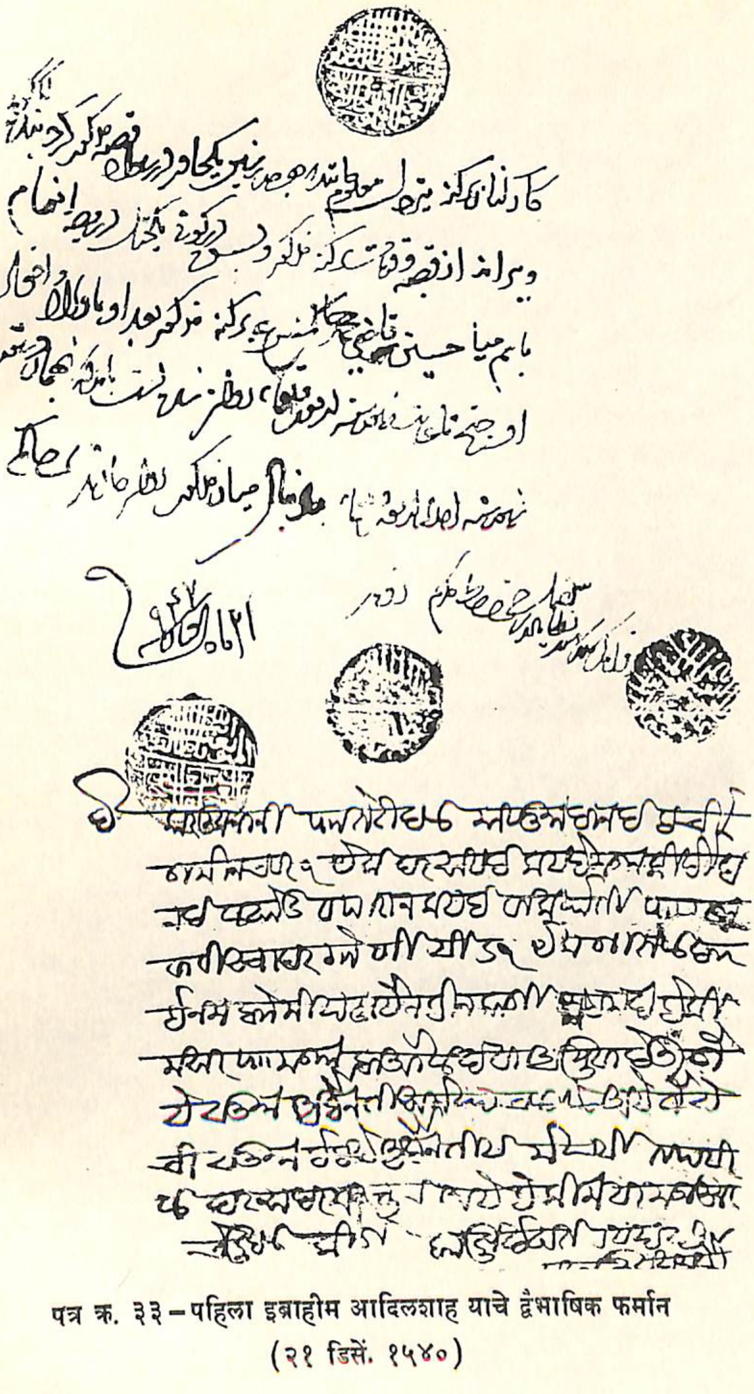
(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी फारसीतील वाटोळा शिक्का; २. त्याखाली सह. ओळी फारसी मजकूर व दोन शेरे; ३. फारसी मजकुराच्या शेवटी फारसीतील तीन वाटोळे शिक्के; ४. त्याखाली मराठी मजकूर)

(फारसी मजकूर)

कारकुनान परगनह तेरदाल मालूम दानन्द कह हरचह जमीन यक चावर दर सवाद कसबह मजकूर कीर्द बन्दह लक्कोन्दी व पीरान्द अज कसबह व कर्यात परगनह मजकूर व बिस्वह दर गोनी यक जितल दर वजह इनआम बइस्म मिया हुसैन [बिन] काझी मोहम्मद हाकिम शरअ परगनह मजकूर बअद ऊ वअवलाद व अहफाद ऊ * * शुहूर सनह अर्बईन व तिसअ (मायह) रवान शुदह अस्त बायद कह बहमान दस्तूर शुहूर सनह अहदी अर्बईन व तिसअ (?) मायह मजकूर रवान् दारन्द बरहुक्म रवन्द २१ माह शअबान सनह ९४७ हि

[समासातील मजकूर] परवानगी कमतरीन बन्दह निजामुद्दीन सरखैल

* * *



पत्र क्र. ३३ – पहिला इब्राहीम आदिलशाह याचे द्वैभाषिक फर्मान

(२१ डिसें. १५४०)

(मराठी मजकूर)

दं कारकुनानी पा तेरीदल माळूम दानद हरची जमीन चवर १ येक दरसावद कसबे मजा किर्दी बनदे लकोडी व पीरान कसबे वा कर्याती पा मजा व विस्वा दर गोणीसी ८१ येक जितल बा इनम वो मिया हुसैन बिन काजी माहमद हेकिम सर पा मजा बा औलद वा अफवादे ऊ जैसे सुा अर्बैन तिसामेया चालिले अहे तैसेची सुा इहदे अर्बैन तिसामेयासी तपसील दर सादर मस्तूर अहे हेकिम सर मजकूरचे दुबले कीजे बा खुर्दखत रवद छ २१ सबानु सव अर्बैन

■ ■ ■

— ३४ —

[हे पत्र प्रथम 'विविधज्ञानविस्तार' मध्ये (वर्ष ३४, पृष्ठ २०९) प्रसिद्ध झाले होते. त्यावरून ते 'शिवकालीन-पत्र-सार-संग्रह' खंड १ मध्ये (१९३०, पृ. १९३–५) पुनर्मुद्रित करण्यात आले. मूळ पत्र त्या वेळी मंडळाकडे उपलब्ध नव्हते. आता ते उपलब्ध झाले असल्याने, त्यावरून प्रकाशित पत्रातील बरेच वाचन व मुद्रणदोष लक्षात आले आहेत. त्यामुळे हे पत्र पुन्हा एकदा दोष सुधारून प्रकाशित करीत आहोत.]

सं. द. — श. १५७८ श्रावण शु. ६ नंतर
सु. १०५७ सवाल ४ नंतर — इ. १६५६ जुलै १७ नंतर

॥ दं खान आलीशान फेरोजी निशान खाने अजम अकरम ममलकत मदार दवाम यकबालहू व इजलालहू व अमारत व अयालत पन्हाह शुजाअत व शाहामत दस्तगाह अजमत व शौकत इस्तिबाह येकबाळ व इजलाल हमराह आलीशान रफीअळ कदर खु (?) लदमकान उमदेह वजराये जमा कुदवे उमराये नसरत निशान अजी बदिलमोहिब माहाराज शहाजी राजे—

सलाम बादज सलाम महबत अंजाम महवळमुराम आकी पा कनकगीर पेश अजी दरगाह—बदगीस पेश केली त्याचा मुबादळा आपल्यास मऱ्हामत जाळा यावरी पा अनागोदीही पेश केली (पाचा) महिना जाळा हनोज मुबादलियाचा सरजाम जाळा नाही जमेयेतीचाहि दिलासा जा (ला) पाहिजे कुंदगोलकर मनेवारे आपले जागी व तामगौड तर्फेस तसवीस देउनू फसाद केली आहे त्यास गोशमाल द्यावयाबदल हजरत जाहपन्हा साहेबी आपल्यास रजा दिल्ही ते तर्फेस मैसूरकराचीहि सरहद नजदीक आहे बगैर सगीनात मुठमर्द दफे होउनू पादशाही नामोश राहत नाही अजी बास्ते हजार दीढ हजार जाजती कामाचे लोक ठेविले आहेती बगैर जागीर लोकाची समजावीस होत

नाही तरी दर बंदगीस अर्ज करुनू अनेगोदीच्या मुबादलियाचा सरजाम केला पाहिजे यास येवज ये तर्फेस कर्यात आकोलोज व तपे टेंभुरणी व भतग्राम अगर पेडणे हे कदीम मुलकांत देविले पाहिजे अगर कदीम मुलकात सदरहू देणे नसेल तरी मामले पादशाहबादखाले सरजाम केला पाहिजे अगर मामले पादशाहाबादेखाले जागा नसेल तरी पा। वडेरू या मामले मजकुराखाले चजाउरकरास दिधले आहे ते तऱ्ही मुबादलियास दिधले पाहिजे आपण हरामखोर मनेवार चजाउरकरास गोशमाल देउन सोडउन घेउन हरामखोर मनेवारास दिधल्यात काये फायेदा कुल मनेवाराचे हेजीब मीरजुमलाबराबरी गेले आहेती व पा। मुसलकल आपली जागीर पेशजी भी(बी)रत रोजी रुस्तुमेजमाबराबरी माहोलीहून हुजूर आलो ते वख्ती चौ लाखाची जागीर दिधली त्यामध्ये मुसलकलचा फर्मान आपले नावे दिधला यावरी [शिक्कयातील अक्षरे–शहाजी बिन मालोजी राजे] दुसरे वख्ती मरहुमी खाने अजम असदखानाचे गुजारतीने लक्ष्मेश्वरचे वख्ती मोकरर आली तेही वख्ती व तिसरीयानेहि मरहुमी खा। अहमदखान याचे वख्ती मोकरर फर्मान दिधले तेही वख्ती मुसलकलचा फर्मान आपलेच नावे आहे येसे तीन वख्त आपले नावे फर्मान पा। मा।चे आपले नावे आहेती या फर्मानाच्या नकळा पादशाही दफतरी असतील त्या काहाडून पाहिल्या पाहिजेत आपले भाई व फर्जंद याचे दिलासियाबा। क– * * * विले व फर्मान त्याचे नांवे करुनू दिधले तरी ते काये मसमुवाली हरकसीने गलथ हुजूर माळूम करणारी करुनू मुसलकलचा मुबादला पधरा खेडी कर्यांती कारवे आपली जागीर त्रिंबकजीस द्यावयाची काये निसबत धरीते हजरत साहेबाचा तरी कौल करारदाद आपल्यास आहे कीं तुमचे जागीरपैकी येक चावर कसीदगी करणे नाही जरूर येक वख्त पादश्याही कामाबा। काही कसीदगी केले तरी अवल सवाईन मुबादला देउनू बादजकसीद करावे आमा अकार्तुकाचे बोले करुनू आपले जागिरीत नाहक गैरहिसाबी पादश्याह खलेल करवितात तरी **आपण रजपूत लोक** अजी तलग पेशजीहि दोहा चौ पादशाहीत खिदमत केली अमा गैरहिसाबी जाजती (सो) सुनू कमइजतीन व गैरमेहेरबानीन पेशजीहि खिदमत केली नाही व पुढेहि न करू उमेदीने आपण आजी दीढ वर्ष जाजती सोसिली ते याच दमा की थोरले हजरत साहेबाचे नवाजीस व हजरत साहेबीहि जाहाबक्षी केली आहे व वख्तहि एकवजाचा समजोनू आपण सबूरी करुन तहमूल करावयास तकसीर केली नाही पेस्तर हजरत साहेबास आपली दरकार असेल तरी हिसाबी आपला सरजाम सदरहू केला पाहिजे आणि दरकार नसेल तरी खुषनुदीने रजा दिधली पाहिजे आपल्यास असलाद(ह ?) दुन्याई मामल्याचीहि हवस काही राहिली नाही येखादे **आपले हिंदूंचे तीर्थी** बसौनू हक ताळाची बदगी करुनू हजरत साहेबासि द्वा देउनू फर्जंदभाई आहेति यांपासुनू खिदमत घेतली पाहिजे अगर त्याहि पासुनू खिदमत घेणे नसेल तरी त्यासहि रजा द्यावी बाजे भाईबंद जेथे आपली पोटे भरिताती तेथे हेहि भरितील अमा नाहक आपल्यास बदनाम केले न पाहिजे दरीबाब हजरत बदगीस (हाली) अर्जदास्त पाठविली आहे तरी बडेभाइनेहि हजरत बंदगीस

अर्ज करुनू सदरहूप्रमाणे अनागोदीच्या मुबादलियाचा सरजाम व पधरा खेडियाचा ताजा फर्मान आपल्याज नावे देविला पाहिजे अगर आपल्यास खुषनुदीन रजा दिधली पाहिजे व पा। कनकगीर व अनागोदीदि दरगाह बदगीस पेश केली येक कपली खेडे दिढा दो हजाराचे तेथे आपण राहिलो होतो तेव्हडे आपल्यास असो दिधले पाहिजे तेथे बाग आपण केले हवासीर जागा आहे तरी दरगाह बदगीस अर्ज करुनू मोकरर करुनू देणे म्हणौनु मसुरलदौलत सावतराऊ यास लिहिले होते सावतराऊ माईलेने अर्ज केला अमा हजरत साहेबी हुकूम फर्माविला कीं अनेगोदीच्या मइतानास कपली पाहिजे सोडून देणे म्हणौनु राऊ माईलेने लिहिले यावरी आपल्यास राहावयास जागाहि नव्हती व तामगौडतर्फेहूनहि ताजी खबर आली की कुदगोलकरास आपले लोकानी सिकस्त दिधली होती अमा तो मागती सवारोनु कोटास येउनू बिलगाव याची फिकीर करितो मदन न व्हता जागा राहणार नाही अजीवास्ता हजरतसाहेबीहि पेशजीच रजा दिधली होती म्हणौनु छ ४ माहे सौवाली कपली साहेबाचे लोकाचे व कदनवेलीकराचे (कर्नूळकराचे ?) लोकाचे हवाले करुनू आपण स्वार जालो येक मजली आलियावरी आनेगोदीकार व हलालखोर हे दूर (बेडर ?) गलथ मालूम करण्याराचे बोलें करुनू आले आहेती तेहि पादशाही लोकावरी हिसा (?) करुनू कपली त्याजपासुनू घेतली हे खबर आपण कपलीस आलियावरी पाहरा रात्री आपल्यास आली होती ते पेशजीच लिहिली आहे पेस्तर सिदी अजम सिदी संबूल (?) आल्यावरी आनागोदीस व कपलीस व बाजे विलायतीस दखल होऊ देतील की ने दितील हेहि पेस्तर रोशन होईल सेभरां वर्षांचे मुठमर्द त्यास गोशमाल देउनू दर्फे केले होते ते जागे पादशाही बंदियांपासुनू घेउनू मुठमर्द हरामखोरास जेही देविले असतील त्यास याचा जवाब पुसिला पाहिजे व साहेब अजी सबा जमजम स्वार होउनू येतील म्हणौनु सवुरी करुनू दीढ महिना राह साहेबाचे यावयाचे पाहिली अमा साहेबाचे यावयास मातल जाले मग आपण पादशाहाचे रजेवरुनू स्वार होउनू बलहारी (बळ्ळारी ?) नजदीक आलो पुढेहि मजली दर मजली तामगौडतर्फेस जात आहो तरी आपण (पेशजी) लिहिले आहे त्याप्रमाणे मनेवारास फर्मान व साहेबी आपले कागद पाठविले पाहिजेत कपलेत मुतलख चारा नव्हता घोडी जाया जाली व पुढेहि राहिल्याने होतील तामगौडतर्फेस चारा घास जाला आहे या दमा ते तर्फेस जाउनू मुठमर्द मनेवारास गोशमाल देउनू दोनी महा—[कागद संपला म्हणून येथून पुढील मजकूर समासात लिहिलेला आहे व अस्सल पत्रातील हा समासाचा भाग बराच फाटला आहे] लांची मजबूद करुनू खडे * * * मसलहतेस रहावे अगर ते मसलहतेचे काम फिरऊन आधी करारदादप्रमाणे तयारी फर्मांवितील मजबूत आहो * * * फरामोश कर * * * भाई * * * कळून * * * लकी येह * * * कपिले मसू * * *

■ ■ ■

– ३५ –

मुं. पु. श. १५९२–९३

सु. १०७१ इ. १६७०–७१

कौलनामा अज रखतखाने राजश्री शिवाजीराजे साहेब दामदौलतहू ता। भटानी व समस्त भिकक्षुक भटानी त्रिब [क] र को। त्रिबक सुहूर सन इहिदे सबैन आलफ कौलनामा यैसा जे वेदमूर्ति आबदे ढेरगे याणी मालुमात केली की साहेबाचे लोक येताजाता आपणास तसवीस देताती तरी कौल मरहमत केलिया आसिरवाद देऊन सुखे राहोन म्हणून तरी तुम्ही सुखे राहाणे साहेबाचे लोक तेथे आले तरी भिक्षुक ब्राम्हणास आजार देणार नाही तुम्ही सुखे राहाणे कोणे गोष्टीचा शक न धरणे दरीबाब कौल असे मोर्तब सुद

(टीप : मुंबई पुराभिलेखागाराच्या सौजन्याने. श्री. संजीव प. देसाई यांच्या, 'लोकराज्य', १६ डिसेंबर १९८२ मधील लेखातून पुनर्मुद्रित)

■ ■ ■

– ३६ –

गो. पु.

रा. १ आषाढ शु. १ श. १५९६ आषाढ शु. १

इ. १६७४ जून २४

(पत्राच्या शेवटी 'मर्यादा' शिक्का)

स्वस्तिश्री राज्याभिषक शक १५९६ आनंद नाम संवत्सरे आशाड शुध प्रतिपदा सौम्यवासर क्षत्रियकुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपति याणी राजमान्य राजश्री चांदजी कदम यांसी आज्ञा केली यैसी जे वेदमूर्ति पुरुषोतमभट बिन केशवभट वालवे हे वेदशास्त्रसंपन अग्निहोत्री सत्पात्र बहुत थोर ब्राह्मण यांचे चालवणे स्वामीस अवशक आहे तरी तुम्हास हे आज्ञापत्र सादर केले असे तुम्ही स्वारीसिकारीमुले येतांजाता भट गोसावियास उपसर्ग घाल तरी येकंदर न देणे यांची वृती भूमी भिवगडीच्या सुभां व फोंड्याचे सुभां आहे त्यासही कोण्हेविसी उपसर्ग न देणे जाणिजे [*नि.] बहुत काय लिहिणे.

सुरू सुद बार

(टीप : गोवा पुराभिलेखागाराच्या सौजन्याने नकल उपलब्ध)

■ ■ ■

– ३७ –

वाड रु. ६, प. ७२४९ श. १५९८ माघ व. ८
रा. ३ माघ व. ८ इ. १६७७ फेब्रु. १५

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी शिवाजीची 'प्रतिपच्चंद्र' अष्टकोनी मुद्रा; २. पत्राच्या डाव्या बाजूस, सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर मुख्य प्रधान मोरोपंत पिंगळे याचा पिंपळपानी शिक्का. ३. पत्राच्या अखेरीस अष्टकोनी 'मर्यादा' शिक्का.)

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके ३ नल संवत्सर माघ वदी अस्टमी गुरुवासरे क्षत्रियकुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपती याणी राजश्री बावाजी राम देसकुलकर्णी पा पुणा यासि दिल्हे अभयेपत्र ऐसे जे [* फा. आ.] (नि) राजीपंती तुम्हाविसी कितेक लिहिले त्यावरून [* फा. आ.] (कु) पा करून अभये दिल्हे असे खातिरजमा करून तुम्ही आपले मिरासीवरी येणे अथवा आपल्या लेकास पाठवणे कारबारास गुमास्ता ठेउनू आपल्या देसकुलकर्णाचा कारबार करीत जाणे तुमचा हकलवाजिमा व इनामत वगैरे अमानत केले होते ते तुमचे दुबाले केले असे वरकड मिरासदारांप्रमाणे तुमचेही चालऊ मुकासहेविसी काही अंदेशा न करणे कौल असे जाणिजे लेखनसीमा

(वरील पत्र पुणे पुराभिलेखागारात उपलब्ध; मुंबई पुराभिलेख संचालनालयाच्या सौजन्याने)

(टीप : १. या पत्रात उल्लेख केलेला निराजीपंत बहुधा शिवाजी महाराजांचा मुख्य न्यायाधीश निराजी रावजी असावा.

२. या पत्रात लिहिलेल्या आदेशाची कार्यवाही करण्यासाठी शिवाजीचे त्र्यंबक गोपाळ देशाधिकारी यास त्याच दिवशीचे पत्र (दि. १५-२-१६७७ चे) पेशवे दफ्तर खंड ३१, क्र. ३८, पृ. ३५ वर छापले आहे. बावाजी राम मोगलाईत गेल्याने त्याची मिराशी अमानत केली होती. आपण आता त्याला अभयपत्र दिले आहे असे शिवाजीने पत्रात म्हटले आहे. निराजी रावजी याने रदबदली केल्याने हे अभयपत्र देण्यात आले.)

■ ■ ■

– ३८ –

सं. द., प. १८ श. १६०० माघ व. ९
रा. ५ माघ व. ९ इ. १६७९ जाने. २६

(१. सुरुवातीच्या दोन ओळींनंतर मोरेश्वर त्र्यंबक याचा बहुदळी वाटोळा शिका; २. पत्राची शेवटची ओळ अस्पष्ट झाली आहे.)

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके ५ कालयुक्त संवछर माव वद्ये नवमी शनिवार तुक परभु मजमदार ता। आजगाऊ पा। कुडाल यासि राजाज्ञा येसी जे तुझे नि॥ पैके बाकी आहेत बाबत बाजी विश्वनाथ बा॥ देसकुलकरणी ता॥ कानदखोरे वजाई बा॥ खंड व बाजे किरकोल वजाई येकून पा॥ होनू ११८≈अकरा होनू तीन ढुवल देखत कागद सदरहू पैके रसद हुजूर पाठऊन देणे उजूर असेल तरी हुजूर येणे या कामाबदल बा॥ बबाजी बिन ✦ ✦ ✦

बार　सुद　बार　　　सुरू सुद बार

पौ॥ छ ७ माहरम

■ ■ ■

— ३९ —

छत्रपती संभाजीमहाराजांचें दानपत्र

[प्रस्तुतचे संभाजीचे दानपत्र कै. म. म. द. वा पोतदार यानी भारत इतिहास संशोधक मंडळाच्या पंधराव्या वाढदिवसाच्या (शके १८४७) प्रसंगी वाचले. ते प्रकाशित करण्याच्या उद्देशाने इ. १९२८ मध्येच कच्चे छापून ठेवले होते. कै. पोतदारांना या दानपत्राविषयी काही लिहावयाचे होते. पण तसे करण्यापूर्वीच ते दिवंगत झाले. आता या अंकाच्या निमित्ताने प्रथमच ते दानपत्र संपूर्णपणे आवश्यक त्या टीपांसह प्रकाशित करीत आहोत.

मावजी व पारसनीस यांच्या ' सनदापत्रांतील माहिती ' या ग्रंथात काही संस्कृत दानपत्रे छापली आहेत,ती अभ्यासूंनी पाहण्यासारखी आहेत. त्यांत पृ. १ ते ६ वर आरंभीची दोन आणि पृ. २११ ते २१७ वर नंतरची चार अशी एकूण सहा दानपत्रे आहेत. या सहाही दानपत्रांच्या आरंभी ' नमस्तुंग ' हा श्लोक आहे. ती सर्व छत्रपति राजाराम यांच्या नावची आहेत. त्या सर्वांत वंशकथन आलेले आहे.

प्रस्तुतच्या दानपत्राचा उल्लेख डॉ. सौ. कमल गोखले यांच्या ' शिवपुत्र संभाजी' (पुणे, १९७१) या ग्रंथात पृ. ४३२-३४ वर आलेला आहे. राज्यपद मिळविण्यात आलेल्या अडचणी दूर होऊन ते मिळाल्यावर, तत्संबंधी पूर्वी संकल्प केल्याप्रमाणे संभाजीमहाराजांनी जे दान दिले ते या दानपत्रात ग्रथित आहे. यावर 'श्री. शंभोः शिवजातस्य ' ही राजमुद्रा आहे.

हे दानपत्र जामदग्न्यगोत्री, आश्वलायनसूत्री, ऋग्वेदांतर्गत शाकलशाखाध्यायी, कऱ्हाडे ब्राह्मण, परशुराम क्षेत्रातील कुडाळ येथील नगरोपाध्याय, बाकरे आडनावाचे, नामदेवभट्टाचे पुत्र, महाशय, सर्व मांत्रिकांत श्रेष्ठ, यांना संभाजीने दिलेले आहे.

या दानपत्राचा मराठी गोषवारा सौ. गोखले यांनी वर उल्लेखिलेल्या त्यांच्या पुस्तकात दिला आहे.

या दानपत्राच्या वाचनात डॉ. श्री. ल. आठलेकर यांचे साहाय्य झाले आहे.

हे दानपत्र एकूण ३०० सें. मी. लांब व २३.५ सें. मी. रुंद आहे. ५० सें. मी. लांबीचा एकेक कागद, असे सहा कागद असून, पाच ठिकाणी जोड असलेले असे हे दानपत्र आहे. दानपत्राचा कागद चिवट व उत्तम जातीचा आहे. त्यातील हस्ताक्षरही ठसठशीत, मोठे व वळणदार आहे. दानपत्रावर बाजूने वेलबुट्टी काढलेली असून, जागोजाग फुलांची चित्रे ठशांच्या रूपाने त्यावर उमटविलेली दिसतात.

या दानपत्रातील विशेष उल्लेखनीय नावे व वाक्यांश अधोरेखित केले आहेत. त्यातील काहींचे स्पष्टीकरण खाली देत आहोत :

१. 'शिखरस्वामिशंभुमहादेव'

भोसल्यांचे जुने कुलदैवत म्हणजे वेरूळचा घृष्णेश्वर. मालोजीचा फलटणच्या निंबाळकरांशी नात्याचा संबंध आल्यानंतर भोसल्यांचे कुलदैवत सातारा जिल्ह्यातील माण तालुक्यातील शिखर शिंगणापूरचा शंभू महादेव हे बनले आणि मालोजीने यात्रेकरूंना कायमचे पाणी मिळावे म्हणून तेथे एक तलाव बांधला.

२. 'महावलीदुर्गग्रहण'

शहाजी निजामशाही वाचविण्याचा शेवटचा प्रयत्न करीत असता अगदी अखेरीस तो कोकणातील माहुली गडावर निजामाच्या वारसास घेऊन गेला. तेव्हा विजापूरकर व मुघल ह्यांनी त्या गडास वेढा घातला. त्या वेढ्यातून सुटणे व निजामशाही वाचविणे ही दोन्ही कामे अशक्य आहेत असे लक्षात आल्यावर विजापुरी सरदार रणदुल्लाखान आणि कान्होजी जेधे ह्यांच्या मध्यस्थीने शहाजीने विजापूरकर व मुघल ह्यांशी तह केला व त्यानुसार त्याला विजापूरच्या आदिलशाहीकडे जावे लागले, आणि तेथे त्याला आदिलशाहाने सन्मानपूर्वक सरदार म्हणून स्वीकारले.

३. 'हैंदवधर्मजीर्णोद्धारणकरणधृतमतिः'

येथे हे विशेषण शहाजीला लावले आहे हे लक्षणीय आहे. त्याने हैंदवधर्मजीर्णोद्धाराकरिता नेमके काय केले ते सांगता येत नाही. 'राधामाधवविलासचंपू' वरून, त्याच्या पदरी असलेल्या कवींना व विद्वानांना त्याने आश्रय दिला होता एवढे कळते.तसेच चिंचवडच्या देवस्थानासंबंधी त्याने पूज्यभाव दाखवून त्यास शक्य ते साहाय्य केले होते. शिवाय शिखर शिंगणापूरच्या शंभू महादेव देवस्थानाची व्यवस्था नीट रहावी म्हणून त्या गांवची पाटिलकी आपल्या नावे त्याने करून घेतली होती. परंतु हे सर्व किरकोळ उल्लेख आहेत.

४. ' कनकगिरीप्रस्थान '

शहाजीची पहिल्या व सर्वांत मोठ्या कैदेतून सुटका झाल्यावर काही वर्षांनी तो व अफझलखान यांजकडे कनकगिरीचा नायक उडचप्प यास आदिलशाहीच्या आधिपत्याखाली आणण्याचे काम सोपविले होते. वस्तुतः शहाजी व अफझलखान ह्यांचे विळ्या-भोपळ्याएवढे सख्य होते. तरीही शहाजीवर वचक असावा म्हणून ही योजना होती. ह्या स्वारीत शहाजीचा थोरला मुलगा संभाजी हा मारला गेला. अफझलखानाच्या कपटामुळे तो मारला गेला असा प्रवाद होता.

५. ' अफझल्लकक्षस्थलोद्दालनविछूछालन '

अफझलखानाच्या काखेत बिचवा खुपसला त्या घटनेला उद्देशून हा उल्लेख केला आहे.

६. ' सुरत्राण मातुळ '

सुलतान (सुरत्राण) किंवा मुघल बादशाह औरंगजेब याचा मामा (मातुळ) शायिस्तेखान येथे निर्दिष्ट आहे.

७. ' विजयपुराधीश्वरभागानगरेशादिछत्रपतिप्रार्थ्य .... शिवराजपुत्रेण '

विजापूर व गोवळकोंडा येथील सुलतानांनी प्रार्थना केल्यामुळे, ज्याने पठाणादींनी जिंकलेला कर्नाटक प्रांत आपल्या ताब्यात आणला असा भूशवल म्हणजे भोसले कुलाला चंद्राप्रमाणे असणारा जो शिवाजी त्याचा मुलगा (संभाजी).

८. ' वैरिभावप्रविष्ट प्रधानादि—सापत्नरोषाक्रांत....

शिवाजीच्या राज्याभिषेकाच्या वेळी संभाजीला युवराज्याभिषेक झाल्यामुळे शिवाजीची तत्कालीन पट्टराणी सोयराबाई हिच्या मनांत दुष्ट मंत्र्यांच्या सल्ल्याने सवतीमत्सर उत्पन्न झाला असा तत्संबंधी येथे उल्लेख आला आहे.

९. ' दलेलासुर '

म्हणजे दिलेरखान

१०. ' युग्मव्योमरसेंदु '

युग्म = २, व्योम = ०, रस = ६, इंदु = १. यांची ' अंकानां वामतो गतिः ' या नियमाप्रमाणे १६०२ अशी संख्या येते. शालिवाहन शक १६०२. त्या वर्षी दानपत्रात लिहिल्याप्रमाणे त्याशी जुळता रौद्र संवत्सर येतो.

नभस्य = भाद्रपद, सितदशमी = शुद्ध दशमी, इंदुवासर = सोमवार.

या दिवशी सूर्योदयाला नवमी होती. पण त्याच दिवशी पुढे दशमी लागली. म्हणून येथे दशमीचा उल्लेख ठीकच आहे. त्या दिवशी संभाजीच्या हाती मराठी राज्य

पक्केपणे आले. म्हणून त्याने ज्या सुलतानी वराहामध्ये (पादशाही होनामध्ये) २४ गुंजा (कृष्टल) शुद्ध सोने होते असे दहा हजार वराह (होन) देण्याचा संकल्प सोडला. ते महाशयस्वामीच्या पुत्रपौत्रांनी वर्षानुवर्षे भोगावे, असे दानपत्रात म्हटले आहे.

या दानपत्रावर राज्याभिषेक वर्ष ७ भाद्रपद शुद्ध त्रयोदशी शुक्रवार या दिवशी अमात्य रघुनाथ नारायण (हणमंते) ह्याने ' लेखनालंकार ' हा शेरा मारला व हे दानपत्र अधिकृतरीत्या पुरे झाले.

———

A Danapatra (Gift-deed) by Sambhaji, 1680

(In the work of P. V. Mawji and D. B. Parasnis entitled 'Sanads and Letters', a few *danapatras* have already appeared. They belong to the times of Chhatrapati Rajaram. These *danapatras*, almost as a rule, contain the genealogical descriptive accounts of the donor and the receiver.

The present gift-deed was made by Sambhaji after he finally attained the state power at the end of various difficulties and hurdles. The gift was made to a Brahman, Mahashaya of Kudal in Konkan at the time of pilgrimage to Shambhu Mahadeo of Shinganapur, the family-deity of the Bhosales.

The present *Danapatra* contains some interesting references : Shivaji's father, Shahaji, is described as one who resuscitated the Haindava Dharma, and Sambhaji's step-mother, Soyarabai, is described as being under the evil influence of Shivaji's wicked ministers, who were against Sambhaji's coming to the power.

——

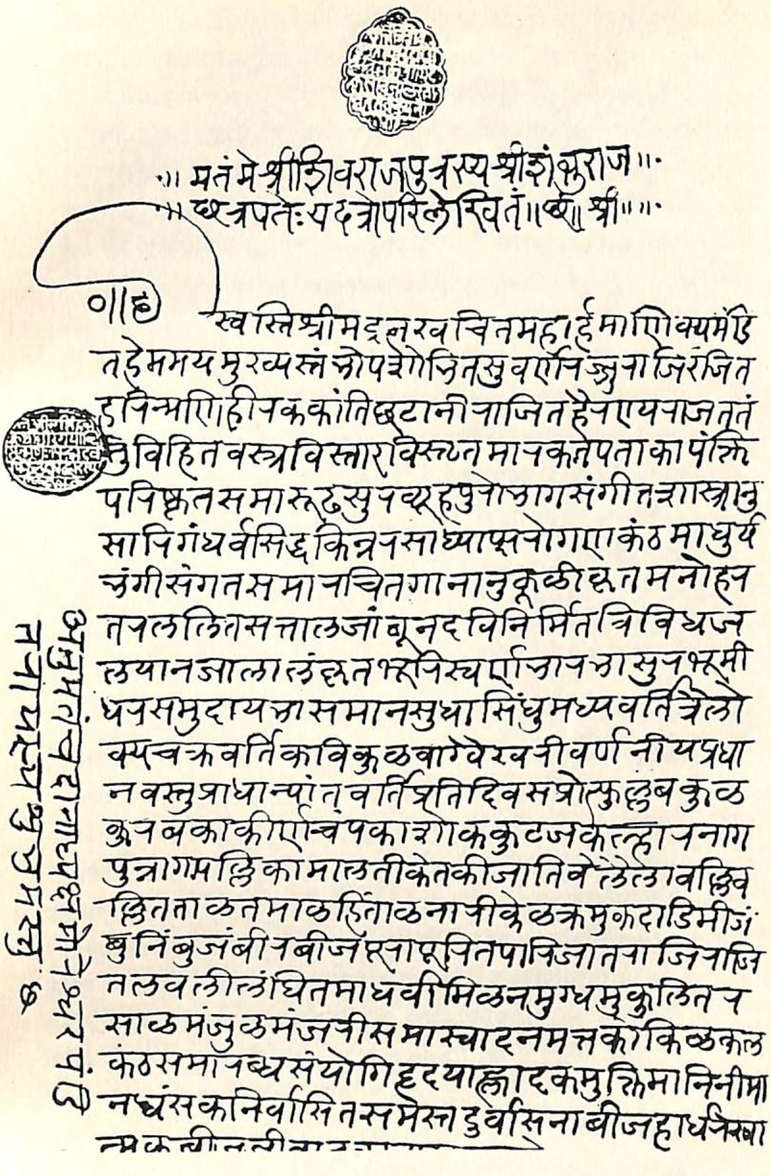
पोतदार संग्रह
रा. ७ भाद्रपद शु. १३
सु. १०८१ साबान ११

श. १६०२ भाद्रपद शु. १३
इ. १६८० ऑगस्ट २७

(१. पत्राच्या आरंभीच्या सहा ओळींनंतर मध्यभागी १६ बुरजी पिंपळपानी शिक्का : 'श्री । शंभोः शिव । जातस्यमुद्राद्यौ । रिव राजते ।। यदं । क सेविनो लेखा । वर्तते कस्य नो । परि ')

।। नमस्तुंगशिरश्चुंबिचंद्रचामरचारवे ।।
।। त्रैलोक्यनगरारंभमूळस्तंभायशंभवे ।।
।। ब्रह्मानंदं परमसुखदं केवलं ज्ञानमूर्तिं ।।
।। द्वंद्वातीतं गगनसदृशं तत्त्वमस्यादिलक्ष्यं ।।
।। एकं नित्यं विमळमचळं सर्वदा साक्षिभू ।।
।। तं भावातीतं त्रिगुणरहितं सद्गुरुं तं नमामि ।।
।। मतं मे श्रीशिवराजपुत्रस्य श्रीशंभुराज ।।
।। छत्रपतेः यदत्रोपरिलेखितं ।। छं ।। श्री ।। १

०।।र्द स्वतिश्रीमद्रत्नखचितमहार्हमाणिक्यमंडित हेममयमुख्य स्तंभोपशोभितसुवर्णरज्जुराजिरंजितहरिन्मणिहीरककांतिछटानीराजित हैरण्यराजततंतुविहित वस्त्रविस्तारविस्तृत मारकतपताकापंक्तिपरिष्कृत समारूढसुरव्यूहपुरोभागसंगीतशास्त्रानुसारिगंधर्वसिद्धकिन्नरसाध्याप्सरोगणकंठमाधुर्यभंगीसंगतसमारचितगानानुकूलीकृत मनोहरतरललितसत्तालजांबूनद विनिर्मित विविधजलयानजालालंकृतभूरिस्वर्णभारभासुरभूमीश्वरसमुदायभासमानसुधासिंधुमध्यवर्तित्रैलोक्यचक्रवर्तिकविकुळवाग्वैखरीवर्णनीयप्रधानवस्तु प्राधान्यांतरवर्तिप्रतिदिवसप्रोत्फुल्लबकुळकुरबकाकीर्णचंपकाशोककुटजकल्हार नागपुन्नागमल्लिकामालतीकेतकीजातिवेलैलावल्लिवल्लिततताळतमाळहिंतालनारीकेळक्रमुकदाडिमीजंबुनिंबुजंबीरबीजपूरापूरितपारिजातराजिराजित लवलीलंघित माधवीमिळनमुग्धमुकुलितरसाळमंजुळमंजरीसमास्वादनोन्मत्तकोकिळकलकंठसमारब्धसंयोगिहृदयाह्लादकमुक्तिमानिनीमानध्वंसकनिर्वासित समस्तदुर्वासनाबीजहार्धरेखात्मकबीजजीवातुकावाङ्मनसगोचरनानापुष्पजातिपरिभ्रमणप्राप्तपरभागमधूकद्राक्षामंडपांतर्गतपुष्पंधयझांकारारावरावित चंदनादिमाननिंदित नंदनोद्यानपाटित चैत्ररथप्रमाणभक्तजनप्राणशुकसारिकाशब्दसारसक्रेंकारकृतकांदिशीकमहामहापातकिसंघातसमाश्वासनपूर्वकसमाधानत्राणमहोद्यानमाळामनोज्ञसप्तद्वीपभावनाभाव्यमानान्यतमद्वीपदेदीप्यमानसमुद्रांतनिष्क्रांतरत्नानुविद्धानंतपरिखापरिक्रांत सुरव्यूहव्यापृत गोपुरप्रांतशांतीकृत संसारपरिभ्रमणश्रांतसमावेशित शांतदांतनिजांतर्गत भक्तजनभीषित कृतां-



॥ मतं मे श्रीशिवराजपुत्रस्य श्रीशंभुराज ॥
॥ छत्रपतेः पदत्रोपरि लेखितं ॥ श्री ॥

॥ स्वस्तिश्रीमद्रत्नखचितमहार्हमाणिक्यमंडि
तहेममयमुख्यस्तंभोपशोभितसुवर्णनिर्मितराजिराजित
हरिन्मणिहीरककांतिछटानीराजितहैरण्यराजतं
तुविहितवस्त्रविस्तारविस्तृतमानकेतुपताकापंक्ति
परिष्कृतसमारूढसुरवरहयुवनागसंगीतशास्त्रानु
सारिगंधर्वसिद्धकिन्नरसाध्याप्सरोगणकंठमाधुर्य
रंगीसंगतसमानर्तितगानानुकूलीकृतमनोहर
तरललितसत्तालजांबूनदविनिर्मितत्रिविधज
लयानजालालंकृतभूमिस्थप्रासादमासुरभूमी
धरसमुदायत्रासमानसुधासिंधुमध्यवर्तित्रैलो
क्यचक्रवर्तिकाविकुळवागेश्वरीवर्णनीयप्रधा
नवस्तुप्राधान्यांतर्वर्तिप्रतिदिवसप्रोत्फुल्लबकुळ
कुरबकाकीर्णचंपकाशोककुटजकल्हारनाग
पुन्नागमल्लिकामालतीकेतकीजातिवेल्लावल्लिव
ल्लितताकतमाळहिंताळनारीकेळक्रमुकदाडिमीजं
बुनिंबुजंबीरबीजपूरापूरितपारिजातराजिराजि
तलवलीलंघितमाधवीमिळनमुग्धमुकुलितर
साळमंजुळमंजरीसमास्वादनमत्तकोकिळकल
कंठसमारब्धसंयोगिहृदयाह्लादकमुक्तिमानिनीमा
नध्वंसकनिर्वासितसमेस्तदुर्वासिनाबीजहाधनिखा

पत्र क्र. ३९ – संभाजीचे दानपत्र (२७ ऑगस्ट १६८०)

तानर्घ्यमौक्तिकमालिकाजाळलंबितवितानसंतानशोभायमानमृदुत्तरास्तरणानुषक्तदेवयानोचित बहुविधविमानवेदिकाविभ्राजमानवहळागरुगुग्गुळाद्यष्टांगधूपघमघमायमानकनकप्राकारहृदयानुकारसंसारसारसंपूर्णविबुधमंडलीमंडितांजळियोगानुध्येयद्वाःस्थीकृतांगनाजनगौरवतर्जनीतर्जनमात्रविधेयीकृतविष्णुविरिंचिप्रमुखदेवाधिदेवसर्वदेवतासार्वभौमधामधामीभूत मंजुमणिमंदिरांतर्गतयवांकुरराजित ब्रह्मादिपंचमंचकात्मकत्रिदशोपासित मकरंदसंदोहामोदितादभ्रास्तरणोपधानहंसगुलिदलिमसमासक्तपर्यंकांचित कमनीयकामेश्वरांकस्थित सस्मेरमुखाकृतिनिराकृतेषदुन्मिषितारक्तारविंदद्युतिनिसर्गकज्जळितलोचनलावण्यविनिंदित नीळोत्पळरुचिररुचिविजितपरिपक्वदाडिमीबीजवर्णवैभवदंतोद्योतनिपतनसंप्राप्तपरभागारुणवसनकंचुकीरचनसमुद्गीर्णलौहित्यसंवळितांगारुणिममहिमलोहिततमलोहितमणिमाळातिरोहित मुक्ताहीरकेंद्रनीळहारानुप्रकटित निजप्रवाहांतर्हितजान्हवीकलिंदजासलिलकल्लोलप्रत्यक्षप्रकाश्यमान स्वरूपवत्सरस्वत्युपसेव्यमानकामयमानकामेशप्रारब्धमुखामृतदीधित्यमृतपाननिपतित पीयूषबिंदूयमाननासामौक्तिकसंभ्राजमानवैभातिकसंध्यारागानुरंजितजलदजालजालितारुणोदयकालीनतरणिमंडलायमानारुणवसनाछादित पद्मरागमयशिरोमंडनमंडनायमानतारुण्यसमयोपचीयमानराजराजेश्वरतरुणिमतपःफळायमानानुपमानकुचकुड्मळोछ्रायनमन्मध्यलतिकाभंगभयभीरुविधिवलितत्रिवलीवलनविद्योतमानशृंगारबीजांकुरकोरकायमानरोमराजिराजितराजराजेश्वरीनिरंतरसन्निधिसुखजिघृक्षुहंसभूषावेषायमानसर्वांतर्यामिहंसपरमहंसोपास्यमानचरणकिंकिणिकारणत्कारव्याजचतुर्वेदोद्भासितबहुविधदेहव्यापारशब्दनिःशब्दप्रकारकलितनिजाधारानुवारध्यामानप्रतिपक्षक्षयिष्णुक्षयापाकरिष्णुदशविधव्यवस्थापितदिव्यदेहावस्थविधृतनखस्वरूपकुमुदसखवियोगासहिष्णुहरितलोहितपीतश्यामळवर्णाक्रांतरत्नजातोजृंभितांगुलीयकछळनक्षत्रसंहतिविस्मृतदेहभावानुभाव्यमानालक्तकरसमिषपतिप्रमपूराभिषेकपरिपूर्यमाणनिजभावनानियमितनिर्द्वंद्वद्वंद्वतिरोभावलीलोल्लासित ललितद्वंद्वभावकामितफळप्रदानविधिविशेषिताहमहमिकापूर्वाभूतपूर्वपंचपल्लवांचितकल्पशाखिशाखप्रतिद्वंद्वांतर्भावललितचरणारविंदद्वंद्वनिदिध्यासाध्यासिततादात्म्यभावप्रतिदिवसप्रेमकौतूहळभरप्रारंभित पादुकापूजनसंप्राप्तैकहुंकारपातितनहुषप्रभुभावचुलकितमहोर्मिमाळासंफाळितसलिलप्रादुर्भावदर्शनमात्रहृदयानुशयशायितातापिवातापिदुर्दावबंधितविंध्याद्रिनिर्बंधदुर्भावलोपामुद्रापतिप्रभावयोगज्ञानविज्ञानविज्ञात विश्वभावभसितोद्धूलनध्यानप्रबंधपठनरुद्राक्षधारणशिरःकेशानुसारणानुबद्धार्धनारीनटेश्वराविर्भावविभूतिमात्रप्रदानदत्तपरमैश्वर्यप्रसिद्धशुद्धसहजभावानुदिननिबद्धपद्मासनारब्धकामकळास्तोत्रपठनयापितबड्यामशंभुनृपप्रार्थनाविर्भूतभृकुटिवक्रिमचंक्रमणक्रमसंक्रमितनेत्रशोणिमोपशामित-

जगदंबापाशपाशितांकुशाकर्षणत्रासितकतिपय दुर्दांतमहाराष्ट्रोन्मिश्रनिरभ्राभ्रो
द्भासिविद्युद्वल्लिवलनशालिलक्ष्मीमदांधप्रमादमदिरोन्मत्तदुर्मंत्रिमंत्रितछत्रधारण-
सिंहासनाधिरोहणप्रत्यूहीभूताविर्भूतबहळतरकोळाहळकिलिकिलाकलितताति-
क्रूरकठिनसंग्रामोद्योगसंभ्रमोद्भ्रांतभ्नांतग्रामसमुद्रवलयावलितपृथ्वीतलप्रथितप्र-
करणगुरुपरिचर्याचरणसंयातशुद्धांतःकरणशरणशरणैकशरणसकलजनरसना
भरणप्रबलपापक्षयकरणानुस्मरणतापत्रयहरणनित्यपूजनसंभारितनवावरणभा-
वभजनभंजितचैतन्यावरणदुर्दैवदावपीडितपापसंघातसंघटितप्रमोदनघनघनावर-
णनिरतध्याननिर्धौतजन्मजरामरणभवोदधिदुस्तरणोपायनिखिलनिगमस्मृति-
शास्त्रपुराणसंमतसंपादिततरितरणादरणमहाप्रलयकालाकलिताक्षरण.... योगिध-
न्यायमाननामधेयजामदग्न्यागोत्राळंकृतकह्राटकदेशीयद्विजांतर्गतबाकरोपनाम-
ककुळालंकाररामक्षेत्रमंडळकुंडलायमानकुडालनगरोपाध्यायधौरेयद्विजाग्रग-
ण्यनामनामदेवभट्टात्मजाश्वलायनसूत्रोपबृंहितऋग्वेदांतर्गतशाकलशाखाध्या-
यिसकलमांत्रिकवर्यमहामहानुभावभावितयमनियमासनप्राणायामप्रत्याहार-
ध्यानधारणासमाध्यष्टांगयोगानुष्ठाननिष्ठाकनिष्ठीकृतवसिष्ठादिशिष्टमहाशय-
स्वामिभ्यःशिखरस्वामिशंभुमहादेवयात्रासमागमसमागतसमस्तदिग्देशवास्त-
व्यजनसमारचितकर्णारुंतुदसलिलकोलाहल वर्णनानुकर्णनसंयातशिवभक्ति-
भावविकारमनःकल्पिततोयौघतरलिततकटाप्रकारसमुज्झितस्वायव्ययप्रायवि-
चारहरिश्चंद्ररंतिदेवानुसारसंकल्पितसंसर्वस्वागारमांधातृसदृशमहोदारप्रथमांत-
र्धनप्रदानकृतनिर्माणप्रारंभनिर्धार विहितैकोत्तरशतसंख्याककुलप्रतिष्ठापूर्वक-
पूर्वपूर्वजसमुध्धारपरीक्षानिमित्तकैलासवासिपरित्याजितपूर्वसेवनोद्योगभवव्या-
पारभावभजितभवनिजामद्वारपरिगृहीतसंपूर्णसांसारिकसमाचारदृढतरसरोबंधन-
छन्नस्वच्छंदप्राक्कर्मानुबंधनिबंधसमसम्यगाबद्धवेदशास्त्रपुराणस्मृत्यागमानुमि-
तिसिद्धांतसिद्धांतितभाविपृथ्वीचक्रशक्रायमानांकुरितशाश्वतवैभवसंभरितहे-
षाहर्षिततोयदगर्जनागर्जितसंतर्जितदारिद्र्यप्रचारहयहस्त्यादिसंभारसिंहावलो-
कानुकारविरचितचित्तविचारोत्साहप्रेषितप्रतिवार्षिकद्रव्यसंस्कारसमारचित-
पुष्करपूरोचितपुण्यपुष्कराशयविस्तारसदाशिवस्वरूपसदाशिवभावनाभावितां-
तःकरणसकरुणीकृतगिरीशप्रसादावलोकनस्ववंशांशावतारग्रहणानुग्रहसंतरित
दुस्तारसंसारप्रस्तारसारासारविचारसंचारचतुरशूराग्रण्यदेवब्राह्मणप्रतिपालक-
महीतलप्रख्यातमहत्त्वमालोजिमहीपाळप्रपौत्रेणप्रबळनिजामनृपछत्रपतीराज्यै-
कप्रधानीभूतैकरात्रियुद्धहाहाभूतीकृतातिकोदंडकलाकलनप्रचंडतरबहळाराति-
वर्गबंदीकृतदिल्लींद्रवीरवृंदमहामाहात्म्यमूढमलिकाख्यासुरनिदेशनिध्वंससम-
यसमागतसमस्तदेवालयरक्षणक्षणतृणीकृतजीवसंरक्षणक्षात्रधुरंधरोचितपराक्र-

माचरणनिर्वार्यनिर्बंधधारणौद्धत्यनिवारिताखिलानार्यधरांतर्गतागणितगीर्वाण
गणस्थापनप्रसन्नीकृतपार्वतीपतिप्रणयप्रसादैकस्थानमज्जितनिजामक्ष्मापाळ-
कालाव्यवहितोत्तरकालसमायातदुष्कालप्रचुरितचक्रहाहाकारकालव्यालग्र-
सिताबालप्रजाजालकालतत्कालगृहीतकरालकरवालाकालकालीनकालबहलो-
कांतरालोल्लसल्लसत्तडिन्मालमंडलितमंडलमंडलीकुंडलनाकुलीकृततांम्रतुरुष्क-
संकालनसंकलितनिष्कलंकिकल्क्यवतारलीलोल्लासभरभरितांतःकरणपूर्वकत-
द्वंश्यविशिष्टाख्यानख्यापनछत्रधारणदुर्गममहावलीदुर्गग्रहणकारणोद्भटतरर-
णोत्साहोत्सेधकरणदुर्वारवैरिभटोत्कटोत्सारणस्थापितस्वामिधर्माभिमानहृतभा-
ग्योद्योगविज्ञातविजातीयविक्रमाविर्भावसंभ्रमितैदिल्लदत्तैश्वर्यसमुदायदेदीप्य-
मानहैंदव-धर्म जीर्णोद्धारणकरणधृतमतिसमुद्धृताद्भुतधृतिधारणानिर्धारित
म्लेच्छक्षयनिदानकालोचितसेतुराज्यस्वीकाराहृतानेकसामंतानुसृतनरपतिप्रधा-
नलीलोल्लसदतिचटुलतुरगावलीटापोल्लेखविसर्पत्क्षितिरजोच्छलत्क्षोदक्षोभभेरी-
भांकृतिसंक्षोभगजघटाघंटारव — — गर्जनवीरानुसर्जनतर्जनत्वरितप्रयो-
गप्रवीणप्रयुक्ताग्नियंत्रदुर्दिनक्रमपदातिप्रयुक्तकोलाहलक्रमकोपारुणितनेत्रसंज्ञा-
संसाधितकनकगिरिप्रस्थानशौर्यौदार्यगांभीर्यधैर्याद्यगणितगुणगणग्रामाभिरा-
मपूरितयाचककामकृतपरार्थव्यायामप्राप्तमहाराजनाम श्रीमनृपशाहपौत्रेण
बालक्रीडनव्याजनिर्व्याजनिजनिग्रहागतजंभदंभसंरंभभरितप्रबळाफजल्लकक्ष
स्थलोद्दालनविछूछालनोच्छलितरुधिरप्रवाहोपलिप्तदेहोद्भासितप्रकटनृसिंहस्व-
पावलेपसिंहानुसारिकृताति विकृतसिंहदुर्गोच्छालपंचसप्ततिसहस्राश्ववारव्यूहव्यू
हितसैनिकांतर्गतभावपंचास्यादिप्रचंडतरराजपुत्रानेकविधसंरक्षितदिल्लींद्राभि-
माननिधानीभूतसुरत्राणमातुळमर्दनाविष्कृतजयद्रथरचितपार्थनरावतारनिक्षेप-
यौवनारंभगृहीत म्लेंछक्षयदीक्षाक्षपितानेकविधविजातीयताम्रभेदोद्भावितद-
क्षाध्वरध्वंसनदक्षनिग्रहानुग्रहसमर्थमहोदग्रोग्रवेषानुक्षेपदिल्लींद्रमानप्रध्वंसनपटु-
करदीकृतविजयपुराधीश्वरभाग(गा)नगरेशादिछत्रपतिप्रार्थ्यमानभुजछायसह-
जप्रयाणोछायपलायितप्रबलःपठाणपुरसर समाक्रांतकार्नाटकप्रांतकर्णाक-
र्णननितांतक्लांतसमस्तसामंतचक्रशिरश्चूडामणिमंजरीपुंजपिंजरितपदपंकज-
कंजिलेक्षणक्षत्रियकुलावतंसभृशबलान्वयोदधिविधुमंडलायमानमही-
मंडलाखंडलछत्रपति शिवराज पुत्रेणानेकदेवप्रार्थनप्रादुर्भूतबालभावेंद्र-
प्रस्थाधिनाथानुज्ञातमल्लयुद्धदत्ताज्ञाभंग संगातिरिक्तातिरक्तिमद्वचनर चनानु-
रंजितचक्रवर्तिचित्तचक्रवर्तिलक्षणोपेतप्रारब्धप्राबल्यवैरिभावप्रविष्टप्रधानादि-
प्रबलदुष्टमंत्र्युपदिष्टज्येष्ठपुत्रराज्याप्रदानदुर्मंत्रदुरभिप्रायाभिप्रेतनीलपीतोपाधि-

परिष्वक्तस्फाटिकमणिप्रायहृत्सौजन्यैकनिकेतसापत्नरोषाक्रांतराज्ञीरागानुसारि-
पितृभावोपदिष्टशिवराजछत्रपत्याशयपरिज्ञानमात्रपितृभक्तिवैमुख्यभीरु-
धर्मपरिपाटिप्रक्रमाक्रमितदाशरथिरामविक्रमप्रक्रियप्रोत्साहपरित्यक्तपादांतसं-
क्रांततृणतुछसार्धकोटिद्रव्याद्यदुर्गबाहुल्यातिदुर्गमराज्यभारगृहीतस्वल्पाश्ववां-
रसंभारावरंगाश्वपतिसेनाधिपति संमिलनसंपादितसप्तसहस्त्राश्ववारवैभवसं-
भावितभूपालदुर्गग्रहणदुराग्रहग्रस्तदलेलासुरसंयोजितजानुसमासादितप्रक-
टिततृतीयनेत्रकक्षानुशंभुरोषाडंबरदक्षिणकराकलितसेकोशक्रुपाणचर्मांबरस-
मासक्तवामकरवीराग्रेसरवीरकेसरिबहलबाणवर्षावलित्रस्ततांम्राग्रवर्तिषदपंचो-
छालनिगृहीतसमस्तयोधगणाक्रांतदुर्गप्रांतहेलोल्लंघितदिल्लींद्रदलपरित्यक्तधर्म-
पत्यनुषंगसंशीलितपराक्रमाकलनानुसृतदशरथाचरणशिवचरणकमलप्रहृषृतात
प्रेमसंप्राप्तराज्यतरणिमंडलसरणिसमनुसारलोकांतरितभानुकुलभानु-संवर्धितवै-
भवभरितभूरिदुष्टसमुदायसंरंभसमारब्धदौर्जन्यपंचसप्तसेवकसाहायिकशिवयो-
गिभूतिभूषितभालप्रदेशकवीवर्यकविकलशप्रोत्साहनसमुल्लसदरुणिमसंसक्तदृ-
ग्देशगृहीतस्वेष्टदेवतानिदेशप्रचंडतरदोर्दंडास्फालननिगृहीतखलखंडखंडितारा
तिमुंडमंडलिकाप्राप्तिप्रचंडप्रनृत्तचंडीशवरवरिष्ठघोषितसर्वाभीष्टनिजाज्ञाडिंडि-
मरवोद्घोषसंतुष्टप्रजासंघद्विजदेवौघविहिताशीःपरंपरापरिपूर्णायुःसाधितसंपूर्णा-
श्वसमुदायोदंचन्मंचकाधिरोहणछत्रधारणावहेलितदिल्लीशाद्यनेकछत्रपतिध्रुव-
प्राप्तप्रकृष्टदुर्गाधिपत्यदक्षिणादृग्वीक्षणलब्धसकलदक्षिणविविधदक्षिणाप्र-
दानाभिनंदितविद्वज्जननिंदितदेवशाखिनिजप्रचंडप्रतापतपनतापिताखर्वगर्वख-
र्वीकृतारिवर्गदारुदारुणस्वयंशस्तौमशरत्सोममंडितोद्वेलडिंडीरपिंडपांडुरापार-
पारावारवेलाललितेलावलयविराजमानराजाधिराज श्री शंभुराज छत्रपति-
ना विहितं युग्मव्योमरसेंदुसंवलितसमातिक्रांतनृपशालिवाहनशकरौद्रवत्सर-
नभस्यसितदशमींदुवासरसमयराज्यावाप्त्यनेहाप्रतिज्ञातचतुर्विंशतिकृष्टलमित-
शुद्धकलधौतघटितदशसहस्रसंख्याकसुरत्राणीय वराहार्पणं प्राप्तराज्याभि-
वृध्यर्थाभिमतार्थसिध्यर्थगुरुपादुकापूजनपुरःसरं श्रीपादुकापूजननिमित्तं
सकलविपक्षक्षयार्थमायुरारोग्यैश्वर्यपुत्रपौत्राद्यभिवृध्यर्थं प्रत्यब्दं स्वीयस्वामीय
पुत्रपौत्रपारंपर्यक्रमेण चालनीयं उपभोक्तव्यं च सुंदरीमंदिरमंडनार्थानुदत्त-
सहजनिजकरोर्ध्वकरणपुष्कराकुंचनोपहसितैरावतमहत्त्वमत्तमातंगवल्गुवल्गन-
विजितरविरथतुरंगमालिवाजिरत्नाग्रगण्योच्चैःश्रवससमानजातीयपंचाश्वसां-
गोपांग याप्ययानप्रतिवर्षसंबंधिभक्ष्यभोज्यसहितसपरिजनसपरिवारस्वामि-
वार्षिकमप्येतदंतर्गतमेव बोद्धव्यं इत्यलं विस्तरपत्ररचनया शुभमस्तु ॥
दानपाळनयोर्मध्ये दानाछ्रेयोनुपालनं दानात्स्वर्गमवाप्नोति पालनादच्युतं पदं

॥१॥ शिष्टाय द्विजवर्याय यो ददति धनं धरां ॥ कल्पकोटिशतं यावच्छिवलोके महीयते ॥ २ ॥ मद्वंशजाः परमहीपतिवंशजा वा पापादपेतमनसो भुवि भावि भूपाः ॥ ये पालयंति मम धर्ममिमं समग्रं तेभ्यो मया विरचितोँजलिरेष मूर्ध्नि ॥ ३ ॥ सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां काळे काळे पाळनीयो भवद्भिः ॥ इत्थं सर्वान्भाविनः पार्थिवेंद्रान् भूयो भूयो याचते रामचंद्रः ॥ ४ ॥ एतत्पालयते यस्तु पूतात्मा धौतकिल्बिषः ॥ भुक्तिमुक्तिफळं प्राप्य मोदते कुलजैः सह ॥ ५ ॥ शके राज्याभिषेकस्य सप्तमे रौद्रवत्सरे ॥ भाद्रे सितेनंगमृगौ चंद्ररुद्रे च संगवे ॥ ६ ॥ नारायणाध्वरींद्रस्य रघुनाथाभिधः सुतः ॥ आमात्यो दानपत्रेस्मिन्लेखनालंकृतिं व्यधात् ॥७॥ लेखनालंकार

संमत आबाजी

चंद्र ११ मास भाद्रपद सोनदेऊ सचीव

मास भाद्रपद ऊर्फ साबान

सन इहिदे समानीन अलफ

बार सुद बार शुध बार[3]

अनुमतं च दानाध्यक्ष मोरेश्वर पंडितरायस्य शुभमस्तु छ.[4]

[5]लक्ष्मीनृसिंहभक्तश्रीनीरेरायाब्धिसन्मणेः ॥ प्रल्हादवर्धिनी मुद्रा प्रल्हादस्य विजृंभते मर्या देयं विज यते[6]

(टीपा : १. ' मतं मे श्रीशिवराजपुत्रस्य ' इत्यादि श्लोकातील अक्षरे संभाजीच्या हातची आहेत असे दिसते.

२. मुळात ' तकटा ' आहे ते ' तटाक ' असे वाचावयाचे.

३. श्लोक ७ नंतर ' लेखनालंकार 'पासून शेवटचा ' शुध बार ' येथपर्यंतचा मजकूर मोडी लिपीत आहे.

४. ' अनुमतं ' इत्यादि मजकूर देवनागरीत आहे.

५. ही मुद्रा प्रारंभी व मजकुराच्या डाव्या बाजूस आहे.

६. ' मर्यादा ' शिक्का प्रत्येक जोडावर पाचदा उठविला असून पाच जोडांचा हा सबंध कागद आहे.)

– ४० –

सं. द., प. ३५/१८
रा. ८ फाल्गुन शु. १३

श. १६०३ फाल्गुन शु. १३
इ. १६८२ फेब्रु. १०

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी कोणतीही राजमुद्रा नाही; २. सुरुवातीच्या तीन ओळींनंतर डावीकडे मोरेश्वरसुत नीळकंठ याचा लंबवर्तुळाकारी शिक्का; ३. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का)

श्री

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शक ८ दुर्मति संवत्सरे फाल्गुन शुध त्र [यो] दसी भृगुवासरे क्षत्रियकुलावतस सिव्हासनाधीश्वर श्रीराजा शंभु छत्रपति स्वामी याणी राजश्री विनायेक उमाजी देशाधिकारी प्रांत पुणा यासी आज्ञा केली ऐसी जे सूर्याजी बिन मालोजी जाधव आंबाजी बिन धारोजी जाधव व अनाजी बिन अंबोजी जाधव पाटील व रयेत मौजे परिंचे प्रांत मजकूर हुजूर येऊन विदीत केले की मौजे मा|र व मौजे हडगुरे सनिध आहे या दों गावास सिंवेच्या जमिनीचे भांडण लागले होते म्हणोन पूर्वी सन खमस खमसैन अलफमधें गोताच्या साक्षीने आमच्या व हडगुरेकरांच्या राजीपणे संता माहार मौजे परिंचे याणे दिव्याचे नीतीने अइरिणीचे दिव्य केले तो खरा जाला दिवीं उतरला नागा माहार मौजे हडगुरेकर येणे साउली केली खोटा जाला म्हणौन महजरही जाला ऐसे असता हडगुरेच्या पाटिलानी मागत्याने सिवेच्या जमिनीस द्वाही देउनू कथला केला आणि भांडणाचे जमिनीत हडगुरेकरानी नागर धरिला आम्ही द्वाही दिधली त्यास हडगुरेकरे बहिरजी पाटेल मौजे धनकवडी मदत आणून आम्हा प [रिंचे]-करास जखमा केल्या त्याउपरी सिवापूरच्या मुकामी राजश्री निळो पंडित प्रधान यांजवळी फिर्याद जाला तेही हडगुरे येथील मेंगोजी बिन सूर्याजी ताकवला पाटील व बहिरजी पाटील धनकवडी आणून समागमे दिवाण लोक व गोत देउनू सिंवेस पाठविले तेही भांडणाचे सिंवेची जमीन मनास आणिता आधी नागर हडगुरेकरानी त्या [जमिनीत ध] रिला आम्ही परिंचेकर द्वाही देऊ लागले म्हणौन कल्हावती करून आम्हा परिंचे-करास जखमा केल्या हे खर जाले त्यांचा महजरही जाला त्यांवरून मेंगोजी मजकुरास राजश्री प्रधानपंती वितंडगडी अदबखाना ठेविले म्हणोन तपसिले विदीत केले तरी अइरिणीचे दिव्य परिंचकरी केले ते समई प्रांत मजकुरीचे गोत होते तेही जिवंत असतील त्यांसही मनास आणौन त्या महजर व दिव्यप्रमाणे वर्तवणे हडगिरेकरांस लायेनी कथला करू न देणे { देणे } तालीक लिहून घेऊन [असल] परिंचेकरांस परतोन देणे जाणिजे

रुजू

सुरू सुद पौ छ १६ रबिलाखर

■ ■ ■

– ४१ –

सं. द., प. ३४/१८ श. १६०४ वैशाख व ३
रा. ८ वैशाख व. ४ इ. १६८२ मे १५

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी संभाजीची बहुदळी पिंपळपानी ' शंभोः शिवजातस्य ' मुद्रा; २. सुरुवातीच्या तीन ओळींनंतर डाव्या बाजूस मोरेश्वर नीळकंठ मुख्य प्रधान याचा वाटोळा शिक्का; ३. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का.)

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शक ८ दुंदुभी नाम संवत्सरे वैशाख बहुल चतुर्थी रविवासरे क्षत्रियकुलावतंस सिंव्हासनाधीश्वर श्रीराजा शंभू छत्रपती स्वामी याणी सूर्याजी पाटील बिराजर आबाजी पाटील व रयानी मौजे परिंचे ता। नीरथडी सुबा पुणें यांसि दिल्हे अभयपत्र ऐसे जें तुम्हीं हुजूर येऊन विदीत केले [की] आपणामधें व हडवगरेकरामधें सिवेचा कथला [लागला] होता त्याचा निवाडा कैलासवासी [*मो. जा.] स्वामीचे [वेली] जाला होता तेव्हां हडवगरेकर खोटे जाले आपण दिव्य केले [खरे] जालो यैसें असोन हडवगरेकर मागती कथला करि [तात] तरी स्वामीनें पारपत्य केले पाहिजे म्हणौन त्यावरून हे वर्तमान मनास आणाया स्वामींने हुजरून राजश्री खंडेराऊ पानसंबल यांला पाठविले ते जाऊन सदरहू वर्तमान हमशाही गोत मेलऊन मनास आणिलें आणि विनायेक उमाजी देशाधिकारी पुणें व शंकराजी राम देशाधिकारी कडेदलीत व देसमुख देसकुलकरणी आदि करून वरकडांचे गोही साक्षीने [महजर हुजूर] आणिला तो स्वामींने मनास आणिला ते तुम्ही परिंचेकर खरे जालेत हें नेमस्त जालें त्यावरून तुम्हाला हरकी होन पा। १०० येकसे व हडवगरेकर खोटे जाले त्यांला गुन्हेगारी होन पा। २०० दोनीसे येणें हुजूर जमा धरून उसूल वेवविला आणि तुम्हांला हें अभयेपत्र सादर केलें असे तरी कोणेविसीं शकअंदेशा न धरितां सुखें गावावरी असणें किर्दी मामुरी करून आबादानी करणें हडवगरेकर तुम्हांसी याउपरी कथला करितील तरी आपलें केलें पावतील ताकीद होईल तुम्हाला हे अभये असे जाणिजे

रुजू सुरू सुद

– ४२ –

सं. द.

श. सुमारे १६०३-०४
इ. सुमारे १६८३

श्री

अखंडित लक्ष्मी प्रसन परोपकारमूर्ती राजमान्य राजश्री दताजीपंत गोसावी यासी सेवक दियानतराऊ नमस्कार विनति उपरी मौजे कठापूर सा। कोरेगाव पा। वाई तेथील कुलकरण व जोईसी केशवभट थिटे याचे मिरास हाली राजश्री मोरोपंताचे मुतालीक [* मो. जा.] यास सिवाजी भाडलेकर याने गैरवाका मौजे मारीचे कुलकरण आपले म्हणोन सागोन त्यास कठापुरास घेऊन जाऊन मौजे मारी केशभटाचा पुतण्या अताजी कुलकरण चालवीत आहे त्यास कोणाचे मिरास खातोस म्हणोन दाठा देऊन किले सतारेस चाल म्हणोन धरून चालविले आणि मार्गी त्यापासून बलत्कारेच कागद लिहून घेतले की पधरा रोजानी आपले वडिलास घेऊन येणे न येसी तरी मिरासीस समंध नाही यैसे लिहून घेउनु मौजे मजकुरीचे गुडोजी पटेलाचे हाती देऊन निरोप दिल्हे असे तरी मौजे मारीचे कुलकरण व जोईसी मिरास केशवभटाचे असे सिवाजी भाडलेकर गैरमिरासी त्यास समंध नाही येक दोनी वेळा गोतमुखे निवाडा होऊन गेले असे सिवाजी भाडलेकरास समंध नाही मिरास भट गोसावी याचे असे रा। मोरोपंताचे मुतालीक यानी सिवाजी भाडोलकराचे गैरवाका गोस्टी आहे कोनत्याच्या बोले कठापुरास जाउनु केशवभटाचे पुतण्यास दाठा देऊन कागद लिहून घेतले असे यैसियास गोसावी यानी मोरोपंताचे मुतालिकास सागोन अताजीपासून कागद लिहून घेतले असे तो परतोन देविजे अनी सिवाजी भाडलेकर नसता कथला करितो त्यास बरजोर ताकीद केली पाहिजे की भट गोसावी याचे नाव घेतलिया तू जाणेस येविषई विशेष लिहावे तरी गोसावी विवेकी आहेत

■ ■ ■

– ४३ –

सं. द., प. १२६२/४
रा. २८ भाद्रपद शु. ७

श. १६२३ भाद्रपद शु. ७
इ. १७०१ ऑगस्ट २९

(१. पत्राच्या आरंभी मध्यभागी दुसरा शिवाजी याची अष्टकोनी ' प्रतिपच्चंद्र ' मुद्रा; २. सुरुवातीच्या तीन ओळीनंतर डाव्या बाजूला प्रथम नीलकंठ मोरेश्वर प्रधान

याचा पिंपळपानी शिक्का; ३. त्याला लागून उजव्या बाजूस परशुराम त्र्यंबक प्रतिनिधि याची अष्टकोनी मुद्रा; ४. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का.)

श्री

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके २८ वृष नाम संवत्सरे भाद्रपद शुध सप्तमी भृगुवासर क्षत्रियकुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपति यांणी देशमुख व देशकुलकर्णी व मुकदमानी व सेटे माहाजनानी व रयानी व बाजे उदमीयानी पा। सिराले यासि दिल्हे अभयपत्र ऐसे जे तुम्ही हुजूर येऊन विनती केली की लस्करच्या व गनिमाच्या उपसर्गाकरिता पा। मजकूरची रयेत व आपण परागंदा होऊन माहाल खराब पडिला आहे ऐशास स्वामी कृपालु होऊन अभयपत्र सादर करितील तरी आपण रयतेस धीर भरवसा देऊन जागांजागां जाऊन जे रयत राहिली आहे ते आणून मामुरी करून म्हणोन विदीत केले त्यावरून हें अभयपत्र सादर केलें असे तरी तुम्हीं कोण्हेविशीं शक न धरिता पा। मजकुरी आपलाल्या ठिकाणावरी येऊन राहाणें रयेत जे परागंदा जाली आहे तिचा दिलासा करून आणून गांवगना वसाहत करवणें कीर्द मामुरी करून दिवाणची वेरीज विलायत शर्त उगवणी करून देणें तुम्हास जुलूम जाजती होणार नाहीं व काहीं उपसर्ग लागणार नाहीं कोण्हेविशीं चिंता न करणें अभये असे जाणिजे [* नि.] लेखनालंकार

सुरू सुद

■ ■ ■

— ४४ —

सं. द., प. ७६५/२
रा. ३४ ज्येष्ठ व. १

श. १६२९ ज्येष्ठ व. १
इ. १७०७ जून ५

(१. पत्राच्या शेवटी ' मर्यादा ' शिक्का)

श्री

स्वस्तिश्री राज्याभिषेक शके ३४ सर्वजितसंवत्सरे ज्येष्ट बहुल प्रतिपदा गुरुवासरे क्षत्रियकुलावतंस श्रीराजा शिवछत्रपति यांणी राजमान्य राजश्री रायाजी मलार नामजाद प्रांत गंगथडी वराड यासि आज्ञा केली ऐसी जे वेदमूर्ति बचंभट वाराणसीकर यांस तुम्हाकडून रुपये १०० येकसे देवविले होते ते तुम्ही पावविलें नाही तरी ब्राम्हणास

कर्जाचे परिहारास यैवज देवविला तो न पाववावा म्हणजे काये याउपरी पेशजी देवविले प्रो। पाववणे जाणिजे [*नि.] बहुत काय लिहिणे.

सुरू सुद बार

(टीप : शाहूने स्वतःला साताऱ्यास राज्याभिषेक करवून घेण्यापूर्वी आणि ताराबाई आपलाच अंमल अजून स्वराज्यात चालू आहे अशा भावनेतून आपल्या मुलाच्या नावे राज्य करीत असता हे पत्र लिहिलेले आहे.)

■ ■ ■

पत्रांचा कालानुक्रम

तारीख	पत्र क्रमांक	तारीख	पत्र क्रमांक
१५४० डिसेंबर २१	३३	१६८२ मे १५	४१
१५८० सुमारे	२६	१६८२ सुमारे	४२
१५८६ ऑक्टोबर २७	२७	१६८८ ऑक्टोबर १४	२
१५९२ ऑगस्ट २१	१	१६८८ सुमारे	२९
१६२८ डिसेंबर ४	१२	१६८९ ऑक्टोबर ३१	३
१६३६ ऑगस्ट ८	१३	१६८९ डिसेंबर १९	४
१६५५ जानेवारी २१	१४	१६९० ऑक्टोबर २	३०
१६५५ ऑगस्ट ३१	१५	१६९४ ऑगस्ट १२	२२
१६५६ जुलै १७ नंतर	३४	१६९६ ऑगस्ट २३	२३
१६५६ सप्टेंबर–ऑक्टोबर	१६	१६९७ जूनपूर्वी	५
१६५८ नोव्हेंबर २९	१७	१७०१ ऑगस्ट २९	४३
१६७०–७१	३५	१७०१ सप्टेंबर-ऑक्टोबर	३१
१६७२ मे १०	१८	१७०२ ऑगस्ट १४	६
१६७४ जून २४	३६	१७०२ ऑक्टोबर १८	२४
१६७४ जुलै ७	१९	१७०२ ऑक्टोबर १९	२५
१६७७ फेब्रुवारी १५	३७	१७०५	३२
१६७९ जानेवारी २६	३८	१७०६ मे २४	७
१६७९ मे ४	२८	१७०७ जून ५	४४
१६८० जून ४	२०	१७०८ पूर्वी	८
१६८० ऑगस्ट २७	३९	१७०८ पूर्वी	९
१६८१ मार्च २७	२१	१७०८ पूर्वी	१०
१६८२ फेब्रुवारी १०	४०	१७०८ पूर्वी	११

———

सूची

(आकडे पत्रक्रमांकांचे आहेत)

———

मंडळ-वृत्त

१. महाराष्ट्र इतिहास परिषद : १९८३ अधिवेशन

(संक्षिप्त वृत्तान्त)

महाराष्ट्र इतिहास परिषदेचे १९८३ चे अधिवेशन पुणे येथे भारत इतिहास संशोधक मंडळाने दि. २ जून ८३ ते ६ जून ८३ असे पाच दिवस भरविले होते.

परिषदेचे उद्घाटन : महाराष्ट्र विधान परिषदेचे अध्यक्ष माननीय श्री. जयंतरावजी टिळक यांनी केले. मा. टिळक यांनी यावेळी भारत इतिहास संशोधक मंडळाने केलेल्या संशोधनक्षेत्रातील कामगिरीबद्दल संतोष प्रगट केला आणि हे कार्य अशाच जोमाने चालवावयाचे असेल तर लायक संशोधकांना पुरेसे वेतन व सुखसोयी उपलब्ध करून येथे नेमावयास हवे असे सांगितले. या बाबतीत अधिक सहानुभूतीने लक्ष घालण्याचे आवाहन त्यांनी महाराष्ट्र शासनाला केले. हा पाया तयार होत असताना इतिहासाच्या संशोधनात व लेखनात जास्तीत जास्त वस्तुनिष्ठा राखावयास पाहिजे असेही त्यांनी प्रतिपादन केले.

मंडळाचे कार्याध्यक्ष प्रा. ग. ह. खरे यांनी मंडळापाशी असणाऱ्या संशोधन सामग्रीची माहिती देऊन जास्तीत जास्त संशोधकांनी तिचा फायदा घ्यावा असे सुचविले. मंडळाचे अध्यक्ष प्रा. सांकलिया यांनी १९८३ च्या या अधिवेशनाचे वेगळेपण कशात आहे याचे विवेचन केले. एकाच विषयावर अनेकांचे निबंध मागविल्यास चर्चा अधिक उद्बोधक होईल या विचाराने 'गेल्या पंचवीस वर्षांतील महाराष्ट्रेतिहासाचे संशोधन' हा विषय निवडला आहे, आणि याचा उपयोग म्हणून येत्या पंचवीस वर्षांत कोणत्या क्षेत्रात विशेष संशोधन करावयास हवे हेही समजेल असे त्यांनी सांगितले.

सत्र पहिले : प्रागैतिहासिक महाराष्ट्र (३।६।८३, सायंकाळी ८-३० ते १२)

अध्यक्ष : प्रा. हं. धी. सांकलिया.
प्रमुख निबंध : प्रा. म. के. ढवळीकर.

प्रा. ढवळीकर यांनी प्रागैतिहासिक क्षेत्रात गेल्या पंचवीस वर्षांत झालेल्या प्रगतीची कल्पना दिली. इनामगावच्या ताम्रपाषाणयुगीन अवशेषांच्या उदाहरणाच्या साहाय्याने प्रागैतिहासिक अवशेषांचा अन्वयार्थ लावण्याचे नवे कोणते मार्ग उपलब्ध झाले आहेत हे विशद केले.

इतर शोधनिबंधांचे लेखक व त्यांचे विषय पुढीलप्रमाणे होते : डॉ. श. न. राजगुरू-पर्यावरणाच्या अध्ययनाचा इतिहाससंशोधनासंबंधी उपयोग. डॉ. र. श्री. पप्पू-चिरकी-नेवासा इ. ठिकाणच्या अश्मयुगीन अवशेषांचे उत्खनन व नवे शोध. डॉ. एम. डी काजळे-उत्खननातील अवशिष्ट धान्यकणांवरून तत्कालीन समाजाचे अन्न आणि शेतकी, भोवतालच्या वनस्पती यांची कल्पना. प्रा. शां. भा. देव- विदर्भातील महापाषाणयुगीन संस्कृतीचा परिचय ;(लोहयुगाचा प्रारंभ करणारी ही संस्कृती प्रागैतिहासिक व ऐतिहासिक समाजांना जोडणारा दुवा ठरते).

सत्राचे अध्यक्ष प्रा. सांकलिया यांनी प्रागैतिहासिक समाजांबद्दलच्या माहितीचा विस्तार वाढला तसे त्यांना समजून घेण्याचे आपले सामर्थ्य वाढले आहे असे सांगितले.

सत्र दुसरे : प्राचीन काळ-मौर्य ते वाकाटकअखेर.

(३।६।८३, दुपारी ३-३० ते सायं. ७-३०)

अध्यक्ष : प्रा. ग. ह. खरे

प्रमुख निबंध : प्रा. शां. भा. देव.

प्रा. देवांच्या मते पंचवीस वर्षांपूर्वी ज्ञात असणाऱ्या इतिहासाच्या आराखड्यात सध्या कोणताही महत्त्वाचा बदल घडलेला नाही. पूर्णपणे नवे म्हणता येईल असे ज्ञान गवसलेले नाही.

इतर शोधनिबंध: डॉ. सौ. शोभना गोखले-सातवाहनांच्या नाण्यांवरून तत्कालीन सांस्कृतिक जीवनावर पडणारा प्रकाश. डॉ. रा. श्री. मोरवंचीकर- पैठण येथील सातवाहन राजधानीसंबंधीच्या आख्यायिका आणि योग्य ठिकाणी उत्खनन होण्याची आवश्यकता. डॉ. सुरेश जाधव- जुन्नर परिसरातील अवशेष व गुंफा यांच्या संकलित अध्ययनाने ज्ञात होणारा हीनयान काळातील इतिहास.

सत्र तिसरे : पूर्व मध्यकाळ-चालुक्य ते यादवअखेर

(४।६।८३, सकाळी ८-३० ते दुपारी १२)

अध्यक्ष : प्रा. म. के. ढवळीकर

प्रमुख निबंध : डॉ. सौ. शोभना गोखले.

कान्हेरीला मिळालेले शिलालेख आणि कंधारसारख्या राष्ट्रकूटांशी संबंधित स्थळांचे सर्वेक्षण यातून या काळातल्या धार्मिक व सांस्कृतिक जीवनावर चांगला प्रकाश पडतो असे सौ. गोखले यांनी प्रतिपादिले.

इतर शोधनिबंध : डॉ. श्री. वा. चितळे-कल्याण - नालासोपारा सर्वेक्षणाची माहिती.

अध्यक्ष प्रा. ढवळीकर यांनी कारणमीमांसा करणाऱ्या संशोधनाची आवश्यकता स्पष्ट केली.

सत्र चौथे : ऐतिहासिक साधने (४।६।८३, दुपारी ३-३० ते ५)

अध्यक्ष : प्रा. ग. ह. खरे
प्रमुख निबंध : श्री. वि. गो. खोबरेकर

श्री. वि. गो. खोबरेकर यांनी, महाराष्ट्र शासनाने गेल्या पाव शतकांत जमविलेल्या व प्रसिद्धिलेल्या कागदपत्रांची माहिती दिली.

इतर शोधनिबंध : डॉ. स. मा. गर्गे–करवीर इतिहासविषयक साधनांची माहिती.

अध्यक्ष प्रा. ग. ह. खरे यांनी मंडळाकडे जमा झालेल्या नव्या साधनांचा परिचय करून दिला.

सत्र पाचवे : सल्तनत कालखंड (४।६।८३, सायंकाळी ५ ते ७-३०)

अध्यक्ष : प्रा. ग. ह. खरे
प्रमुख निबंध– डॉ. गो. त्र्यं. कुलकर्णी

प्रा. कुलकर्णी यांनी फारसी कागदपत्रे, हस्तलिखिते आणि मध्ययुगीन इतिहासावरील गेल्या पंचवीस वर्षांतील प्रकाशने यांचा आढावा घेतला., पाकिस्तानमध्ये या विषयावर संशोधन होत असल्याचीही माहिती दिली.

इतर शोधनिबंध : भा. गो. तमस्कर– मलिक अंबरविषयक स्वतःच्या ग्रंथाची माहिती. डॉ. म. श्री. माटे– सल्तनत कालखंडाच्या संशोधनाला पुरातत्त्वाच्या आधारे झालेला प्रारंभ, विशेषतः दौलताबादच्या संदर्भात.

सत्र सहावे : मराठेशाहीचा काळ (५।६।८३, सकाळी ८-३० ते दुपारी १२)

अध्यक्ष : प्रा. ग. ह. खरे
प्रमुख निबंध– डॉ. कृ. ना. चिटणीस

प्रा. चिटणीस यांनी गेल्या पंचवीस वर्षांतील या विषयसंबंधीच्या साधनांचा व संशोधनपर लिखाणाचा आढावा घेऊन सांगितले की आता केवळ राजकीय इतिहासावर दृष्टी न ठेवता सामाजिक आणि आर्थिक इतिहासावर अधिक भर देणे आवश्यक आहे.

इतर शोधनिबंध : डॉ. वा. द. दिवेकर–महाराष्ट्राच्या आर्थिक इतिहासाबद्दलच्या संशोधनात झालेली प्रगती. प्रा. एन्. जी. भवरे–पेशवेकालीन दलित समाज. डॉ. जी. ए. गवळी– पेशवेकालीन सनातनी जातिव्यवस्था व गुलामगिरी. प्रा. एम्. एन्. माने–पेशवेकालीन गुन्हेगारी व शिक्षा.

सत्र सातवे : ऐतिहासिक भूगोल (५।६।८३, दुपारी ३-३० ते ५)

अध्यक्ष : प्रा. चं. धु. देशपांडे.

प्रमुख निबंध- प्रा. दि. मु. वाघ.

प्रा. वाघ यांनी महाराष्ट्राच्या इतिहासाच्या अभ्यासात भूगोलाच्या ज्ञानाचे महत्त्व स्पष्ट केले. त्यांनी सह्याद्रीच्या भूरचनेचा मराठी राज्याच्या रचनेत झालेला उपयोग उदाहरणांसहित दाखविला.

इतर शोधनिबंध : महाराष्ट्रातील दुर्ग-शिल्प.

अध्यक्ष डॉ. चं. धु. देशपांडे यांनी या विषयाच्या सखोल ज्ञानाची आवश्यकता प्रतिपादन करून महाराष्ट्राचा ऐतिहासिक नकाशासंग्रह तयार करणे आवश्यक आहे असे सांगितले.

सत्र आठवे : ब्रिटिश राजवट (५।६।८३, संध्याकाळी ५ ते ७-३०)

अध्यक्ष : प्रा. नी वि. सोवनी.

शोधनिबंध: प्रा. जे. व्ही. नाईक- १९ व्या शतकातल्या महाराष्ट्रातील प्रबोधनाची सुरुवात. प्रा. अरुण भोसले- सातारा जिल्ह्यातील स्वातंत्र्यसंग्राम. डॉ. सौ. शरावती शिरगावकर- १९ व्या शतकातील महाराष्ट्रातील ख्रिश्चन मिशनऱ्यांचे कार्य.

प्रा. अरुण जोशी- १९व्या शतकातील महाराष्ट्रातील काही सुधारक. डॉ. सुषमा वर्मा- माउंट स्टुअर्ट एलफिन्स्टन व महाराष्ट्रातील अव्वल इंग्रजी शासन. डॉ. सुमिता गुप्त - १० व्या शतकातील मुंबई शहरातील वास्तुशिल्पावर ब्रिटिश वसाहतवादाचा झालेला परिणाम.

सत्र नववे : कला व शिल्प (६।६।८३, सकाळी ८-३० ते १२)

अध्यक्ष : प्रा. शां. भा देव

प्रमुख निबंध - डॉ. म. श्री. माटे

डॉ. माटे यांनी अलीकडच्या काळात मराठी कला व शिल्प याविषयी जास्त संशोधन होऊ लागले आहे आणि त्यामुळे मराठेशाहीत कलाशिल्पाची उत्तम जोपासना झाल्याचे ज्ञान आता नव्याने झाले आहे असे सांगितले.

इतर शोधनिबंध: डॉ. गो. बं. देगलूरकर-मराठवाड्यातील यादवकालीन शिल्पे. डॉ. सु. र. देशपांडे-यादवकालीन मंदिरांवरील मूर्तिकाम. डॉ. रा. श्री. मोरवंचीकर-पैठणचे शिवकालीन वास्तुकाम व विशेषतः काष्ठशिल्प. डॉ. कमल चव्हाण-मराठेशाहीतील भित्तिचित्रे. डॉ. उषा रानडे-मराठेशाहीतील पट, हस्तलिखिते व लघुचित्रे.

अध्यक्ष प्रा. शां. भा. देव यांनी मराठेशाहीतील कलासंभाराचे संशोधन ही नवी भर आहे असे सांगितले.

यानंतर मंडळाचे एक चिटणीस डॉ. म. श्री. माटे यांनी उपस्थित प्रतिनिधी, महाराष्ट्र शासन, भारतीय इतिहास अनुसंधान परिषद या संस्था, मंडळातील स्वयंसेवी कार्यकर्ते व सेवक यांचे आभार मानले व या परिषदेचा समारोप केला.

परिषदेच्या दि. ५।६।८३ रोजी झालेल्या साधनविषयक सत्रात पुढील ठराव संमत करण्यात आला.

" मध्ययुगीन व मराठेशाही इतिहासाच्या संशोधनामधे फारसी भाषा व मोडी लिपी यांचे असणारे महत्त्व ध्यानात घेऊन महाराष्ट्र शासनाने त्यांचे ज्ञान देण्याच्या यत्नांना भरीव साहाय्य करावे. "

—सूचक : प्रा. ग. ह. खरे
—अनुमोदक : डॉ. जी. ए. गवळी

सर्वानुमते संमत

महाराष्ट्र इतिहास परिषदेच्या १९८३ च्या अधिवेशनात सहभागी झालेल्या प्रतिनिधींची नावे सोबतच्या यादीत आहेत. याखेरीज श्री. बा. रं. सुंठणकर, श्री. म. श्री. दीक्षित, श्री. मुकुंद देशपांडे इत्यादींनी निबंधांवरील चर्चेत भाग घेतला.

महाराष्ट्र इतिहास परिषद : पुणे अधिवेशन : २ ते ६ जून १९८३

परिषदेत भाग घेतलेल्या प्रतिनिधींची नावे :

✦ भा. इ. सं. मंडळ, पुणे :
प्रा. ह. धी. सांकलिया (अध्यक्ष)
प्रा. ग. ह. खरे (कार्याध्यक्ष)
श्री. वि. त्र्यं. शेटे (उपाध्यक्ष)
प्रा. भा. कृ. आपटे
प्रा. सदाशिव आठवले
प्रा. स. मा. गर्गे
श्री. र. श्री. ठिपसे
श्री. चं. ज. अभंग
श्री. सु. दि. खरे
कु. कल्पना शहा
डॉ. सुरेश देशपांडे
प्रा. नी. वि. सोवनी
प्रा. म. आ. कुलकर्णी
डॉ. चिं. ना. परचुरे
श्री. ना. भा. आदमणे

✦ पुणे विद्यापीठ, पुणे :
डॉ. कृ. ना. चिटणीस
डॉ. कु. सुषमा वर्मा
प्रा. प्र. त्रिं. मालशे

✦ डेक्कन कॉलेज, पुणे :
प्रा. शां. भा. देव
प्रा. म. के. ढवळीकर
डॉ. म. श्री. माटे
डॉ. गो. त्र्यं. कुलकर्णी
डॉ. शोभना गोखले
डॉ. श. न. राजगुरु
डॉ. र. श्री. पप्पू
डॉ. कमल चव्हाण
डॉ. एम्. डी. काजळे
डॉ. उषा रानडे

डॉ. गो. बं. देगलूरकर
प्रा. सौ. सुमिता गुप्त
श्री. एम्. आर. कुलकर्णी
डॉ. सुरेश वसंत जाधव

✦ गोखले अर्थशास्त्र संस्था, पुणे
डॉ. वा. द. दिवेकर

✦ शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर :
श्री. एम्. एन्. माने
श्री. अरुण भोसले.

✦ मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद :
प्रा. एन्. जी. भवरे
डॉ. रा. श्री. मोरवंचीकर
डॉ. जी. ए. गवळी

मुंबई विद्यापीठ, मुंबई :
प्रा. जे. व्ही. नाईक
प्रा. अरुण जोशी (ठाणे)
प्रा. सौ. शरावती शिरगावकर

✦ पुरातत्त्व विभाग (महाराष्ट्र)
श्री. आर. एन्. हेगडे

✦ इतर
श्री. वि. गो. खोबरेकर, मुंबई
प्रा. दि. मु. वाघ, पुणे
प्रा. चं. धु. देशपांडे, पुणे
डॉ. श्री. वा चितळे, पुणे
डॉ. ग. गं मुजुमदार, पुणे
प्रा. श्री. म. दीक्षित. पुणे
प्रा. भा. गो. तामस्कर, पुणे
प्रा. प्र. के. घाणेकर, पुणे
प्रा. प्र. न. देशपांडे, धुळे
प्रा. मु. ब. शहा, धुळे

---

२. श्री. य. न. केळकर-सत्कार-भाषण

(मंडळाचे दीर्घकालचे संशोधक आणि कार्यकर्ते, शाहिरी वाङ्मयाचे सुप्रसिद्ध अभ्यासक श्री. य. न. तथा अण्णासाहेब केळकर यांच्या वयाला ऐंशी वर्षे पूर्ण झाली. त्यानिमित्त बुधवार दि. २०-१०-८२ रोजी मंडळातर्फे त्यांचा सत्कार करण्यात आला. समारंभाचे अध्यक्षस्थान मंडळाचे उपाध्यक्ष आचार्य वि. प्र. लिमये यांनी स्वीकारले होते. या प्रसंगी कार्याध्यक्ष प्रा. ग. ह. खरे, श्री. ग. ल. ठोकळ, श्री. प. क. जोशी, श्रीमती शांताबाई ओक आदींची श्री. केळकर यांच्या गुणगौरवपर भाषणे झाली. श्री. केळकर यांनी उत्तरादाखल केलेले भाषण पुढे दिले आहे.)

" आज मंडळाने माझा सत्कार केला, म्हणजे मी गेली ५०-६० वर्षे इतिहास-संशोधन क्षेत्रात, माझ्या कुवतीप्रमाणे जी अल्पस्वल्प कामगिरी केली तिच्याबद्दल त्याने दिलेली शाबासकीच समजतो.

हा घरचा अहेर आहे. वास्तविक घरचा अहेर हा इतर अहेरांच्या आधी देण्याची वहिवाट असते. पण हा अहेर इतक्या उशिरा व सर्वांत शेवटी होत असला तरी त्याची किंमत मी कमी मानीत नाही. म्हण आहे की 'शेजीनी भरविला साखर-भात आणि आईने फिरविला पाठीवरून हात'. दोहोंची किंमत सारखीच. किंबहुना, आईने पाठीवरून फिरविलेल्या हाताचीच महती अधिक आहे.

मंडळाचा आणि माझा कमीतकमी ५५–६० वर्षांचा संबंध आहे. या ना त्या नात्याने मंडळाशी निकट संबंध असलेले जुने लोक माझ्या माहितीप्रमाणे आता फक्त तीनच दिसतात. एक स्वतः मीच. दुसरे आपले ग. ह. खरे आणि तिसरे म्हणजे अगदी परवापर्यंत हरकामी नोकर म्हणून येथे राबलेले गोपाळराव कुलकर्णी!

आपले भारत इतिहास संशोधक मंडळ मला आकाश–मंडळासारखेच भासते. साठ वर्षांच्या त्याच्या विस्तारात संशोधक ताऱ्यांची गर्दीच गर्दी दिसेल. खरे आणि राजवाडे हे या नभोमंडळातील चंद्र-सूर्य! त्यांची सर अर्थातच इतर कोणाही ग्रहाला किंवा ताऱ्याला येणे शक्यच नाही. नंतर दत्तोपंत आपटे आणि दत्तोपंत पोतदार. हे त्यातले गुरु आणि शुक्र! त्यानंतर शेजवलकर. हे शनि किंवा मंगळ किंवा दोन्हीही! नंतर बुध म्हणजे चिंतोपंत कर्वे. या नभोमंडळातील सप्तर्षिमंडळ कोणचे? तर पांडोबा पटवर्धन, स. ग. जोशी, कृष्णाजीपंत पुरंदरे, शंकरराव जोशी, ग. ह. खरे, दि. वि. काळे आणि ओतूरकर यांचे. नभोमंडळात कृत्तिका–पुंज हवाच. आणि तो तसा येथे आहेही. डॉ. शोभना गोखले, डॉ. कमल गोखले, डॉ. उषा रानडे व डॉ. कमल चव्हाण यांच्या रूपाने तो झळकत आहे.

मंडळात हमेशा आढळणारे हे ग्रह किंवा तारे झाले. पण यांच्याखेरीज अनेक संशोधक–ताऱ्यांनी हे मंडळ गजबजलेले आहे. साठ वर्षांच्या काळात या मंडळात प्रकाश पाडणाऱ्या संशोधक–ताऱ्यांची मोजदाद करावयाची म्हटली तर ती पुरी होणार नाही.

अशा कमीअधिक तेजस्वी ताऱ्यांच्या गर्दीतला मीही एक क्षुद्र तारा स्वतःला समजतो. पण त्याचबरोबर मला अभिमान वाटतो की मी क्षुद्र असलो तरी तारा आहे, म्हणून स्वयंप्रकाशी आहे. दिव्याप्रमाणे मला दुसऱ्या कोणी पेटवावे लागत नाही. किंवा काजव्याप्रमाणे मी क्षणजीवीही नाही. मी चिरंजीव आहे. कारण मनाच्या खऱ्या आवडीनेच मी संशोधन व्यवसायात शिरलो, दुसऱ्या कोणाच्या उठावणीने नाही. इतर कोठे जुळत नाही म्हणून जुने ऐतिहासिक कागद चिवडण्याच्या धंद्यात मी पडलो असेही नाही. ती माझी उपजत आवड आहे, आणि ती आवड माझ्या मृत्यूपर्यंत मला सोडणार नाही खास!

माझे संशोधन सर्वंकष विशाल नाही. ते मर्यादित आहे. आपल्याला आवडलेला विभाग निवडून तेवढ्यातच माझे संशोधन व लिखाण झालेले आहे. शिवाय, ते संशोधनही सर्वच मौलिक आहे असेही नाही. त्यात महत्त्वाचे व गैरमहत्त्वाचे असे दोन्ही असणारच. पण महत्त्वाचे वा गैरमहत्त्वाचे हा शेरा परिस्थितिसापेक्ष आहे. कारण आज

क्षुल्लक भासणारे संशोधन कालांतराने त्या विषयाच्या अभ्यासकाला एखाद्या घबाडासारखे मौलिक ठरते!

तसे पाहिले तर सर्वच संशोधक अगदी मुळांत एकाच तोलाचे किंवा लायकीचे असतात. शिडी भिंतीला लावून जमिनीवर आडवी ठेवलेली असते, तेव्हा तिच्या सर्व पायऱ्या सारख्याच उंचीच्या असतात. फरक पडतो तो, ती शिडी भाग्याच्या भिंतीला उभी केली जाते तेव्हा! तेव्हा मग ती पायरी वरची, ही पायरी खालची असा भेद केला जातो. याचा अर्थ इतकाच की मानसन्मान, कीर्ती ही दैवाधीन आहे. ती ज्याच्या त्याच्या नशिबाप्रमाणे मिळते, पण मुळात सर्व एकाच योग्यतेचे असतात. म्हणून संशोधक हा स्तुतिनिंदेची किंवा मानसन्मानाची अपेक्षा न करता आपले काम आपापल्या छंदाने करीत असतो. त्याचा आत्मविश्वास कसा असतो ते माझ्या संशोधनातच आढळलेल्या एका जुन्या अभंगावरून उत्तम रीतीने प्रकट झालेले मला आढळले. तो अभंग असा :

उन्हाच्या तेजाने माळावरी गारा
तळपती त्याही जैशा वैरागरा।
उसना तो झोत होता पाठमोरा
पावे त्यांना त्या मूळचा चेहरा! ॥ १ ॥

नसो माझ्या लेखी बाजाराचा भाव
असो प्रसिद्धीच्या बाजाचा अभाव।
गुण काय होतो हीन त्यावाचून
चंदना सहाण मिळेना म्हणून? ॥ २ ॥

अजिंठा वेरूळ गुप्त डोंगरात।
म्हणोनी गुणांत उणी का होतात?
दिवसास दिवे लावूनिया तेथ
ज्ञाते शिल्परत्ने जातात शोधीत ॥ ३ ॥"

———

ग्रंथ-परीक्षण

भाषा व साहित्य : संशोधन

संपादक-डॉ. वसंत स. जोशी

महाराष्ट्र साहित्य परिषद, पुणे ४११०३०

१९८१, पृ. ५८५, मूल्य रु. ३०-००

" भाषा व साहित्य : संशोधन " हा डॉ. वसंत स. जोशी यांनी संपादित केलेला ग्रंथ एका मर्यादित उद्दिष्टाच्या पूर्तीसाठी तयार केलेला आहे, आणि ते उद्दिष्ट या ग्रंथाद्वारे साध्य झाले आहे असे म्हणण्यास प्रत्यवाय नाही. पीएच्. डी. ही विद्यापीठाकडून मिळणारी सर्वोच्च पदवी समजली जाते. अकरावी-बारावीपासून थेट एम्. ए. पर्यंत अभ्यासक्रमाची पक्की चौकट आखलेली असते. मात्र पीएच्. डी. साठी विद्यार्थी आल्यावर त्याला अशा चौकटीचा आधार मिळत नाही. आपली शोधबुद्धी आणि मार्गदर्शकाचे उपलब्ध होणारे मार्गदर्शन यावर त्याला सर्वस्वी अवलंबून राहावे लागते. थोडक्यात हा अभ्यास बव्हंशी आत्मनिष्ठ होतो. किंवा त्याहीपेक्षा तो विद्यार्थी ' स्व 'तंत्र बनतो-एका अर्थी ' निराधार ' बनतो. ही स्थिती घालविण्यासाठी, ' संशोधन मार्ग व तंत्र ' यांचे शिक्षण देणारा ' एम्. फिल् ' हा अभ्यासक्रम सुरू करण्यात आला. यातून तंत्रशुद्ध संशोधनाचे शिक्षण कितपत मिळते, तसेच सर्व विद्यापीठांनी केवळ या एका उदात्त हेतूनेच तो शिक्षणक्रम सुरू केला आहे की त्यात आणखी काही हितसंबंध आहेत हे प्रश्न बाजूला ठेवू. अशा शिक्षणक्रमाची आवश्यकता निर्विवाद आहे. डॉ. जोशी यांचा प्रस्तुत ग्रंथ हीच निकड भागवितो. यापूर्वी, प्रा. ग. ह. खरे यांनी ' संशोधकाचा मित्र ' हे पुस्तक प्रसिद्ध केले होते. तसेच वेगवेगळ्या संशोधकांनी आपले अनुभवही प्रसिद्ध केले होते. विशेषतः ' रामदास आणि रामदासी 'च्या प्रास्ताविकात कै. शंकरराव देव यांनी कथन केलेले अनुभव कोणाही संशोधकाला मार्गदर्शक ठरतील असेच आहेत. मात्र सर्वांगपरिपूर्ण असा मार्गदर्शक ग्रंथ या ग्रंथाच्या रूपाने प्रथमच उपलब्ध होत आहे.

ग्रंथातील लेखांचे स्वाभाविकच काही गट पडतात. डॉ. केळकर, डॉ. सु. बा. कुलकर्णी, डॉ. आजगावकर यांचे लेख भाषाशास्त्रासंबंधी आहेत. प्रा. पठाण, प्रा. कोलते, कै. व्यंकटेशशास्त्री जोशी यांचे लेख प्राचीन हस्तलिखिते, त्यांची उपलब्धी जतन, आणि अन्वयार्थ यासंबंधी आहेत. प्रा. खरे, डॉ. शोभना गोखले, डॉ. गो. त्र्यं. कुलकर्णी यांचे लेख प्रामुख्याने अभिलेख, ऐतिहासिक कागदपत्रे, त्यांचा कालनिर्णय अशासारख्या विषयांवर आहेत. श्री. दु. का. संत, स. गं. मालशे, हे. वि. इनामदार यांचे लेख, संशोधन विषयांची निवड, संशोधकीय प्रबंधाची रचना किंवा बांधणी अशा-

सारख्या विद्यार्थ्यांशी प्रत्यक्ष संबंध असलेल्या विषयांवर आहेत. याशिवाय कोशरचना, विशिष्ट कालखंडाचा अभ्यास अशासारखे इतर सर्व लेख संशोधकांना निश्चित उपयुक्त ठरतील. ग्रंथामध्ये ज्यांचे लेख समाविष्ट केलेले आहेत ते सर्व लेखक आपापल्या क्षेत्राशी संबंधित व तज्ज्ञ असल्याने त्या त्या विषयावरील त्यांचे लेखन अर्थातच मोलाचे उतरले आहे.

गेली कित्येक वर्षे संशोधनाचा आणि संशोधन मार्गदर्शकाचा व्यवसाय करीत असल्यामुळे, मला प्रा. वसंत जोशी यांची प्रस्तावना अतिशय सार्थ वाटली. विद्यापीठ अनुदान मंडळाने प्रत्येक प्राध्यापकाला संशोधन पदवीची उपाधी असणे अनिवार्य केल्यामुळे, एरवी जे लोक संशोधनाच्या वाटेला गेले नसते ते नाइलाजाने या कामाकडे वळले. उत्तम शिकविणारा शिक्षक हा कित्येकदा चांगला संशोधक होऊ शकत नाही; उलटपक्षी उत्कृष्ट संशोधक हा चांगला महाविद्यालयीन शिक्षक होईलच अशी खात्री नसते. बहुतांशी असे अनुभवाला येते की अभ्यासकाचे यांपैकी एका कक्षावर तरी प्रभुत्व असते. संशोधन करणे ही गोष्ट फारशी सोपी नाही. माणूस अतिशय बुद्धिमान असला किंवा कष्टाळू असला तरी त्याचे ठायी संशोधकीय वृत्ती असावी लागते. तेव्हा शिकवून संशोधक तयार करता येतात या प्रमेयावर फारसा भरवसा ठेवता येत नाही. दुसरे असे की मार्गदर्शक म्हणून मान्यता मिळालेल्या अनेक शिक्षकांना मार्गदर्शन करण अतिशय कष्टप्रद होते. कारण स्वतः संशोधन न केलेले शिक्षक केवळ एखाद्या विशिष्ट पदावर आहेत म्हणून त्यांना मार्गदर्शनाची मान्यता मिळते. स्वतः संशोधन व ग्रंथलेखन केलेले नसल्यामुळे दुसऱ्याला त्याची संथा देताना त्यांची किती तारांबळ उडत असेल याची सहज कल्पना करता येईल.

अशा परिस्थितीत संशोधनपद्धतीचे शिक्षण ग्रंथाद्वारे, म्हणजे व्यक्तिनिरपेक्षरीत्या मिळणे अत्यंत आवश्यक आहे. प्रा. जोशी यांचा हा ग्रंथ हे काम उत्तम रीतीने करील याविषयी शंका नाही.

—म. श्री. माटे

५४८

वाचकांचा पत्रव्यवहार

अनंत निवास
२३५ अ, सावरकर मार्ग
दादर, मुंबई ४०० ०२८
दि. ११-२-१९८३

स. न. वि. वि.

मंडळाच्या गेल्या त्रैमासिकात (खंड ६०, अंक १-४, शक १९०३, सन १९८१) श्री. कृ. ना. चिटणीस यांचा लेख प्रसिद्ध झाला आहे. त्यातील पृ. ६९ वरील, राजवाडयानी सन १८९५ त 'भाषांतर' मासिक सुरू केले, हे विधान बरोबर नाही. ते २० जानेवारी १८९४ मध्ये सुरू केले (आधार : भा. वा. भट, राजवाडे-चरित्र, १९४६, पृ. ६४).

मंडळाचे कार्य सदैव उत्कर्षाच्या दिशेने वर्धिष्णु होवो ही सदिच्छा.
कळावे, ही विनंती.

आपला,

(डॉ.) र. वि. हेरवाडकर

———

भारत इतिहास संशोधक मंडळाची अलीकडील प्रकाशने

मराठी प्रकाशने

१. ऐतिहासिक संकीर्ण निबंध, खंड १७ (१९७३), पृ. ८०	रु. १२-००
२. ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य, खंड १४ (१९७३), पृ. ११२	रु. १२-००
३. ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य, खंड १५ (१९७४), पृ. ११२	रु. १२-००
४. ब्राह्मणकालीन समाजदर्शन, ले. वि. वि. भिडे (१९७४), पृ. ३३	रु. ४-००
५. ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य, खंड १६ (१९७५), पृ. १११	रु. १२-००
६. ऐतिहासिक संकीर्ण निबंध, खंड १८ (१९७६), पृ. १०८	रु. १२-००
७. ऐतिहासिक फार्सी साहित्य, खंड ६, सं. ग. ह. खरे, सह सं. गो. त्र्यं. कुलकर्णी (१९७६), पृ. ४२३	रु. ३०-००
८. मराठी इतिहासाची विस्तृत शकावली, सं. ग. ह. खरे (१९७७), पृ. ९८	रु. १६-००
९. ऐतिहासिक संकीर्ण साहित्य, खंड १७ (१९७८), पृ. ११९	रु. १६-००
१०. ऐतिहासिक संकीर्ण निबंध, खंड १९ (१९७९), पृ. १६८	रु. २०-००
११. भा. इ. सं. मंडळ-प्रकाशित लेख, साधने इ.-सूची, सं. चिं. ना. परचुरे, मु. श्री. कानडे (१९८१), पृ. ३४७	रु. ४०-००

इंग्रजी प्रकाशने

12. Tal Paintings, by Usha Ranade, Kamal Chavan (1976), pp. 36	Rs. 50-00
13. Bhagavata Purana, by M. S. Mate, Usha Ranade (1979), pp. 36	Rs. 50-00
14 Survey of Material in Marathi on the Economic and Social History of India, by V. D. Divekar (1981), pp. 116	Rs. 25-00